TOPLUMSAL

Tarih

163
TEMMUZ
2007

Rigas'tan 250 yıl sonra dertleşme
Herkül Millas

Türkiye'de Barış Ortamında Savaş Travması
Hava Taarruzuna Karşı Pasif Korunma
Zafer Toprak

Kıbrıs'ta Güncel Bir Tartışma
Tarih Kitapları
Niyazi Kızılyürek

Türk Dilinde Güzide Meseller
1826'da Paris'te Yayımlanmış Türkçe "Fables" Çevirileri
Hasan Anamur

II. Abdülhamid'in Böbrek Hastalığı, Teşhis ve Tedavisi

Evhamlı Bir Sultan

Böbrek ve idrar yolu enfeksiyonu geçiren II. Abdülhamid'in tedavisini önce Osmanlı, sonra Alman doktorlar ele alır.

Nuran Yıldırım ve Bülent Özaltay'ın kaleminden, 26. sayfada.

TOPLUMSAL TARİH | AYLIK TARİH DERGİSİ | TARİH VAKFI TARAFINDAN YAYIMLANIR | Fiyatı: 6,00 YTL. (KDV Dahil) | ISSN: 1300-7025

ISSN 1300-7025-9-1 42
9 771300 702558

163. SAYIMIZLA MERHABA

Temmuz ayında kapakta Nuran Yıldırım ve Bülent Özaltay'ın İl. Abdülhamid'in böbrek hastalığıyla ilgili ortak yazısı var. Bu yazı esasen Comité International d'Etudes Pre-Ottomanes et Ottomanes'in, 18-23 Eylül 2006 günlerinde Trabzon'da yapılan kongresinde İngilizce olarak sunulan metnin kısaltılmış halı. Nuran Hanım aynı sunuştan bir makale daha çıkabileceğini söyledi. Sadece kullanılan belge ve kaynaklara şöyle bir göz atıldığında bu makalenin nasıl zahmetli bir çalışmanın ürünü olduğu anlaşılıyor. Yazı, hastalığından başka II. Abdülhamid'in günlük yaşamını nasıl geçirdiği konusunda da epey bilgi veriyor. Bu bilgilerden sultanın yaşantısını modern prensiplere göre düzenlediği, sağlığını korumak için çağdaş tıbbın tavsiyelerine uyduğu sonucunu çıkarabiliriz. Anlaşıldığı kadarıyla Abdülhamid'in esas sorunu bir şekilde suikasta uğrayacağını düşünmesi; evhamlı birisi yani. Öte yandan ta bebekliğinden beri içinde yetiştiği koşulları, iktidar mücadelesinde ve sonra iktidarda kalmak için kullandığı yöntemleri göz önünde bulundurursak, yine de sağlam bir psikolojisi olduğunu düşünebiliriz... Sonuçta ortaya bilgilendiren, düşündüren, tarih okuma keyfi veren bir makale çıkmış. Nuran Yıldırım ve Bülent Özaltay'ın ellerine sağlık.

Son yıllarda Avrupa'da, kimi komşularımızda ve Türkiye'de tarih kitaplarındaki şovenizm ve düşmanlık üreten anlayışın üzerine giden ve bunun artık terk edilmesi gerektiğini vurgulayan bir kamuoyu oluştu. 162. sayımızda Mutlu Öztürk'ün ve bu sayımızda Eren Özalay'ın haber/yazıları bu konuyla ilgili.

Konunun düğüm olduğu yerlerden birisi de Kıbrıs. Niyazi Kızılyürek, adada hem güney hem de kuzeyde bu konuda şimdiye kadar yapılan tartışmaları ve alternatif çalışmaları ele alıyor. Bu tartışmalarda "Ulusal kimliğimiz elden gidiyor" cümlesi alternatif kitaplara karşı öne sürülen en temel argümanlardan. Kızılyürek'in yazısında bu cümleyi okuyunca aklıma Herkül Millas'ın doktora tezinde yaptığı bir saptama geldi. Millas, kitap olarak da çıkan *Türk Romanı ve Öteki* adlı çalışmasında Türkçede çıkmış bütün romanları okuyup Türk romanında "öteki" imgesini belirlemeye çalışır. Bunu yaparken şu ilginç saptamayı yapar. Kimi yazarlar roman yazarken, yani kurgularken, "ötekine" düşmanlık içeren metinler ortaya çıkarır, ama aynı yazarların anılarında "öteki" olabilecek gayrimüslim kişiler düşman değildir çoğunlukla. Yani kurgulanan ötekiyle yazarın hayatındaki "öteki" arasında anlamlı bir fark vardır. "Ulusal kimliğimiz elden gidiyor" argümanına dönersek, bu kaygı bir anlamda haklıdır; zira artık bu kurgulanan düşmanlık üzerinden yaratılan ulusal kimliklerin sorgulanma zamanıdır.

Ağustosta görüşmek umuduyla.

Ahmet Akşit

Çizer:
Aydan Çelik

04 OSMANLI BASININDA YÜZ YIL ÖNCE BU AY
Hazırlayan: Emel Seyhan

06 PAZAR GÜNLERİNE HAS TARİH YAZICILIĞI
Rıfat N. Bali

08 YEZİDİLİĞİN DÖNÜŞÜMÜ
BİR ATÖLYENİN ARDINDAN
Esra Danacıoğlu Tamur
Amed Gökçen

11 TARİHLE HESAPLAŞMA
GÜNEYDOĞU AVRUPA DAYANIŞMASI ZİRVESİ
Eren Özalay

14 "ANADOLU'DA PİŞEN TOPRAK-EARTH FIRED IN ANATOLIA" SERGİSİ
Erkan Konyar

16 SİNASOS KİTABININ TANITIM TOPLANTISI
MÜBADELE VE MÜBADELE ANILARI
Ahmet Akşit

18 GÜNCEL

22 TÜRK VE ARAP KAMPLARINDA
Hazırlayan: Edhem Eldem

26 II. ABDÜLHAMİD'İN HASTALIĞI, TEŞHİS VE TEDAVİSİ
EVHAMLI BİR SULTAN
Nuran Yıldırım - Bülent Özaltay

34 KIBRIS'TA GÜNCEL BİR TARTIŞMA
TARİH KİTAPLARI
Niyazi Kızılyürek

40 BARIŞ ORTAMINDA SAVAŞ TRAVMASI
HAVA TAARRUZUNA KARŞI PASİF KORUNMA
Zafer Toprak

48 TÜRK DİLİNDE GÜZİDE MESELLER
PARİS'TE YAYIMLANMIŞ TÜRKÇE "FABLES" ÇEVİRİLERİ
Hasan Anamur

52 MÖ 7000-3400 YILLARI ARASINDA
MÜLKİYET VE İLK İDARİ SİSTEMLERİN GÖSTERGESİ OLARAK MÜHÜRLER
Alev Erarslan

58 İKİ ESKİ DOST, ÜÇ MEKTUP
AHMET HAMDİ BAŞAR-REFİK KORALTAN MEKTUPLAŞMASI
Murat Koraltürk

64 OSMANLI MODERNİZASYONU
KALEMİYENİN KRİTİK ROLÜ
Ahmet Akşit

70 DEMİREL, ORTANIN SOLU VE TİP
1965 GENEL SEÇİMLERİ
Erdem Sönmez

78 BİR MİMAR SİNAN ESERİ
HELVACI İSKENDER AĞA MESCİDİ
Burak Çetintaş

82 TURABDİN BÖLGESİNDE
SÜRYANİLER
Ülker Sayın

86 GİRİT'TE BİR SEMPOZYUM
PHOTOGRAPHEION
BEHAEDDİN HAMZA RÜSTEM
Mert Erdem

90 *1926-1927 TKP MK TUTANAKLARI*
BÜYÜK KIRILMA
Mete Tunçay

92 İSTANBUL'UN ANAHTARI NİTELİĞİNDE BİR KİTAP
İSTANBUL'UN TARİHSEL TOPOGRAFYASI
Burak Çetintaş

94 KİTABİYAT

95 WEB'DE TARİH EĞİTİMİ/ÖĞRETİMİ
Gürel Tüzün

96 ANAKRONİK
Aydan Çelik

52 **İLK İDARİ SİSTEMLERDE MÜHÜRLER**

Alev Erarslan, ilk tarımcı köy topluluklarında mühürlerin idari kontrol ve kayıt işlemlerindeki fonksiyonunu inceliyor.

58 **İKİ ESKİ DOST, ÜÇ MEKTUP**

Murat Koraltürk, içinde 1960 darbesi sonrası siyasi sorunların da tartışıldığı Ahmet Hamdi Başar ve Refik Koraltan mektuplaşmasını kaleme aldı.

64 **OSMANLI MODERNİZASYONU**

Ahmet Akşit, Osmanlı İmparatorluğu'nda modernizasyon sürecinde kalemiyenin oynadığı kritik rolü ele alıyor.

70 **1965 GENEL SEÇİMLERİ**

Erdem Sönmez, "ortanın solu" kavramının ortaya atıldığı, TİP'in siyaset sahnesine çıktığı; öte yandan AP'nin ağırlığını koyduğu 1965 seçimlerini ele aldı.

78 **HELVACI İSKENDER AĞA MESCİDİ**

Burak Çetintaş, bir Mimar Sinan eseri olan İskender Ağa Mescidi'nin tarihini ve bugünkü metruk halini yazdı.

TOPLUMSAL TARİH
Aylık Tarih Dergisi
Sayı: 163 Temmuz 2007

TARİH VAKFI ADINA SAHİBİ
Halim Bulutoğlu

TARİH VAKFI

Barbaros Bulvarı, Yıldız Sarayı Arabacılar Dairesi 34349 Beşiktaş/İstanbul
0 212 227 37 33-227 37 34

www.tarihvakfi.org.tr

YAYIN KURULU
Murat Belge, Fatmagül Berktay, Aydan Çetik, Gökhan Çetinsaya, Esra Danacıoğlu, Edhem Eldem, Murat Güvenç, Ayşe Hür, Yavuz Selim Karakışla, Murat Koraltürk, Mutlu Öztürk, Necdet Sakaoğlu, Mustafa H. Sayar, Oğuz Tekin, Tanel Timur, Mete Tunçay, Gürel Tüzün, Nuran Yıldırım

YAYIN KOORDİNATÖRÜ
Rauf Kösemen

S. YAZIŞLERİ MÜDÜRÜ VE YAYIN YÖNETMENİ
Ahmet Akşit

YAYIN YÖNETMENİ YARDIMCISI
Esin Kumral

REDAKSİYON/DÜZELTİ
Belgin Sunal

DERGİ VE KAPAK TASARIMI
Rauf Kösemen

KAPAK UYGULAMA
Harun Yılmaz (Myra)

SAYFA UYGULAMA
Aysel Kazıcı

İLETİŞİM
(0212) 243 26 70
(Dahili 1611)
(0212) 243 26 71 (Faks)
aaksit@tarihvakfi.org.tr
ekumral@tarihvakfi.org.tr

BASKI
Bileşim Yayıncılık, Fuarcılık ve Tanıtım Hizmetleri A.Ş.
Barbaros Caddesi No:11
4. Levent / İstanbul
Tel: (0212) 324 44 43

BASKI TARİHİ
28. 06. 2007

DAĞITIM
YAYSAT
(0 212) 622 2222
www.yaysat.com.tr
yayın türü
Yerel Süreli Yayın

ANKARA TEMSİLCİLİĞİ
(0312) 439 12 61

REKLAM
Nazan Özcan
nozcan@tarihvakfi.org.tr
(0212) 513 52 35 (13)
(0212) 513 21 77 (fax)

ABONELİK
Tarih Vakfı
(0212) 227 37 33 (Dahili 31)
(0212) 227 37 32 (fax)

BİR YILLIK ABONE BEDELİ
70,00 YTL

Makriköy Deniz Hamamları

İKDAM
5 TEMMUZ 1907

Yirmi beş seneden beri deniz hamamcılığıyla iştigal ederek her bulunduğu mahalde müşterilerinin hoşnudisini kazanmış olan A. Kirkoryan ve şürekâsı tarafından bu kere de Makriköy Deniz Hamamları küşâd edilmiştir. Mezkûr hamamların tekmil takımları tab'-ı selime muvafık bir surette müceddeden (yeniden) tertip ve kavâid-i hıfz-üs-sıhhaya tamamıyla riâyet edilmiştir. Binaenaleyh teşrif edecek zevat-ı kiramın gerek hamamların nezâfetinden ve gerek müstahdeminin tertip ve nezâketinden memnun olacakları şüphesizdir.

İnce Saz

İKDAM
5 TEMMUZ 1907

Arnavutköyü'nde akıntı rıhtımında Nikolaki ve Miltiyadi efendilerin gazinosunda Cuma ve Pazar günleri Kemençeci Sotiraki, Kanuni Ama Ali Efendi, Udi Arşak ve Hanende Surb ve Mike efendilerden mürekkep ince saz takımı tarafından icra-yı ahenk olunacağından teşrife rağbet buyuracak zevatın memnun kalacakları ilan olunur.

Samatya'da kain olup mevkiinin letafet ve havadarlığıyla maruf olan deniz sahilindeki Narlıkapı Bahçesi'nde Kemani Mirican, Kanuni Aramayis, Udi Abraham ve Hanenede Frangul Serab ve İstepan efendilerin mükemmel incesaz takımı Cuma ve Pazar günleri icra-yı ahenk edeceği erbab-ı zevk ve musikişinasana ilan ollunur.

Zürrânın Netice-i cehaleti

İKDAM
18 TEMMUZ 1907

Sene-i hâliyede devam eden kuraklık sebebiyle Samsun ve civar köylerinde yetişen mezrûât (ekinler) ve bahusus tütün fideleri zâyiata uğradığı ve zaten bu hal her sene az çok devam ettiği cihetle mahsûlât-ı zirâiyeden bi-hakkın istifade olunamamaktadır. Bunun sebeb-i hakikisine gelince: Samsun ve civar kara ahalisi tarafından miri ormanlarında senelerden beri yetişmiş ağaçlar kat' ve tahrip edilerek tarla ve mera haline ifrâğ edilmiş ve ormanların fıkdânı yüzünden kuraklık da hüküm-fermâ olmağa başlamıştır. Ormanları yeniden sun'i olarak yetiştirmek pek ziyade külfete ve masârif-i külliyeye vâbeste bulunduğundan buna başka bir çare aranılması lazım gelmiştir. Mera haline konulan araziden bir kısmı büsbütün hâli olmayıp derûnunda fidanlar ve bazı ağaç filizleri bulunmaktadır. Bu filiz ve fidanlar orada ra'y edilmekte olan (otlatılan) hayvanat taralından ekl olunarak neşv ü nemaları mümlün olmuyor. Köylülerin kendi ihtiyaçlarına mani olmamak üzere tefrik edilecek mahalde hayvan ra'y edilmemesi kökler ve filizlerin hüsn-i suretle muhafazası ve husule gelen çalılığın usul-i dairesinde seyreklendirilmesiyle az müddet zarfında yeniden orman teşkili mümkün olabilecektir. Bu bâbda Samsun Ziraat Odası'nda müzakere cereyan ettiği ve kariben keyfiyetin ne suretle icrası lâzım geleceğine dair bir lâyiha tertip olunarak makam-ı aidine bildirileceği istihbar kılınmıştır.

Dört Bin Liralık Define

İKDAM
19 TEMMUZ 1907

Bundan bir kaç mah mukaddem Eskişehir istasyonunda katarın Haydarpaşa'ya hareketi sırasında bir demir kasadan her nasılsa dört bin lirayı mütecaviz bir meblağ sirkat olunmuştu. Sirkatin meydana çıkması için şimendüfer idaresi tarafından teşebbüsat-ı lâzıme icra olunmuş katar memurlarından ve yolculardan bazıları taht-ı tevkife alınmış ve bunların evrakı Bursa Ceza Mahkemesi'ne tevdi edilmiş idi. Bu sırada şimendüfer idaresi dahı ışı takibe devam ettığından sârikler itiraf-ı cürüm etmişler ve nukud-ı mezkürenin kırlara defn edildiğini beyan etmişlerdir. Filvaki taharriyat ve hafriyat icra olundukta mebâliğ-i mesrûkadan (çalıntı paradan) üç bin yedi yüz lirası torba içinde olduğu halde toprak içinden çıkartılmıştır. Mütebaki paranın dahi bulunacağı ümit olunmaktadır.

Cinayet

TERCÜMAN-I HAKİKAT
27 TEMMUZ 1907

Ayasofya civarında Lâlâ Hayrettin Mahallesi'nde tramvay caddesinde kain Hacı Hüseyin Ağa'nın

Mecrûha memurin-i zabıtaca istîcvap edildikte ben bu gün zevcimden i zinâsız sokağa çıkmıştım haneye avdetimde zevcim Halil geldi ben sana tenbihât icra etmiştim yine sen dinlemeyerek sokağa çıktın diye bana bir tokat vurdu. Bilâhare bıçakla cerh etti demiştir.

hanesinde müsteciren sakin Sirkeci'de kasap Eğinli Halil zevcesi Hatice'yi dün saat on raddelerinde bıçakla sol kalçasından tehlikeli surette cerh ile firar etmiştir. Mecrûhenin feryadı üzerine Soğukçeşme memurin-i zabıtası derhal mahall-i vak'aya gelerek mezbûreyi nim-mürde (yarı ölü) odada yatmakta olduğunu görmeleri üzerine civar eczahanesine nakl ile müdâvât-ı evveliyeyi icra ve vak'ayı Zabıta Nezaret-i celilesi'ne ihbar eylemeleri üzerine nezaret-i müşârünileyhâ etibba daire-i behiyesi azasından izzetlü Dimitraki Bey tarafından yarası bi'l- muayene yaranın on yedi santim amikinde (derinde) olduğu ve tehlikeli bulunduğu görülerek derhal bir arabaya irkâben (bindirilerek) beray-ı tedavi Haseki Nisa Hastahanesi'ne nakl olunmuştur. Mecrûha memurin-i zabıtaca isticvap edildikte ben bu gün zevcimden izinsiz sokağa çıkmıştım haneye avdetimde zevcim Halil geldi ben sana tenbihât icra etmiştim yine sen dinlemeyerek sokağa çıktın diye bana bir tokat vurdu. Bilâhare bıçakla cerh etti demiştir. Cârih Halil fiil-i cerhi müteâkip firar etmiş ise de o civarda derdest edilerek edilen isticvâbda zevcem Hatice'ye bir kaç kere benden izinsiz sokağa çıkıyorsun çıkma dedim. Yine bu gün benim sözümü cerh ederek sokağa çıkmış. Ben de onun üzerine yine çıktın dediğimde bana bağırıp çağırmaya başladı. Ben de vurdum demiştir. Merkum bâ-jurnal Zabıta Nezaret-i celilesine gönderilmiştir.

Açıkta Denize Girenlere İbret

TERCÜMAN-I HAKİKAT
29 TEMMUZ 1907

Yeniköy'de Reji kolcusu Yusuf evvelki sabah yatağından kalkarak denize girmek üzere gideceğini arkadaşlarına söyler ve doğruca gıder. Aradan beş altı saat geçtiği halde gelmemesi arkadaşlarınca şüpheyi dâî' görmeleriyle derhal refikleri merkum Yusuf'u taharriye başlarlar. O civarda Muhtar Bey'in sahilhanesi önünde Yusuf'un elbiselerini görmeleriyle derhal bir sandal ile na'şını taharriye ibtidâr ettiklerinde Yusuf'un na'şını denizin dibinde görmeleriyle na'şı denizden çıkarmışlar ve etibbaca bi'l-muayene mağrûkan (boğularak) vefat ettiği anlaşılarak defnine ruhsat verilmiştir.

Sahtekârlık

İKDAM
31 TEMMUZ 1907

Eski zaptiye civarında Mısırlı Oğlu Hanı'nda manifatura ticareti ile meşgul Çıplakyan Mağazası'na dün Kadıköyü'nde Yeldeğirmeni'nde sakin Artin Çubukçuyan namında biri giderek kendisinin Avrupa'daki fabrikaların adamı olup Dersaadet'te bulunan ve mezkûr fabrikalar ile muâmelesi olan olan tüccara fabrikalar tarafından vekil olduğundan bahs ile Çıplakyan'ın dahi mezkûr fabrikalar ile muâmelesi olduğundan eğer kendisine para verecek olur ise hakkında güzel bir mektup yazarak daha ziyade bir kredi açtıracağını ve eğer para vermeyecek olursa hal-i iflasta olduğundan bahs ile itibarı kesdireceğini söyler. Çıplakyan bunun bir sahtekâr olduğunu anlamakta güçlük çekmez biraz oturmasını teklif eder. Kendisi dışarıya çıkarak uşağını bir polis çağırmaya gönderir. Cisr-i cedid (yeni köprü- Galata Köprüsü'nün yerindeki) zabıtasınca gönderilen memur karakola gitmesi lüzumunu söyleyince Çubukçuyan şaşırır. Nihayet karakola götürülür. İsticvâbında yazdığımız vechile ifade verir. Tahkikat icrasında bunun Bahçekapı, Sultanhamamı ve Balık Pazarı civarında bir çok tacirlerden dolandırmak suretiyle para aldığı anlaşıldıktan merkum bâ-jurnal Zaptiye Nezaret-i celilesi'ne gönderilmiş ve tahkikata devam edilmekte bulunmuştur.

Şimdiki hassâs ayarlı saat Neveser saat ticarethanesi Bahçekapısı'nda Yuhan Paloka Cidden hassâs ve teminatlı saatlar

TERCÜMAN-I HAKİKAT
1 TEMMUZ 1907

"Yuhan Paloka Ticarethanesi" Memâlik-i mahrûsa-i şahane için bu saatların vekil-i umumisidir. Mezkûr ticarethanede bu saatlardan maada "altın gümüş maden ve her nevi matluba muvafık bir surette istihzar ve ji'tâ ve maktû fiyatlarla toptan ve perakende olarak fürûht olunur. Taşradan sipariş arzusunda bulunan zevatın doğrudan doğruya vuku bulacak müracaatlarında kemâl-i sürat ve sühûletle mahalline ırsal olunur.

PAZAR GÜNLERİNE HAS TARİH YAZICILIĞI

Son yıllarda birçok gazeteci pazar günleri tarih yazıları yazmaya başladı. Bilimsel makalelerin soğuk üslubuna kıyasla akıcı bir dille yazılmış olmaları ama genellikle istifade edilen kaynakları belirtmeyen yaklaşımları, yazının gazete yazısı olduğu düşünüldüğünde "normal" sayılabilir. Ancak bu yöntemin en büyük zaafı okurun konuyla ilgili okuma yapma arzusunu kırbaçlamaması ve intihali meşrulaştırması

RIFAT N. BALİ

Aylık yayınlanan tarih dergilerinin sayıca mahdut, okurlarının ise daha da sınırlı olduğu bilinen bir gerçek.[1] Bu durum izah edilmeye çalışıldığında getirilen kanıksanmış izahat tarzlarından biri, tarih dergilerinin bugünkü halleriyle Söz konusu durumun ortaya çıkmasında Türkiye'nin eğitim seviyesi elbette önemli bir etken. Buna son yıllarda bir önemli faktör daha eklendi; günlük basının tarih alanına ve özellikle Osmanlı dönemine el atması. Bu durum, Türk toplumunun bireysel (aile) veya kurumsal (devlet) temelde Osmanlı'yı

30 PAZAR, 11 Mart 2007 Hürriyet DÜNDEN BUGÜNE

Osmanlı istihbarat teşkilatı İngiliz elçisinin ısrarıyla kuruldu

Soner YALÇIN

AMERİKAN İSTİHBARATINI BİR İSTANBULLU KADIN KURDU

bir yenilik ise bir dönemin çok revaçta olan popüler tarih dergileri (*Hayat Tarih Mecmuası*, *Resimli Tarih Mecmuası* gibi) geleneğini canlandırmak isteyen ve *Hürriyet*'ten ayrıldığı tarihe kadar dört yıl boyunca devam ettirdiği[2] haftalık büyük boy *Hürriyet Tarih* dergisi idi. Murat Bardakçı kısa zamanda başka birçok meslektaşına örnek olacak, son yıllarda onu örnek alan birçok gazeteci pazar günleri yayınladıkları yazılarını tarih konusuna ayırmaya başlayacaklardı. *Radikal*'de yazan Avni Özgürel, *Sabah*'ta yazan Erdal Şafak, bir dönem gene *Sabah* gazetesinde yazan Ergun Hiçyılmaz, *Star Pazar*'da yazan Salih Mercan, *Yeni Şafak Pazar*'da yazan Ertan Altan bunlardan birkaçı. Bu isimlere zaman içinde kısa ömürlü *Nokta* dergisi ile *Birgün* gazetesinin pazar nüshasında yazan Ümit Bayazoğlu, gene *Birgün* gazetesinde yazan Feza Kürkçüoğlu, *Radikal İki* ve *Agos* gazetelerinde yazan Ayşe Hür, *Zaman Pazar* ekinde yazan Mustafa Özel, *Milliyet Pazar*'da yazan Prof. İlber Ortaylı, *Bugün*'de yazan Yrd. Doç. Dr. Erhan Afyoncu gibi isimler de eklenecektir. Yukarıda sıralanan isimlerin tamamı herhangi bir tarih dergisinden, yazdıkları gazetenin tirajına göre, onlarca veya yüzlerce misli bir tiraja sahip bir gazetede yazmaları nedeniyle çok daha geniş bir okur kitlesine seslenebilmektedir. Bilimsel makalelerin soğuk üslubuna kıyasla akıcı ve kolay okunabilir bir dil kullanmaları, dipnotsuz ve genellikle istifade edilen kaynakları belirtmeyen yaklaşımları, yazının bilimsel bir makale olmayıp bir gazete yazısı olduğu göz önünde bulundurulduğu takdirde, "normal" sayılabilecek bir üslup ve yöntem. Ancak bu yöntemin en büyük zaafı, tarihe meraklı sıradan okurun merakını gıdıklayabilmeyi becermesine rağmen istifade edilen veya okunması salık verilen kaynaklar belirtilmediğinden, okurun konuyla ilgili daha fazla okuma yapma isteme arzusunu kırbaçlamaması, buna ilaveten ve de daha önemlisi intihali yaygınlaştırması, meşrulaştırması ve sıradanlaştırması.

Bu "popüler tarih yazıcılığı ekolü"nde yer alanlar arasında, Murat Bardakçı'nın *Hürriyet* gazetesinden ayrılıp *Sabah* gazetesine geçmesi üzerine 4 Şubat 2007 tarihinden itibaren *Hürriyet*'in pazar nüshasındaki sayfayı devralan Soner Yalçın apayrı bir yere sahip. Soner Yalçın, Bardakçı gibi özgün vesikalara dayalı geniş bir şahsi arşive sahip olmadığından, yazılarını kamuya açık, genellikle yayınlanmış kaynaklardan istifade ederek kaleme almakta. Ancak bu yazılarında kaynak belirtmek gibi bir zahmete katlanmamakta. Bir örnek vermek gerekirse, 11 Mart 2007 tarihli ve konusunu istihbarat örgütlerine ayırdığı sayfayı incelemekte yarar var. Söz konusu örnek tam sayfa, üç ayrı yazının yan yana gelmesinden oluşmakta. "Osmanlı istihbarat teşkilatı İngiliz elçisinin ısrarıyla kuruldu" ana başlığını taşıyan yazılardan ilkinde, saray hekimi Mavroyani Paşa'nın 1893 tarihli *La Police Secrète en Turquie* kitabı temel alınarak Osmanlı İstihbarat Teşkilatı'nın kuruluşu anlatılmakta. Soner Yalçın, her nasılsa bu bölümde temel aldığı yazarı, yani Mavroyani Paşa'yı ismen zikretmekte, ancak kitabının adını vermemekte. Aynı sayfada yer alan ve "Amerikan İstihbaratını Bir İstanbul'lu Kadın Kurdu" başlıklı ikinci bölüm, Amerikan sıradan okur için fazlasıyla bilimsel bir üslupla kaleme alınmış olmaları ve dolayısıyla hitap edebilecekleri okur kitlesini ister istemez sınırlamaları, konuyla mesleki açıdan ilgilenenlere (üniversite öğretim üyeleri, tarih öğretmenleri, yüksek lisans ve doktora öğrencileri, tarih araştırmacıları) hitap etmekle yetinmeleri. Bu kısır döngüyü kırabilmek için dergi yöneticilerinin bulabildikleri belki de tek yöntem, bilimsel üsluplu yazılarla "kolay okunabilir" nitelikteki yazıların harmanlandığı karma bir içerik oluşturmak. Ancak böylesine karma içeriğe sahip bir tarih dergisinin de "az sayıda okura sahip olma" kısır döngüsünü kıracağı fevkalade şüpheli.

keşfetmesiyle birlikte başladı.[2] Bu yeni eğilimin öncülerinden biri, Osmanlı hanedanı konusunda özgün vesikalara dayanan geniş bir şahsi arşive sahip, vasıflı eserlerin müellifi Murat Bardakçı. Bardakçı, *Hürriyet* gazetesinin pazar nüshalarında kendisine ayrılan tam sayfada yıllar boyunca tarihi vakaları ve/veya şahsiyetleri konu eden ve genellikle bunu güncel bir siyasi mesele bağlamında değerlendiren yazılar yayınlamaktaydı. Bu yazılar genellikle Bardakçı'nın şahsi arşivinde bulunan özgün vesikalara dayandığından, Osmanlı ve Türk tarihyazımına değerli katkıda bulunmaktaydılar. Murat Bardakçı'nın başlattığı ikinci

Merkezi Haber Alma Örgütü CIA'nın selefi olan Office of Strategic Services'in kuruluşunu anlatmakta, ancak istifade ettiği ve Türkçeye de çevrilen Barry Rubin'in *İstanbul Intrigues* kitabı zikredilmemekte. Üçüncü bölüm ise "İngiliz İstihbarat Raporlarında 'Andıç'lanan Türkler" başlığını taşımakta. Bu bölümde Soner Yalçın, dönemin Britanya Büyükelçisi Percy Loraine'in Britanya Hariciye Vekili Anthony Eden'e 1938 yılında gönderdiği "mahrem" ibareli bir belgede yer alan bilgilerden alıntılar yayınlamakta.[1] Söz konusu belge Türkiye'nin önde gelen şahsiyetleri hakkında Britanya Hariciye Vekâleti tarafından her yıl hazırlanan biyografi notları. Ancak bu da yeni bir şey değil. Bu belgenin özetlenmiş Türkçe çevirisi ilk kez *Aktüel* dergisinin 24-30 Eylül 1992 tarihli nüshasında yayınlanmıştı. Soner Yalçın ise aynı bilgileri tekrarlarken bunları nereden temin ettiğini belirtmemekte.

Günümüzde mesleki açıdan ilgi alanına girmediği halde tarih konusuna merak duyan insan sayısı pek az. Meseleye bu açıdan bakıldığında gazetelerin pazar sayfalarında yer alan "tarih" konulu popüler vasıflı yazıların aslında sınırlı sayıda okura hitap eden tarih dergilerine müdavim bir okur kitlesi yaratma gibi faydalı bir işleve sahip oldukları söylenebilir. Ancak bu bakış fazlasıyla iyimser. Soner Yalçın'ın tek bir yazısından da görülebileceği gibi, "gazeteci üslubu" ile yazılmış bu tür popüler yazıların götürüleri getirilerinden çok. Götürüleri intihali meşrulaştırmaları, yaygınlaştırmaları ve dolayısıyla basınla beslenen sıradan okurun kültür seviyesini yükselteceğine daha da aşağılara indirmeleri. Dahası, pazar günkü popüler tarih yazıları sayesinde tarihe ilgi duymaya başlayabilecek olan potansiyel bir okur kitlesinden, son yıllarda yaşanan yayınevi, yazar ve eser patlamasının doğurduğu çok sayıda vasıflı/vasıfsız eserler arasından, ciddi anlamda kitap eleştirisinin mevcut olmadığı ve olanların ise bu yayın patlaması karşısında tamamen yetersiz kaldığı bir ortamda pek az bir kısmının vasıflı kitaplara itibar etmesi ise kimseyi fazla şaşırtmamalı.

Serbest piyasa kurallarına göre "iyi mal kötü malı kovar" kuralı daima galip gelir. Serbest piyasa ekonomisine dayalı Türkiye'nin tarih yayıncılığı alanında ise şimdilik bunun tam tersi yaşanmakta. Yakın bir vadede düzeleceğine dair emareler de mevcut değil.

Murat Bardakçı ve Ergun Hiçyılmaz.

Soner Yalçın, Bardakçı gibi özgün vesikalara dayalı geniş şahsi arşive sahip olmadığından, yazılarını kamuya açık, genellikle yayınlanmış kaynaklardan istifade ederek kaleme almakta. Ancak yazılarında kaynak belirtme gibi bir zahmete katlanmamakta.

1 Günümüzde aylık veya birkaç ayda bir yayınlanan ve de temini kolay olan tarih dergileri, *Belleten*, *Toplumsal Tarih*, *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, *Tarih ve Düşünce*, *Bilgi ve Bellek* ile üniversitelerin düzensiz olarak yayınladıkları ve sıradan okur için ulaşılması oldukça güç olan tarih dergileridir. Türkiye'de yayınlanan tarih dergileri konusu çok fazla incelenmemiş bir alandır. Bu konuda rastlayabildiğim incelemeler şunlardır: Ali Birinci, "Babâlî'nin Tarih Mecmuaları 1943-1965", *Türk Yurdu*, sayı 132, Ağustos 1998, s.29-38; Ahmet Necip Günaydın, *Türkiye'de Tarih Mecmuaları Cumhuriyet Dönemi Tarih Mecmuaları*, yayınlanmamış yüksek lisans tezi, İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1999; Hakan Öksüz, *Cumhuriyet'ten Günümüze Popüler Tarih Dergileri*, yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2005.

2 Engin Ardıç, "Gazetelerin Osmanlı sayfaları"; *Akşam*, 8 Nisan 2007.

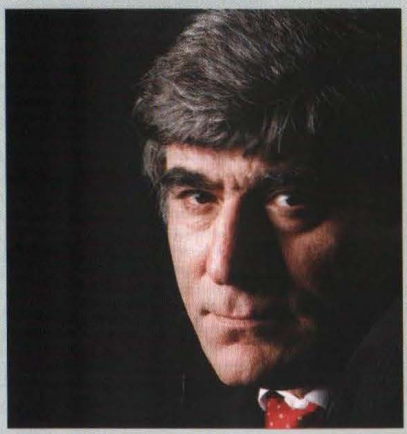
3 25 Aralık 2002-27 Aralık 2006

4 National Archives (Londra) 3 Şubat 1938 tarih, belge no FO 371/21932.

İLK HRANT DİNK CİNAYETİ DURUŞMASI 2 TEMMUZ'DA

Hrant Dink cinayeti davasının ilk duruşması 2 Temmuz'da görülecek. İstanbul 14'üncü Ağır Ceza Mahkemesi'nin hazırladığı tensip tutanağına göre zanlı O.S. 18 yaşından küçük olduğu için duruşma kapalı yapılacak. Mahkeme, ayrıca Orhan Pamuk'un duruşmaya mağdur sıfatıyla çağrılmasına karar verdi.

18 sanıklı davanın iddianamesinde, Erhan Tuncel ve Yasin Hayal'in 'Hrant Dink'in öldürülmesine azmettirmek' suçundan ağırlaştırılmış müebbete çarptırılması isteniyor. Ayrıca Tuncel, 'silahlı terör örgütünün yöneticisi olmak, patlayıcı madde imal etmek ve atmak'la suçlanıyor. Tuncel'in bunun için 22.5-48 yıl arasında ceza görmesi isteniyor. Hayal için ise 'terör örgütünün yöneticisi olmak, Orhan Pamuk'u tehdit etmek ve ruhsatsız silah bulundurmak'tan 18-30 yıl arasında hapis cezası öngörülüyor. Cinayetin tetikçisi O.S.'nin yaşının 18'den küçük olduğu da dikkate alınarak 18 ile 24 yıl arasında hapisle cezalandırılması talep ediliyor. BBP'li zanlılar Yaşar Cihan ile Halis Egemen'in 'terör örgütüne yardım etmek'ten 7.5 ile 15 yıl arasında hapsi istenirken Mustafa Öztürk, Tuncay Uzundal, Zeynel Abidin Yavuz, Ahmet İskender ve Ersin Yolcu, 'Dink'in öldürülmesine yardım etmek ve terör örgütüne üye olmak'la suçlanıyor. Bu kişiler için talep edilen ceza, 22.5 ile 35 yıl. Salih Hacısalihoğlu, Alper Esirgemez, İrfan Özkan, Osman Alpay, Erbil Susaman, Numan Şişman, Şenol Akduman ve Veysel Toprak'a da 'terör örgütüne yardım etmek'ten 7.5-16 yıl ceza öngörülüyor.

Fotoğraf: Sebati Karakurt

EZİDİ/YEZİDİLİĞİN DÖNÜŞÜMÜ ÜZERİNE
BİR ATÖLYENİN ARDINDAN

Ezidilik/Yezidilik üzerine çalışan bir dizi akademisyen 12-15 Nisan 2007 tarihleri arasında Frankfurt J. Wolfgang Goethe Üniversitesi Frobenius Enstitüsü tarafından düzenlenen "Yezidism in Transition: Communities at Home and in the Diaspora" başlıklı atölye çalışmasında bir araya geldi. 19. yüzyılın başlarından bu yana Ezidiler antropologlar, gazeteciler, din ve dilbilimciler, tarihçiler ve Ortadoğu uzmanlarının ortak ilgi alanında yer alıyor. Bu çeşitlilik atölyeye de yansıdı.

ESRA DANACIOĞLU TAMUR
AMED GÖKÇEN

Ezidi/Yezidi çalışmalarının başlangıç günlerinden itibaren bir dizi mayınlı, sorunlu alanı, boşlukları ve genel geçer yargıları barındırdığını söylemek yanlış olmaz. Günümüzde de bu durum sürüyor. Ezidi/Yezidi inanç sisteminin kökenlerine ya da bunun Müslümanlıktan bir sapma olup olmadığına ilişkin tartışmalar bir yana, bu topluluğun nasıl adlandırılacağı bile belirsizliğini koruyor: "Ezidi" mi demeliyiz yoksa "Yezidi" mi? Her ne kadar Ezidi cemaati kararını vermiş olsa da akademisyenler bu konuda ortak bir fikre varmış değil. Bu nedenle -atölye başlığı "Yezidism in Transition" olsa da- bu çalışma zarfında da aynı halkı iki ayrı adla çağırmayı sürdürdük.[1] Atölyeyi ele almadan önce kısaca Ezidi/Yezidilik ile ilgili bilgi-yargı birikimini hatırlamakta fayda var.

Austen H. Layard, 1840'lardaki Ninova kazıları sırasında bölgede karşılaştığı iki topluluğu, Nasturileri (ki kazılardan feyz alarak Asuriler adını takacaktır bu halka) ve Ezidi/Yezidileri, kazı çalışmalarının -yaşayan- "arkeolojik bulgular"ı olarak Batı dünyasına sundu. Layard tarafından Ezidi/Yezidilerin inançları, kökenleri, ritüelleri etrafında oluşturulan oryantalist söylem kısa sürede maceracılar, oryantalistler, gezginler ve diplomatların ilgisini bu konuya çekti ve bu cemaat gezi kitaplarına, araştırmalara, teolojik tartışmalara konu oldu. 20. yüzyılın başlarına gelindiğinde, Ezidi/Yezidileri kısmen de olsa değerlendirebileceğimiz bir literatür oluşmuştu. Fakat bu literatürün "Şeytana tapanlar" gibi iç gıcıklayıcı iddialara, inanç sistemlerindeki arkaik öğelerin varlığına dayalı olarak bir tür Ezidi romantizmiyle birlikte üretildiği söylenebilir. Çünkü mistik ve gizemli Doğu'nun en çekici, çok satar konularından biriydi "Yezidiler". Bu yıllarda inanç sisteminin merkezi figürü olan Şeyh Adi bin Misafir'in 12. yüzyılda yaşamış, Hakkâri bölgesinde inzivaya çekilmiş/sığınmış tasavvuf ehli bir Sünni Müslüman olduğu ortaya çıkmıştı. Ancak mevcut Ezidi dini inanışının Bin Misafir'in düşünce ve sözleriyle pek uyuşmadığı da açıktı. Sonraki yıllarda da araştırmacılar, özellikle Ezidi/Yezidi kozmolojisinin İslamiyetle ilişkisiz hali, tek bir tanrıdan ziyade hiyerarşi içerisindeki tanrılar silsilesine ve tanrısal figürlere dayalı inanç yapısı nedeniyle bu inancın Zerdüştizm, Manicilik, Sabiilikle ilişkisini tartışan çalışmalara yoğunlaştı. Ayrıca Ezidi/Yezidilerin kutsal kitapları olduğu iddia edilen Kitab-el Cilve ve Mushaf-ı Reş'in gerçek olup olmadığı, Ezidilerin hac faraziyelerini yerine getirdikleri Laleş ve Laleş'teki ritüeller, Şeyh Adi ve İslam sufizmi gibi konular da diğer ilgi çekici temalar olarak rağbet gördü.

Bu tartışmalar Ezidi/Yezidilik çalışmalarının ufkunu ve derinliğini uzunca bir süre belirledi. Bu açıdan Robert Lescot'un 1936-1938 yılları arasında Suriye Ezidileri arasında gerçekleştirdiği alan çalışmasının[2] erken bir örnek olduğunu belirtmemiz gerekiyor. Nerede başladığı belirsiz bir tarih boyunca kendisini kuşaktan kuşağa yalnızca sözel olarak taşıyan Ezidi/Yezidilerin ortak hafızası, inanç pratikleri, dini ya da din dışı sözlü geleneğine yönelik alan çalışmaları için neredeyse 20. yüzyılın sonlarına kadar beklemek gerekecekti. Atölyenin kapanışını ve değerlendirmesini de yapan Kreyenbroek'in 1995'te basılan *Yezidism: Its Background, Observances, and Textual Tradition* (The Edwin Mellen Press, Wales) başlıklı çalışması bu açıdan bir ilktir. Kreyenbroek kitabıyla Ezidi/Yezidi inancının ana metinleri olarak kabul gören, aslında gerçeklikleri ve içerikleri oldukça şaibeli Kitab-el Cilve ve Mushaf-ê Reş'le sınırlı dağarcığımıza sözel oldukları için araştırmacıların dikkatinden kaçmış bir başka kaynağı ekledi: Qawl'ler, yani ilahiler ya da nefesler. Kreyenbroek'in çalışmasını diğerleri takip etti. Neredeyse 10 yıl gibi kısa bir süre içerisinde Ezidi/Yezidilerin güçlü qawl geleneği aşağı yukarı yazıya geçirildi. Bu konudaki tek, ancak bir hayli önemli sorun -nitekim atölye içerisinde de dile getirildi- qawl derleme çalışmalarının Laleş ve civarında, yani Kuzey Irak'la sınırlı bir coğrafyada yapılmasıydı. Halbuki bu tip derleme çalışmalarını çok farklı coğrafyalarda gerçekleştirmek, ortak omurgalar kadar farklılaşan bölümler, temalar üzerine düşünce üretmek gerekiyor. Çünkü qawl'ler ortak olduğu kadar bir coğrafyadan diğerine farklılıklar taşıyan, yerel geleneklerin ve inanç motiflerinin de eklemlenebildiği çok önemli kültürel-dini taşıyıcılardır. Kuzey Irak'ta Kreyenbroek'den sonra yapılan çalışmalar içerisinde özellikle Christine Allison'un *The Yezidi Oral Tradition in Iraqi Kurdistan*, (Curzon Richmond, 2001) dikkate değer.[3] Allison bu çalışmasıyla din dışı sözlü geleneği kaydederek Kreyenbroek'in çalışmasını tamamlamış oldu.

Frankfurt'taki atölye, adı ile müsemma Ezidi/Yezidiliğin dönüşümü üzerineydi.

Üç ana oturum Ezidi/Yezidilerin üç ayrı coğrafyadaki hallerine göre tasarlanmıştı: Vatanlarında Yezidiler (Türkiye, Suriye, Irak); (Yezidism Abroad) Dışardaki Yezidiler: Kafkasya ve Dışarıdaki Yezidiler: Almanya. Almanya'ya farklı Ortadoğu ülkelerinden göçmüş ya da sığınmış diaspora Ezidi/Yezidilerinin dönüşümü, yeni kolektif kimliklerin oluşumu, kurumsallaşma, homojenleşme, politikleşme, kuşak çatışması, tepkisellik, bireyleşme gibi bir dizi kavram etrafında incelendi.

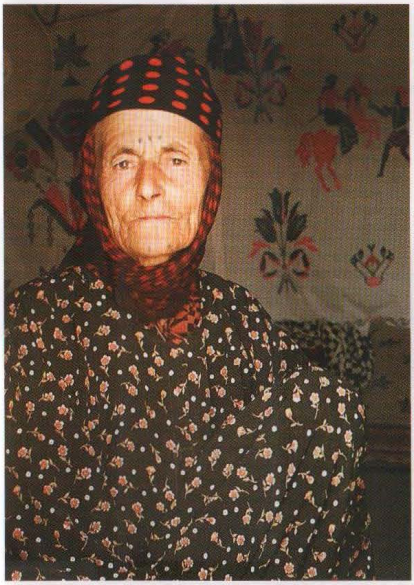
sadece bir sunum vardı demek yanlış olmayacak.

Sunumların birçoğu 1990 sonrasıyla ilişkili olsa da Ezidi/Yezidi topluluklarını daha uzun zaman dilimleri içerisinde inceleyen bildiriler de bulunmaktaydı. Örneğin, Nelida Fuccaro "Yazidism, Minorities, Nation-building: The Relevance of History in the Construction of Yezidi Identity" başlıklı sunumunda 19. yüzyılın sonlarından itibaren Ortadoğu'da imparatorluklardan ulus-devletlere dönüşüm sürecinin Ezidli/Yezidi topluluklarını

Ermenistan ve Irak Ezidi/Yezidileri üzerine sunulan bildirileri birkaç ana başlıkta toplamak mümkün. Her iki ülkede de son 10-15 yılda yaşananlar çerçevesinde Ezidi/Yezidi kimlik söylemlerinin, ritüellerinin dönüşümü; müzeler, anıtlar ya da ritüeller üzerinden toplumsal hafızanın inşa ediliş biçimleri gibi alanlara yoğunlaşan sunumlar ilk grubu oluşturdu. İkincisi ise müzik, ağıt gibi folklorik sayılabilecek malzeme derlemeleri ve bunların değerlendirilmesine yönelik bildirilerdi. Atölyeye

atölye sırasında öğrendiğimizi eklemeliyiz: SSCB'nin yıkılması ve daha da önemlisi Karabağ sorunu Ermenistan Ezidi/Yezidilerinin tarihinde çok önemli bir dönemeç. Bu tarihten sonra her alanda Kürtlerden ve Kürt kimliğinden ayrılmaya çalışan Ermenistan Ezidi/Yezidileri o tarihe kadar kendilerini inancı farklı Kürtler olarak adlandırmayı benimsemişken, Karabağ sorunundan sonra kendilerini ısrarla (ayrı bir inanç olarak değil de bir halk olarak) Ezdi, dillerini ise "Ezdaki/Ezdeki"

Mardin Nusaybin'de yaşayan Ezidiler.

Atölye çalışmasında bildirilerin (ve dolayısıyla çalışmaların) iki coğrafyada yoğunlaştığı görüldü: Ermenistan ve Kuzey Irak. Türkiye Ezidi/Yezidileriyle ilgili sadece iki sunum vardı: 2003-2004 kışında Viranşehir'de gerçekleştirdiğimiz alan çalışmasının sonuçlarını sunduğumuz bildirimiz "Fieldwork among Ezidis of Viranshehir" ve Birgül Açıkyıldız'ın "Türkiye, Ermenistan, Irak Kürdistanı'nda Yezidi Mezar Taşları/Süslemeleri" başlıklı çalışması. Dr. Açıkyıldız'ın çalışmasının ağırlık olarak Ermenistan'daki Ezidi/Yezidi mezarlıklarına dayalı olması nedeniyle Türkiye ile ilgili

ne ölçüde etkilediğini Irak manda dönemi üzerinden ele aldı. Ezidi/Yezidilerin belli bir coğrafyada zaman içerisindeki dönüşümünü ele alan bir diğer bildiri, Sebastian Maisel'in "Suriye Yezidilerinin Tarihsel Gelişimleri" başlıklı sunumu oldu. Bugün Suriye'de iki ayrı bölgede (Halep ve Suriye Ceziresi) yaklaşık 10 bin Yezidi yaşadığı saptamasıyla bildirisine başlayan Maisel, Suriye bölgesinde Yezidilere ilişkin ilk kayıtlarla sunumunu sürdürdü. *Şerefname*'ye ve Evliya Çelebi'nin *Seyahatname*'sine değinen Maisel, asıl olarak 17. yüzyılın ortalarında bölgeye yönelen Fransız misyonerlerinin Yezidilere ilişkin tuttukları kayıtları aktardı.

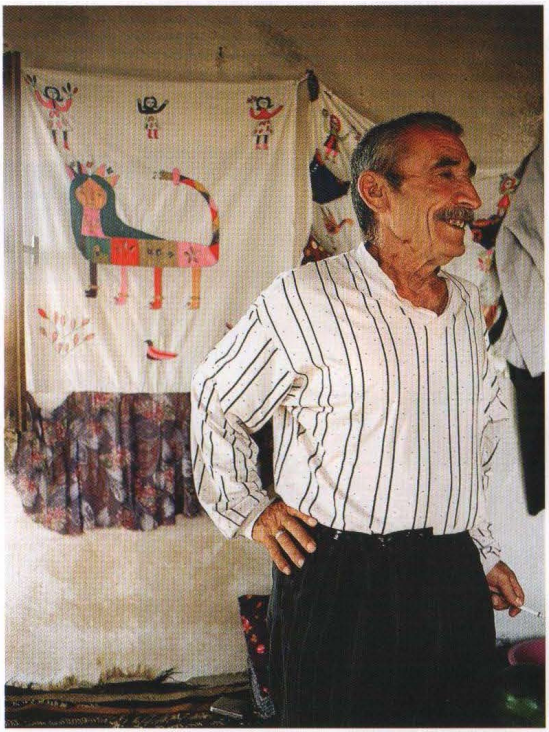
katılan Ezidi/Yezidi cemaatine mensup araştırmacıların ya da şeyh gibi dini önderlerin sunumları üçüncü grubu oluşturdu. Bu tip sunumlar "cemaate içerden bakmak" gibi bir iddia taşısa da, cemaatlerin kadrolu araştırmacılarının ya da din adamları ile akademisyenlerin bir araya geldiği ortak zeminler her türlü anlam kaymasını, eleştiriye ya da farklı fikre tahammülsüzlüğü ve kırılganlığı içerisinde taşıyor. Bu tip sunumlarda "içeriden bakıldığı" değil de konuşmacının içeride kaldığı hissine kapılıyor insan.

Türkiye'deki araştırmacıların pek bilmediği bir ayrıntıyı da

olarak tanımlamışlar. Karabağ sorunu ve bu sorun çerçevesinde Ermenistan'da egemen olan Müslümanlık karşıtı duygular ülkedeki Kürt-Ermeni ilişkilerini bozup Ermenistan'daki (Sünni) Kürtleri ya Azerbaycan'a ya da başka ülkelere kaçmak zorunda bırakmış. Daha sonraki yıllarda ise ekonomik zorluklar nedeniyle bir zamanlar 40 bin Ezidi/Yezidinin yaşadığı belirtilen Ermenistan'da bugün çoğu Ezidi/Yezidi köyünün boşalmış olduğunu, çoğu Ezidi/Yezidinin Rusya ya da Ukrayna'ya gittiğini de ekleyelim.

Kuzey Irak, Ezidi/Yezidi inanç sisteminin doğduğu topraklar, tüm kutsal mekânları (Laleş

ve civarında) ve cemaatin en üst dini önderlerini barındırıyor. Kuzey Irak'taki alan çalışmaları 1991 yılında Körfez Savaşı'ndan sonra bölgenin kazandığı özel statü içerisinde başlamış. Ancak Irak'taki Ezidiler üzerine sunulan bir dizi bildiriden çıkan sonuç genel olarak Irak topraklarındaki kaotik

durumun Ezidileri de etkilediğini gösteriyor. Ezidi/Yezidiliği Kürtlerin Müslümanlık öncesi inanç sistemi olarak değerlendirip etnik/milli kimliğinin ayrılmaz parçası olarak gören Kürt milliyetçiliği Ezidiliği bir tür yaşayan fosil olarak değerlendirip önemsese de

Kuzey Irak'ta durum hiç iç açıcı değil. Cinayet yoluyla siyaset bizim de bir parçasını oluşturduğumuz bu coğrafyada eski bir gelenek. Amerikan işgali bu duruma yeni bir tarz ekledi: Selamet söylemi yoluyla felaket. Irak'ta selamet söyleminin yaşamlarını öncelikli olarak dönüştüreceği varsayılan iki topluluk:

Hıristiyanlar ve İslamiyet tarafından sapkın olarak görülen Ezidi/Yezidiler tam tersine Saddam sonrası Irak'ta inanç ve ibadet özgürlüğü ile yaşam haklarına saldırılarla yüz yüzeler. Yükselen köktenci dincilikten Hıristiyanlar kadar Ezidiler de paylarına düşeni alıyor.

Özellikle Arap bölgesinin ortasında kalan Şeyhan'da durum böyle. Kürt Bölgesel Yönetimi'nin egemenlik alanında kalan Ezidi/Yezidilerin nispeten iyi koşullarda yaşadıkları söylenebilir. Kürtler açısından ise Kürt kimliğinin Müslüman olmakla yaptığı ince ayar, yani kimlik meselesine ne ölçüde bir tür Kürt-İslam sentezi içerisinden bakıldığı Ezidi/Yezidilere bakışı da belirliyor. Örneğin 25 Nisan 2007 tarihinde Musul'da 23 Ezidi/Yezidi sadece Ezidi/Yezidi oldukları için otobüsten indirilip kurşuna dizilebiliyor.

Hem atölye çalışmasındaki bildiriler ve hem de son yıllardaki çalışmalar Ezidi dini kanonunun, standart metinler ve dini pratiklerin oluşturma çabalarının özellikle Laleş bölgesinde sürdürüldüğünü gösteriyor. Bu sürecin sonucunda seçilen bazı ibadetler, dualar, nefesler "hak" kabul edilecek, dışarıda bırakılanlara ise "batıl" olmak düşecek. Sözlü gelenek içerisinde var olan metinlere tarihsel, dinsel ve kültürel değerler açısından baktığınızda aslında bir yok etme, bir imha ilişkisi söz konusu. Nitekim bizim sunumumuz sırasında Amed Gökçen tarafından Viranşehir'de derlenen qawl'lar ve duaların Laleş merkezli çalışan araştırmacılar tarafında "hakikiliklerine" inanılmayıp yargılanmaları, duaların bozulmuş halleri olduğunu belirtmeleri bu algının tipik örneği.

Öte yandan sadece qawl'lar söz konusu olduğunda değil, diğer konularda da Ezidi toplumunun ezberini bozan her türlü araştırma ve değerlendirme özellikle cemaatin kadrolu araştırmacılarının tepkisini çekiyor. Bu tip bir tepkiden bizim sunumumuz da payını aldı. Urfa Viranşehir'deki alan çalışmamız

Viranşehir-Karacadağ bölgesindeki Ezidi/Yezidi aşiretlerinin en önemlisi olan Torunanların Milli İbrahim Paşa komutasındaki (Milli aşiret konfederasyonundan oluşan) Hamidiye Alaylarına dahil oldukları, bölgede yerleşikliğe geçtikleri köyün bir Ermeni köyü olduğu gibi aslında Ezidilerin yerel güç odaklarıyla işbirliği kurabildiği, güç ilişkileri içerisinde tutunabildiğini gösteren verilerle dolu. Bu bilgi "mağdur ve mazlum" olmak üzerinden kurulan Ezidi/Yezidi tarih söylemine büsbütün aykırı bir durum.

Atölye çalışması Ezidi/Yezidi çalışmalarının (özellikle tarihsel çalışmalar söz konusu olduğunda) azlığını ortaya çıkardı. Atölye boyunca sıklıkla eksikliği hissedilen tam da bu: Ezidi/Yezidi toplulukların tarihlerine yönelik araştırmaların azlığı, Osmanlı arşivlerinin hemen hemen hiç kullanılmaması, yereldeki sözlü geleneğin/geleneklerin araştırılmaması... Fazlalığı çokça hissedilen şey ise, Ezidileri yüzlerce yıl kendilerini çevreleyen topluluklardan izole bir biçimde yaşamış, her bölge ve dönemde Sünnilerin baskısı ve zulmüne maruz kalmış mazlum, egzotik, gizemli Doğulu bir inanç olarak resmeden tarih dışı ve oryantalist söylem. Bu söylemi yeniden üretmekten kaçınmak gerekiyor. Bunun yolu ise yukarıda belirtilen eksik bırakılmış alanları tamamlamaktan; Osmanlı arşivlerinin daha fazla kullanımı, karşılaştırmalı çalışmaların yapılması ve sözlü geleneğe/geleneklere dayalı alan çalışmalarına yönelmekten geçmektedir.

ESRA DANACIOĞLU
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
AMED GÖKÇEN
İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ

DİPNOTLAR

1 Son yıllarda Ezidi/Yezidi toplumu, Yezidi adının Sünni Müslümanlar tarafından uydurulmuş, Emevi Halifesi Yezid Bin Muaviye'ye gönderme yapan küçümseyici, aşağılayıcı bir adlandırma olduğunu belirtip, tashih-i isim talebinde bulunuyor. Önerdikleri ad: Ezidi. Ezidi, Farsça ve Kürtçede yaradılan anlamına gelen Ezda'dan geliyor. Peter Andrews (da) bu cemaatin kendini adlandırmaları arasında A/Ezidi, Izidi, Izedi, Dasin'i sayar. Peter Andrews, *Ethnic Groups in the Republic of Turkey*, Wiesbaden: Dr. Ludwig Reichert Verlag, 1989, s.118.

2 Roger Lescot'un bu çalışması ilk kez 1938 yılında Fransa'da yayınlandı. *Enquête sur Les Yézidis de Syrie et du Djebel Sindjar*. 2001 yılında Avesta yayınları tarafından *Yezidiler: Din, Tarih ve Toplumsal Hayat Cebel Sincar ve Suriye Yezidileri Üzerine Alan Araştırması* başlığı ile Türkçeye çevrildi.

3 Christine Allison'un bu çalışması 2007 yılında Avesta Yayınları tarafından *Yezidi Sözlü Kültürü* başlığı ile Türkçeye çevrildi. Bu arada aynı yıllarda çeşitli doktora tezleri de görülmeye başlandı. Örneğin, J.E. Murad. The Sacred Poems of the Yazidis: An Anthropological Approach, yayınlanmamış doktora tezi, University of California, Los Angeles. 1993 ve Al-Jabiri, Social Change among the Yezidis in the Northern Iraq, yayınlanmamış doktora tezi, Oxford. 1981.

AB HAFTASI VE TARİHLE HESAPLAŞMA TARTIŞMALARI

GÜNEYDOĞU AVRUPA DAYANIŞMASI ZİRVESİ

Avrupa Birliği'nin 9 Mayıs haftası nedeniyle organize ettiği aktivitelerden biri de Hırvatistan'ın başkenti Zagrep'te yapıldı. Türkiye'den toplam 10 lisans ve lisansüstü öğrenci de 11 Mayıs Cuma günü Avrupa Komisyonu'nun davetlisi olarak Zagrep'teki "Güneydoğu Avrupa Dayanışması Zirvesi"ne katıldı. Devlet Bakanı ve Başmüzakereci Ali Babacan'ın da katıldığı siyasi liderler oturumunun ardından, öğleden sonra düzenlenen ikinci oturum Avrupa'ya entegrasyon yolunda geçmişle hesaplaşma konusuna ayrılmıştı.

Türkiye'den toplam 10 lisans ve lisansüstü öğrencisi 11 Mayıs Cuma günü Avrupa Komisyonu'nun davetlisi olarak Zagrep'teki "Güneydoğu Avrupa Dayanışması Zirvesi"ne katıldı.

EREN ÖZALAY

9 Mayıs 1950 yılında, Fransa Dışişleri Bakanı Robert Schuman devlet radyosundan Fransa, Batı Almanya ve Benelüks ülkelerinin stratejik kaynaklarının tek elden işletilmesini öneren bir bildiri okudu. Günümüzde Schuman Bildirisi olarak bilinen bu önemli metiği Avrupa Birliği'nin de temeli olarak kabul edilir. 9 Mayıs günü bu nedenle, 1985 senesinden bu yana Avrupa Günü olarak kutlanır. İşte bu günde Avrupa Birliği kurumları tatil olur, devlet ve hükümet başkanları bir araya gelip kutlamalara katılır ve Avrupa birleşmesi yönünde önemli, sembolik görülen pek çok aktivite 9 Mayıs haftasında yapılır.

Bu sene Avrupa Birliği'nin 9 Mayıs haftası nedeniyle organize ettiği aktivitelerden biri de Hırvatistan'ın başkenti Zagrep'te yapıldı. Türkiye'den toplam 10 lisans ve lisansüstü öğrenci 11 Mayıs Cuma günü Avrupa Komisyonu'nun davetlisi olarak Zagrep'teki "Güneydoğu Avrupa Dayanışması Zirvesi"ne katıldı. Sabah gerçekleşen ve Devlet Bakanı ve Başmüzakereci Ali Babacan'ın da katıldığı siyasi liderler oturumunun ardından öğleden sonra düzenlenen ikinci oturum Avrupa'ya entegrasyon yolunda geçmişle hesaplaşma konusuna ayrılmıştı. Dr. Erhard Busek, Dr. Dusan Relic ve Prof. Faik Pingel gibi tarihle hesaplaşma konusunda uzmanların katıldığı oturumun izleyici kesimini Arnavutluk, Makedonya, Sırbistan, Bosna Hersek, Slovenya ve Türkiye'den gelen Güneydoğu Avrupalı öğrenciler ve Polonya, Almanya, Fransa gibi tarihle hesaplaşma konusunda mesafe kaydetmiş ülkelerden gelen öğrenciler oluşturuyordu. Öğrenciler, araştırmacılar ve AB komisyonu yetkilileri ile canlı bir tartışma ortamına ev sahipliği yapan oturum Türkiye ve Avrupa'ya entegrasyon konusunda çok çarpıcı sonuçlar ortaya koydu.

ZİRVEDEN İZLENİMLER

Genişlemeden sorumlu Avrupa Komisyonu üyesi Olli Rehn'in de konuk olduğu oturumun birinci bölümünde, kısa bir konuşmadan sonra her ülkenin öğrenci delegasyonu Rehn'e bir soru sordu. Soruları tek tek sıralamak yerine şu söylenebilir: Türkiye dışında diğer delegasyonlar ileride kuvvetle muhtemel gördükleri AB üyeliğinden oldukça emin; kendileri'ne uygulanan kısıtlayıcı vize uygulamalarından yakındılar, Avrupa Birliği'nin kimi konularda fazlaca baskı yaptığından şikâyet ettiler ve Rehn'e de bu konudaki gelişmeleri sordular. Türkiye ise Sarkozy'nin seçimiyle birlikte tekrar gündeme gelen, "Türkiye Avrupa'ya ait mi?" sorusuna sıkışmıştı. Rehn'in cevaplarından daha çok, sorular açıklayıcıydı aslında; Balkanlar üyelik yolunda tam gaz ilerliyor, vize gibi somut ve yapısal sorunları, barışma ve birleşmenin ritmini tartışıyor, Türkiye ise daha çok zihinlerdeki problemlerde takılı kalıyordu.

Olli Rehn Sırbistan'daki olumlu gelişmelere vurgu yaptı, bütün sorulara aynı soğukkanlılıkla, benzer umut verici, diplomatik yanıtlar verdi, Türkiye'nin sorusunda ise her zaman olduğu gibi ülkeye uygulamaya çalıştıkları adil ama sert (fair and firm) duruştan bahsetti.

Oturumun ikinci ayağında Avrupa Birliği oluşumuyla paralel gerçekleşen üç farklı "ortak tarihyazımı" projesi tanıtıldı. Bu çalışmalardan ilki, konuyla ilgilenen herkesin aşına olduğu Fransız-Alman Ders Kitabı Projesi. En son İkinci Dünya Savaşı'nda karşı saflarda yer alan iki komşu ülke dünya üzerinde ilk kez gerçekleşen bir çalışmaya imza attılar ve iki ülkenin tarihçilerinin birlikte çalıştığı ortak bir tarih kitabı hazırladılar. Birebir aynı Alman ve Fransızca kitaplar 2006 sonbaharında okullarda okutulmaya başlandı. Bu kitapla amaçlanan, iki ülkenin

(Bu yazının ilk bölümünün oluşumunda emeği geçen doktora arkadaşlarım Serbülent Turan, Ebru Tekin ve Sercan Gidişoğlu'na teşekkür ediyorum)

Hırvatistan'ın başkenti Zagrep.

Güneydoğu Avrupa Ortak Tarih Projesi, Türkiye'yi en çok ilgilendiren proje konumunda. Bu kapsamda yayımlanan kitapta Osmanlı İmparatorluğu'ndan İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar Balkanlar'daki gelişmeler, ulus-devletleri ve Balkan savaşları işleniyor ve Balkan uluslarının yalnızca kurban değil, aynı zamanda aktör oldukları belirtiliyor.

gençlerine Avrupa tarihine ortak bir perspektifle bakmayı öğretmek ve tarihle hesaplaşmayı göze almış bu iki ülkenin bugünkü Avrupa'nın inşasındaki önemine dikkat çekmekti ve tam da bu nokta AB'nin tarihle hesaplaşmaya ne kadar önem verdiğini en iyi şekilde açıklıyor. Bugünün Avrupası bir zamanların düşmanlarının bu ezeli rakebete bir son verip ortak bir çatı altında birleşme kararıyla kuruldu. AB bu nedenle ortak çatının genişlemesinde, aday ülkelerin de tarihleriyle hesaplaşmasına önem ve destek veriyor.

Oturumda tanıtılan ikinci çalışma, Almanya'nın Polonya ile birlikte yürüttüğü ortak tarih kitabı yazımı projesiydi. 20. yüzyılda zor ve acılı ilişkiler içinde olan Polonya ve Almanya 1970'lerden itibaren UNESCO'nun da yardımıyla tarih ve coğrafya kitapları konusunda ortak çalışmalar yürüttüler. Fransız-Alman tarih kitabı çalışmasından farklı olarak 1976'da iki ülkede bazı konularda farklı görüşler ortaya koyan iki ayrı kitap yayınlandı. Ancak 1976'dan bu yana geçen zamanda bu farklı perspektifler de gözden geçirildi. Doğu Almanya ve Polonya'nın duvarın yıkılmasından sonrasına benzer dönüşümler geçirmesi ve Polonya'nın AB üyesi olması da bu ortaklığı desteklerken, iki ülkenin komisyonları halen tarih öğretmenleri için hazırlanan ve eski kitaplara destek verecek bir el kitabı yayınlamaya çalışıyorlar. Güneydoğu Avrupa Ortak Tarih Projesi (The Southeast European Joint History Project; JHP), oturumda tanıtılan en yeni tarih projesiydi. Resmi olarak 1998 yılında başlatılan bu proje Selanik merkezli bir sivil toplum kuruluşu: Güneydoğu Avrupa'da Demokrasi ve Uzlaşma Merkezi (CDRSEE; Center for Democracy and Reconciliation in Southeast Europe) tarafından yürütülüyor. Bu, diğerlerinin yanında Türkiye'yi tarihi ve coğrafi konumuyla en çok ilgilendiren proje konumunda. Diğer iki projeden farklı olarak daha geniş bir bölgeyi ilgilendiren ve iki değil 12 ülkenin tarihine ortak bir bakış açısı sunmaya çalışan JHP'nin mücadelesi şu ana kadar çok da kolay olmamış. Ama CDRSEE yetkililerinin konuya bağlılıkları ve kararlılıkları biz de dahil olmak üzere salondaki çoğunluğu etkilemeye yetti.

Son derece etkili bir sunum yapan CDRSEE direktörü Nenad Sebek, merkezin tarih öğretimi konusunda yaptığı çalışmalardan, tarihin pek çok Balkan ülkesinden günümüzden geriye doğru kurulan, ihtiyaca göre inşa edilen bir süreç olduğundan ve en son olarak da tarih öğretmenleri için yayınladıkları kitaplardan bahsetti.

Bizim de göz gezdirme fırsatı bulduğumuz bu dört cilt, Güneydoğu Avrupa'daki tarih öğretimi sorunsalına güzel bir açılım getirmekte. Birincil kaynaklardan alıntılar yaparak ve konuya farklı bakış açılarından bakarak yeni bir bölgesel tarih anlatımı oluşturmaya çalışılmış. Osmanlı İmparatorluğu'ndan İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar Balkanlar'daki gelişmeleri, ulus-devletleri ve Balkan savaşlarını işleyen dört ciltte Balkan uluslarının yalnızca kurban değil, aynı zamanda aktör oldukları da uzun uzun anlatılıyor. Bu, Balkanlar'da karanlık çağlar olarak görülen Osmanlı dönemi için kuşkusuz çok önemli bir adım. Türkiye dahil 12 ülkeden uzmanların katılımıyla oluşturulan seri Sırpça, Yunanca gibi dillerde basılmış ve Türkçesi de yolda. Projelerin tanıtımlarından sonra gerçekleşen tartışma bölümünde herkes Güneydoğu

Avrupa'da tarih öğretimi konusundaki sorunlarda hemfikirdi. Uzlaşmanın ve dayanışmanın sağlanabilmesi için tarih öğretimi dilinin değişmesi gerektiğini ortaya koyuyorlardı.

Sunumlarda genellikle tarih öğretiminin geçmişle barışma meselesindeki önemine, bu projenin bir çözüm değil katkı olduğuna ve Güneydoğu Avrupa'daki sorunların çözülmesi için sorunlar hakkında konuşmanın önemine dikkat çekildi. Bunları yapması gereken ülkeler arasında Türkiye'nin konumu biraz daha farklı; çoğu on beş sene önce birbiriyle savaşmakta olan Balkan ülkelerinin yanında Türkiye tarih anlatımını değiştirmek için biraz geç kalmış durumda. Dolayısıyla sıralanan bu öneriler Balkanlar'ın olduğu kadar, hatta belki daha da fazla Türkiye'nin tartışması gereken milliyetçi duyarlılıkları ateşleyen çok hassas bir konu. Merkezin çalışmalarını anlatan Sebek, kendilerinin Sırp düşmanı, Makedon düşmanı gibi eleştiriler aldıklarından, pek çok hükümet yetkilisi tarafından çok iyi karşılandıkları halde aynı yetkililerin bu fikirlerin dağıtımında çok hevesli davranmadıklarından bahsetti. Hatta bir grup, Sebek'in yönettiği sivil toplum örgütünü "Anglo-Amerikan siyonist" bir komplonun parçası olmak ve Osmanlı'yı Balkanlar'da tekrar kurmaya çalışmakla bile suçlamış.

Yine de tartışmalar süresince Türk ve diğer katılımcılar arasındaki bir fark çok belirgin; biz ülke olarak ve bu ülkede yetişen üniversite öğrencileri olarak Balkan tarihinden ve Balkanlar'daki güncel gelişmelerden o kadar uzağız ki, Güneydoğu Avrupa dayanışmasına dair bir toplantıda Türkiye'ye yer verilmesi bile şaşırtıcı bir gelişme. Organizasyonu düzenleyen ve akşam yemeğinde sohbet etme fırsatı bulduğumuz komisyon yetkilisi, "Türkleri neden çağırıyorsunuz?" sorusuna pek çok defa yanıt vermek zorunda kaldığını anlattı. İşin en çarpıcı yanı ise, "yüzyıllarca beraber yaşadık" diyerek komşularımız arasından taraftar toplamaya çalıştığımız bu dönemde bu toplulukları neredeyse görmezden gelmemiz...

ZAGREP'TEN SONRA İSTANBUL'DAN BİR KAÇ NOT

Güneydoğu Avrupa Ortak Tarih Yazımı Projesi geçtiğimiz haftasonu İstanbul'da düzenlenen bir konferansta da tartışıldı. 18-19 Mayıs tarihleri arasında düzenlenen ve İstanbul Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü (IFEA) - Notre Dame de Sion işbirliğiyle gerçekleştirilen "Tarihi Birlikte Yazmak: Avrupa'da Tarih Dersleri ve Ders Kitapları" konferansı, tarihçileri, tarih öğretmenlerini ve bu konuda çalışan farklı disiplinlere mensup araştırmacıları bir araya getirmesiyle de dikkat çekti. Türkiye'de yeni milli tarihyazımı deneyimleriyle başlayan konferansta TÜSİAD'ın ve Tarih Vakfı'nın hazırladıkları tarih kitapları tanıtıldı. Henüz resmi merciler tarafından onaylanmamış bu kitapla, Türkiye'de de konuyla ilgili sivil toplum kuruluşlarının bölgesel ve küresel tartışmalarla eşzamanlı olarak harekete geçmiş olması açısından çok sevindirici. Konferansa katılan tarih öğretmenleri de bu konuda hemfikir ve yeni tarihyazımı projelerini destekliyorlar.

Ancak TÜSİAD ve Tarih Vakfı'nın hazırladığı ders kitapları resmi olarak onaylanıp müfredata girmediği için ülke çapında gelebilecek tepkinin ölçülmesi zor. Nitekim bu konuda geçtiğimiz aylarda Yunanistan'da müfredata giren yeni tarih kitabı etrafında yaşanan tartışmalar unutulmamalı. Herkül Millas'ın geçtiğimiz ay *Toplumsal Tarih*'te ve Foti Benlisoy'un *Nokta*'da da (19-25 Nisan 2007) değindikleri bu tartışmalar, tarihçilerin ve Eğitim Bakanlığı'nın müfredattaki yeni kitap üzerinde hemfikir olduğu halde asıl tepkinin ulusalcı çevrelerden ve kimliğine alışılmışın dışında açılımlar getirilen halktan geldiğini gösteriyor. Tarihyazımı konusunda yukarıda anlatılan AB, devlet, tarihçiler, tarih öğretmenleri eksenli bütün bu gelişmeleri göz önüne aldığımızda en birleştirici ve geleceğe yönelik açıklamayı Christina Koulouri'nin yaptığını düşünüyorum. CDRSEE'nin tarih öğretmenleri için yazdığı kitapların editörü olan Koulouri, Güneydoğu Avrupa'da "homojen bir tarih" ve dolayısıyla "homojen bir kimlik" amaçlamadıklarını, hatta buna karşı olduklarını belirtti. Bu tarih çalışmasının amacının Güneydoğu Avrupa bölgesinin ortak tarihini yazmak olduğunu ve bu bölge tarihinin de Osmanlı İmparatorluğu ve dolayısıyla Türkiye tarihinden bağımsız yazılmasının düşünülemeyeceğini ekledi. Koulouri gibi

İkinci Dünya Savaş'nda karşı saflarda yer alan Fransa ve Almanya, iki ülkenin tarihçilerinin birlikte çalıştığı ortak bir tarih kitabı hazırladılar. Birebir aynı Almanca ve Fransızca kitaplar 2006 sonbaharında okullarda okutulmaya başlandı. Bu kitapla amaçlanan, iki ülkenin gençlerine Avrupa tarihine ortak bir perspektifle bakmayı öğretmekti.

başlıklar. Bu sadece siyaseten doğru (politically correct) olmak veya AB üyeliğine yaklaşmak için değil, tarihi daha objektif bir bakış açısıyla öğrenmek için de kaçınılmaz. Balkanlar'da ve Türkiye'de tarihin ne kadar politik bir olgu olduğu düşünülürse, komisyon bu hesaplaşmanın AB için bir yargılama aracı teşkil etmediğini; objektif tarih anlatımının hukuk devletinin vazgeçilmez bir şartı olduğuna inandığını çok açık şekilde ve ısrarla tekrarlıyor. AB tarihle hesaplaşmayı destekliyor, cesaretlendiriyor ve son tahlilde II. Dünya Savaşı sonrası Fransız-Alman uzlaşmasını Güneydoğu Avrupa'dan da bekliyor.

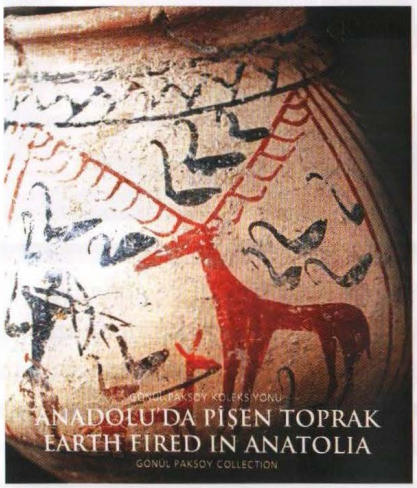
Kuşkusuz tarihle hesaplaşma bizde olduğu gibi diğer ülkelerde de öyle bir anda ve aybirliğiyle kabul edilecek bir konu değil. Tam tersine, tarih her yerde düşünen tarihçilerin bu yorumunun Avrupa'da Türkleri ötekileştirenlere ve bu ötekileştirmeyi malzeme yaparak oy toplayan bütün politikacılara verilebilecek en güzel cevaplardan biri olduğu ortada. İşte bu yüzden de Türkiye'de "AB bizi istemiyor" diyen çevrelerin bu şikâyetlerinden vazgeçip tarihle hesaplaşmayı tekrar gözden geçirmeleri daha sağlıklı bir Türkiye-AB müzakere sürecini de beraberinde getirecektir. AB müzakerelerinden daha da öte, tarihin yeniden yazımının tartışılması, toplumda düşüncelerinden ötürü milliyetçi kitleler tarafından hedef haline getirilen kışılıklere olan borcumuzdur.

EREN ÖZALAY
BOĞAZİÇİ ÜNİVERSİTESİ SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER BÖLÜMÜ DOKTORA ÖĞRENCİSİ

REZAN HAS MÜZESİ'NDE

"ANADOLU'DA PİŞEN TOPRAK-EARTH FIRED IN ANATOLIA" SERGİSİ

16 Mayıs-22 Temmuz 2007 tarihleri arasında Rezan Has Müzesi'nde açık kalacak olan "Anadolu'da Pişen Toprak-Earth Fired in Anatolia" sergisinde gündelik yaşamın bütün aşamalarına şahitlik eden pişmiş toprak kap ve eşyaları bir arada görmek mümkün.

Sergi kitabının kapağı.

Kalkolitik dönem ana tanrıça figürini.

DR. ERKAN KONYAR

"Anadolu'da Pişen Toprak" sergisi tasarımcı, akademisyen ve koleksiyoner Gönül Paksoy'un İstanbul Arkeoloji Müzesi'ne kayıtlı koleksiyonunun bir bölümünden oluşuyor. 16 Mayıs-22 Temmuz 2007 tarihleri arasında, Ahu Has yönetimindeki, Kadir Has Üniversitesi, Rezan Has Müzesi'nde açık kalacak sergide kalkolitik dönemden (MÖ 5 bin) Osmanlı dönemine (MS 1500) uzanan tarihsel sürece ait pişmiş toprak eserler yer almakta.

Küratörlüğünü Şahin Paksoy'un yapmış olduğu sergide yer alan seçkin eserlerden büyük bir bölümü, Prof. Dr. Kemalettin Köroğlu, Dr. Erkan Konyar ve konusunun uzmanı arkeologların katkılarıyla hazırlanan ve Rezan Has Müzesi tarafından yayımlanan Gönül Paksoy Koleksiyonu, *Anadolu'da Pişen Toprak-Earth Fired in Anatolia* adlı katalogda tanıtılmaktadır.

Rezan Has Müzesi'nin sergi salonları, 8. yüzyıla tarihlendirilen bir Bizans sarnıcı ve 16. yüzyıla ait bir Osmanlı hamamının restorasyonuyla oluşturulmuştur. Burada sergilenen eserlerin kronolojik ve bölgesel çeşitliliği, koleksiyonun niteliğini artıran en büyük faktörlerdendir. Anadolu kadınının elinden çıkmış, yemeğini pişirdiği, suyunu, şarabını, yağını koyduğu gündelik kaplardan mezara ölü armağanı olarak sunduğu kaplara; tanrılara sevgisini ve minnettarlığını göstermek için evinin bir köşesine koyduğu heykelcik ve idollerden su içtiği mataraya değin gündelik yaşamın bütün aşamalarına şahitlik eden pişmiş toprak kap ve eşyaları bir arada bu sergide görmek mümkün.

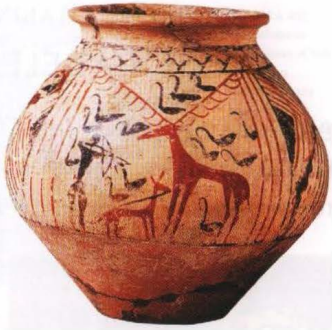
Buna karşın, söz konusu eserler arkeolojik kontekstlerinden koptuğu için, daha çok birer sanat eseri veya müzelik objeye dönüştükleri kabul edilmesi gereken bir gerçektir çünkü arkeolojik eser bulunduğu ortamdaki diğer unsurlarla bir değer kazanır, oradan koparıldığında ise sadece geçmiş zaman insanının yarattığını, ki kimi zaman bu da kuşkuludur, bildiğimiz bir nesneye dönüşür.

Rezan Has Müzesi'nde sergilenen en erken eser grubu ana tanrıça figürinleridir. Kalkolitik ve ilk tunç çağına tarihlendirilen figürinler yanında ana tanrıça idolleri de yer almaktadır. Koleksiyondaki en büyük eser topluluğunu batı ve orta Anadolu ilk tunç çağı kültürünün en tıpık çanak çömlek grupları oluşturur. Maşrapalar, amforalar, omurgalı kaseler, ilmik kulplu kaseler dönemin sonuna doğru ortaya çıkan üç ayaklı mutfak kapları, tankard ve depas gibi formlar en sık görülen örnekleridir. Bu formların dönemin başında görülen siyah açkılı örneklerinin yanında, daha sonra ortaya çıktığı düşünülen kırmızı açkılılar da sergide yer almıştır.

İlk tunç çağında Doğu Anadolu ve çevresinde, mütevazı köylerde sürdürülen yaşam biçiminin üretimi olan ve arkeoloji literatüründe "Karaz", "Kirbet-Kerak" ya da "Erken Transkafkasya" gibi adlarla tanımlanan koyu yüzlü açkılı çanak çömlek grubu da nadir örnekler olmaları bakımından sergilenen önemli eser gruplarındandır. Kaplar arasında derin çanaklar, kısa boyunlu çömlekçikler ve depolama amaçlı kullanılmak üzere yapılmış küresel gövdeli bir çömlek de bulunmaktadır.

MÖ 2. binyılın ilk yarısında kuzeydoğu Anadolu'da höyükler üzerindeki küçük köy yerleşmeleri terk edilmiş, bunun yerine özellikle yaylalarda hayvancılıkla uğraşan yarı göçebe toplumlar çoğalmıştır. Paksoy koleksiyonunda bulunan en dikkat çekici pişmiş toprak eser grubunu, bu yarı göçebe toplumların üretimi olan monokrom ve polikrom bezemeli çanak çömlekler oluşturur. Bunlar genellikle, Doğu Anadolu'nun bazen 2000 metreyi aşan yüksekliktekı yaylalarında, toprak altına inşa edilmiş mezar odası ve üstüne yığılmış toprak yükseltiden oluşan kurgan tipi mezarlardan gelmektedir. Sergide "Doğu Anadolulu Göçerlerin Çok Renklilığı" başlığıyla ele alınan, boya bezemeli çanak çömlekler

Van-Urmiye, Trialeti, Aras ve Sevan-Özerlik kültürü gibi isimlerle anılır. Kuzeydoğu Anadolu, kuzeybatı İran'ın bir bölümü, Nahçıvan, Ermenistan ve Gürcistan'ın güney bölümünde görülen bu eser grubuna ait örnekler ne yazık ki ülkemiz sınırlarında herhangi bir arkeolojik kazıyla ortaya çıkarılamamıştır. Bu yüzden gerek stratigrafik, gerekse kültürel olarak nasıl bir kontekstten geldiği kimi tahminler ve veriler dışında net değildir. Bu türden eserlerin fazlalığı kaçak kazıların boyutlarını ve bu tür eserlerin gelebileceği çok sayıda kurganın yağmalandığını göstermektedir.

Bu koleksiyonda büyük çoğunluğu polikrom bezemeli olan eserler arasında, günümüze kadar yayınlanmış olanlar arasında bulunmayan tip ve bezeme anlayışına sahip özel örnekler bulunmaktadır. Genellikle krem renkte astar üzerine yapılan polikrom bezeme, içi taralı üçgenler, dalgalı hatlar, zikzak çizgiler, kafesler ve dama tahtası gibi geometrik desenlerden oluşur. Ayrıca stilize edilmiş kuş, geyik ve insan biçimli figürler de vardır. Sergide, Saray Malları olarak adlandırılan, özellikle merkezi Urartu bölgesindeki büyük yerleşmelerde görülen parlak kırmızı açkılı çanak çömlek türü dikkat çekicidir. Urartu dönemi çanak çömleği içerisinde sayıca küçük bir grup oluşturan kırmızı açkılı örneklerin kaliteli dış görünüşü bunların metal kapların taklidi olduğu izlenimini verir. En sık karşılaşılan formlar, şişkin karınlı, düz dipli, yonca ağızlı testiler, tabaklar, sıkma boyunlu, şişkin karınlı çömlekler ve kandeli kadehlerdir. Biçim, boyut ve dış görünüşleriyle fabrikasyon bir üretimin ürünü olduklarını hemen ortaya koyarlar. Sergide yine sayıca önemli bir grubu genellikle koyu yüzlü, bazıları kırmızı ve devetüyü astarlı, bir bolumü açkılı olan emzikli, akıtacaklı çömlekler oluşturur. Bunlar Doğu Anadolu Bölgesi'nde Urartu döneminde devletin kurduğu kentlerden uzak köylerde ve daha yüksek yaylalarda yaşayan halkın günlük yaşamında kullandığı veya ölülerine yemek sunduğu kaplardır. Ağız kenarı ile omzu arası yatay yiv bezemeli çanaklar, dikey oluk ve kazı bezemeli kaplar bunların en tipik örnekleridir.

Sergide Batı dünyasını yansıtan pişmiş toprak eserler de mevcuttur. Bunlar arsında Antik Yunan ve Roma'da günlük hayatın bir parçası olan pişmiş toprak figürinler önemli bir grup oluşturur. MÖ 7. yüzyıldan MS 1. yüzyıla kadar uzanan bir zaman dilimine tarihlenen bu eserler sıklıkla tapınak ve kutsal alanlara adak, mezarlara ölü hediyesi ya da koruyucu olarak bırakılmıştır. Ayrıca Hellenistik ve Roma İmparatorluk çağı çanak çömlekleriyle pişmiş toprak kandiller sergide yer almaktadır.

Koleksiyonda ortaçağ dünyasına ait pişmiş toprak eserler de dikkat çekicidir. Bizans dönemine ait MS 4-6. yüzyıllar arasına tarihlendirilen sırlı sırsız seramiklerde genellikle kabın iç yüzeyinde ve orta kısmında baskı ve ince kazıma teknikleriyle yapılmış haç, aziz betimleri, balık ve kuş gibi Hıristiyan inancıyla ilişkili motifler kullanılmıştır. 12. yüzyılın ikinci yarısı ile 13. yüzyılın ilk yarısı arasına tarihlendirilen ve "Ege Kapları" olarak tanımlanan gruba ait sırlı seramiklerden örnekler de koleksiyonda yer almaktadır.

Paksoy koleksiyonundaki 12 ile 13. yüzyıllar arasına tarihlendirilen Selçuklu dönemi matara, testi, maşrapa ve fincanları nadir örnekleri oluşturur.

Sergi kapsamında basılan katalogda koleksiyondaki eserlerin büyük bölümüne yer verilmiştir. Kitabın başında verilen kronoloji çizelgesi, kapların görüldüğü tarihsel süreci ana hatlarıyla yansıtması bakımından çok uygun bir görsel malzeme oluşturur. Giriş bölümünde ise Anadolu uygarlıklarının tarihsel süreci, sergilenen malzeme ile ilişkilendirilerek anlatılmıştır. Bunun yanında katalog bölümünde özellikle ana grupların başına malzemeyi genel hatlarıyla tanımlayan metinler konulmuştur.

ERKAN KONYAR
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
EDEBİYAT FAKÜLTESİ,
ESKİÇAĞ TARİHİ ANABİLİM DALI

Adak/oyuncak süvari heykelcikleri. MÖ 1.- MS 1. yy

MÖ 2. binyıl boya bezemeli çömlek, Doğu Anadolu.

Oturan kadın (Aphrodite?) heykelciği. MÖ 3.- 1. yy

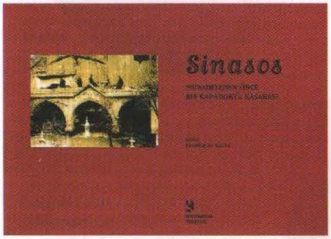

Urartu testileri. MÖ 8.- 7. yy

SİNASOS KİTABININ TANITIM TOPLANTISI

MÜBADELE VE MÜBADELE ANILARI ÜZERİNE

Evangelia Balta'nın editörlüğünü yaptığı, Birzamanlar Yayıncılık'ın çıkardığı **Sinasos** *kitabının İstanbul Mimarlar Odası'nın Yıldız'daki binasında yapılan tanıtım toplantısına oldukça geniş bir kitapsever kitlesi katıldı.*

AHMET AKŞİT

Tanıtımda konuşmacılar Ayhan Aktar, Esra Danacıoğlu ve Sefer Güvenç kitabın içeriğine değinmekten başka, merkezinde mübadele olan, Türkiye-Yunanistan'daki azınlıkların sıkıntılarını ele alan konuşmalar yaptılar. Ayrıca *Sinasos*'un yayıncısı Osman Köker, kitabı tanıtan bir konuşma yaptı.

Ayhan Aktar konuşmasında esas olarak mübadelenin Türkiye kısmını. Türkiyeli Ortodoks nüfusun mübadele esnasında ve sonrasında yaşadığı sorunları anlattı. Aktar dinleyicilerin neden sadece Türkiye'deki sorunları ele aldığı sorusu üzerine, mübadeleyle ilgili iki konuşması olduğunu, Yunanistan'da yaşanan sorunları Atina ve Selanik'te anlatmayı tercih ettiğini söyledi.

Sefer Güvenç konuşmasında, 1912 Balkan Harbi'nin Türkiye'de "Balkan Bozgunu" olarak bilindiğini ve bu bozgun esnasında milyonu aşkın insanın yaşadığı yerleri terk edip, Osmanlı İmparatorluğu'nun elde kalan topraklarına göç ettiklerini ve bunlardan yaklaşık yarısının hastalıktan, kötü koşullardan ve kırımlardan dolayı hayatını kaybettiğini söyledi. Sefer Güvenç, Balkan Harbi ve doğurduğu sonuçlar göz ardı edilerek 1923 Mübadelesi'nin doğru bir şekilde ele alınamayacağını söyledi.

Esra Danacıoğlu ise tarihin bugünden geriye bakılarak oluşturulduğunu belirtti. Tarihin kimi tarihsel olguların seçilip kullanılmasından başka, aynı zamanda unutulan, unutulması tercih edilmiş olgulardan geriye kalanlar üzerine inşa edildiğini söyleyen Danacıoğlu, mübadele gibi milyonlarca insanın etkilendiği olayların Türkiye ve Yunanistan'da farklı tarihsel anlatılara yol açmasının, eldeki malzemenin sınırlılığıyla da alakalı olduğunu sözlerine ekledi.

Toplantıda kapanış konuşmasını *Sinasos* kitabının editörü Evangelia Balta yaptı. Bu konuşmanın tam metnini sunuyoruz.

Evangelia Balta:

Eski Yunancada gerçeğe "alitheia" denir; bu sözcük, (Eski Yunancada lethe) "unutulmaya karşı direnen" anlamına gelir. Bütünüyle gerçek, unutmak istemediklerimizdir. Zira belleğin canlı kalması için "tanınmaya", kendini anlayacak, hissedecek, onu benimseyecek birilerine ihtiyacı vardır."

Sevgili konuklar,
iyi akşamlar,

Sözlerime, yeni çıkan bir kitaba "hoş geldin" demek üzere bu akşam burada toplanan sizlere teşekkür etmekle başlamak istiyorum. Osman Köker'in davetini kabul edip "mübadele" ve "mübadele anıları" hakkında söz alan sevgili meslekdaşlarıma da müteşekkirim.

Türkçe yayınlanan ilk kitabımın en sevdiğim konuyla, yani Kapadokya ile ilgili olmasının beni son derecede mutlu ettiğini itiraf etmem lazım. Kapadokya konusuna bu güne kadar istediğim ölçüde eğilememiştim çünkü başlarda Yunanista'n'da Osmanlı araştırmaları çalışmalarına öncelik vermeyi kendi kişisel misyonum olarak görüyordum. Bu misyon, insanın genç ve tecrübesizken kendine biçtiği yaşamsal hedeflerden biriydi. Hedeflere varılır ama bazen çok sevdiğin, seni yaşamsal derecede ilgilendiren konuları ihmal etme pahasına...

Ben atalarımın yurdu Kapadokya'nın, nenemin tatlı, acı anılarıyla canlanan bu tılsımlı bölgenin tutkunu olduğumu daha çocukken, Kavala'nın muhacir mahallesinde büyürken hissetmiştim. Bu anıların tadı hâlâ damağımda ve büyüdükçe Kapadokya üzerinde çalışma yapmam, adeta varoluşumun olmazsa olmazı haline geldi.

Âdettir, yazar kendi çalışmaları hakkında konuşmaz ya da en azından eskiden bu böyleydi. Ben, editör olarak, yani kendi tarihsel anlatımımı yaratmak için başkalarının resim ve öykülerini ödünç almış biri olarak, söylemem gereken her şeyi bu kitabın önsözünde söyledim. Bu önsöz, *Sinasos*'ta 2004 Eylül'ünün bağbozumu günlerinde, pek de tesadüfe dayanmayan bir nedenle orada olduğum bir sırada, bazı şarap ehli Türk ve Yunanlı dostlarımla hayata geri dönüşümü birlikte kutladığımız günlerde yazıldı.

Sinasos albümünü ortaya çıkarma fikri, daha önceki Ürgüp albümü gibi, işadamı Dr. Yusuf Örnek'in benî Ürgüp Kayakapı projesine davetiyle kafamda şekillenmeye başlamıştı. 2003 Mart'ındaki ilk toplantımızda projeye, göçmenlerin anavatan anılarıyla, onların yıllar sonra, ziyaretçi olarak bu topraklara geri döndüklerinde çektikleri fotoğrafları birleştiren bir dizi tarihi araştırmayı da dahil etme kararını almıştık.

Ama siz şimdi bana, "bu tarih midir?"", diye sorabilirsiniz. Ve ben de altını çizerek diyorum ki, evet bu tarihtir. gerçek kişilerin yaşanmış tarihidir, atalarımızın, ailelerimizin. Rumların,

Türklerin hatırladıklarını, ortaklaşa yaşadıklarını, gerçeklerini masaya yatıran bu insanların tarihidir. Eski Yunancada gerçeğe alitheia denir; bu sözcük, (Eski Yunancada lethe) "unutulmaya karşı direnen" anlamına gelir. Ve ben de şunu eklemek istiyorum: Bütünüyle gerçek, unutmak istemediklerimizdir. Zira belleğin canlı kalması için "tanınmaya", kendini anlayacak, hissedecek, onu benimseyecek birilerine ihtiyacı vardır. Ve bu süreç duyguyla, karışık duygularla, olumlu, olumsuz duygularla yaşanarak yol alır. Hasret ama beraberinde matem, sevgi ama beraberinde nefret. Bu duygular bizi ürkütmemeli, onları anlamaya çalışmalıyız. Bunlardan kurtulma çabası içinde olmayalım çünkü ancak o zaman bu duygular, kestirme sonuçlara varmada birer araç olmaya hizmet etmeyeceklerdir.

Son yıllarda tarih ve sosyal bilimler, duygusal yapı ile düşünsel yapı arasındaki sıkı bağları tahlil etme konusuna giderek yoğunlaşıyor. Dolayısıyla bu perspektifte ötekinin gerçeğini aramak için doğru/yalnış, hatalı/dürüst süzgeçi yetersiz kalıyor. Bu yol sadece sabit fikirlere saplanmaya, anlamsız kutuplaşmalara götürüyor. Bundan ötürü, burada ele alınan metinler, (yani Yunanlı ve Türk göçmenlerin anlatımları) resmettikleri kültürün ve kendilerini vücuda getiren belirli tarihi anın çerçevesinde yorumlanmıştır. Bildiğimiz gibi insan belleği her şeyi mekanik bir şekilde kaydetmez, geçmişi depolamaz. bugünün ve toplumsal çevrenin etkisi altında tekrar şekillendirir.

Fotoğraflara eşlik etmek için seçtiğim metinler, zamanın hâkim ideolojisince etkilenmiş bir tarih bilincini temsil etmektedir. Yani demek istediğim sevgili konuklar, bu metinlerin bir dönemin kaynakları olduğudur; bu metinler tarih yazmaktadırlar.

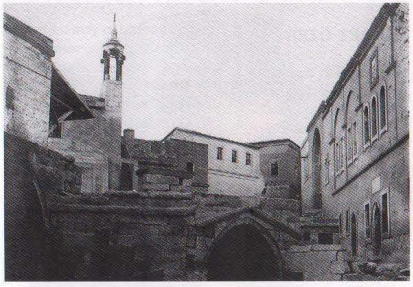
Şimdi hepinizin önünde Aris Çokonas'a teşekkürlerimi sunmak istiyorum. Kendisi, büyük bir ustalık ve hassasiyetle metinleri Türkçeye aktarırken göçmen söyleminin inceliklerini maharetle bu dile yansıtmıştır. Tüm yüreğimle kendisine teşekkürlerimi iletiyorum. Aris Çokonas'ın bu yıl Balkan Edebiyatı Çevirileri birinci ödülünü almış olması da bir tesadüf eseri değildir. Çevirmen olarak onu seçtiği için yayıncım Osman Köker'e de ayrıca teşekkür ediyorum.

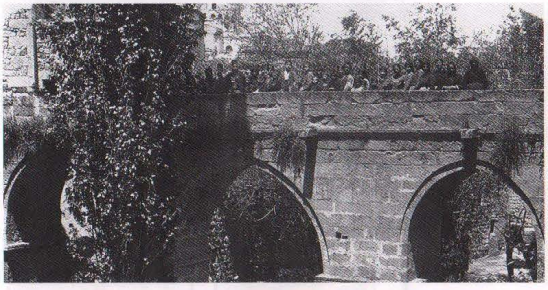
İtiraf etmeliyim ki, Küçük Asya Araştırmaları Merkezi'nde yaptığım çalışmalar sırasında karşılaştığım tarihi anlatılardan çok büyük bir haz duyuyorum çünkü eleştirel bir yaklaşımla da olsa kendimi her türlü gerçeğe açık tutuyorum ve metinlerin satır aralarında, Kapadokya'da yaşayan insanlar arasındaki ilişkilerin sadece tarihi birer belge olmadığını keşfediyorum. Ama en önemlisi, böyle metinler sayesinde hem kendimle hem de başkalarıyla hesaplaşabiliyor olmam. Çünkü böyle metinler olaylara şekil verir, onları gözler önüne serer, ölçütleri gözle görünür kılar ve son tahlilde insanoğlunun ihtiyacı da budur. Dolayısıyla sabahın erken saatlerinde Sinasos henüz uykudayken Pingos'un evininin önündeki kaya üzerinde oturmak ve hayallere dalmak benim için bir tür ibadet, derin bir kişisel ihtiyaç olmuştur. Köye hâkim bu noktadan Küçük Asya Araştırmaları Merkezi'ndeki Rum göçmenlerle bütünleşirken, Makedonya'nın ormanlarını, dağlarını, ovalarını terk edip, Kapadokya'nın bu çorak, tuhaf coğrafyasına gelen "öteki" göçmenlerin, yani Türklerin bana söyleceklerini kavramaya da gayret ederim. Ve işte o anda içimde, kaybetmiş olduğum kendi yakınlarımla da sohbet arzusunu şiddetle hissederim.

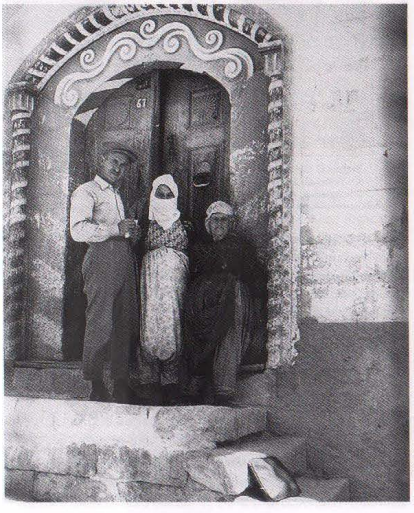
Beni dinleyen sevgili konuklar, kendi insanlarımızı beraberce anmak üzere buraya geldiğiniz için sizlere çok çok teşekkür ederim.

Bugünkü adı Mustafapaşa olan Sinasos'tan, *Doğu'nun İncisi Sinasos* adlı albümde yayınlanmış bazı fotoğraflar.

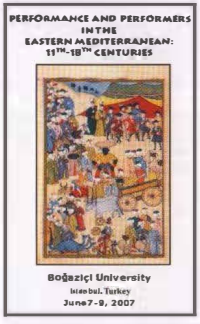
PETER BURKE BOĞAZİÇİ ÜNİVERSİTESİ'NDEYDİ

DOĞU AKDENİZ'DE GÖSTERİ SANATLARI KONFERANSI

7-9 Haziran'da Boğaziçi Üniversitesi'nde gerçekleştirilen "11.-18. yüzyıllar Arasında Doğu Akdeniz'de Gösteri Sanatları" temalı buluşma kapsamında konuşma yapan Peter Burke, performans izleği çerçevesinde Avrupa'da yaygın bir coğrafyada, yakın tarihteki kırılmaları ele aldı.

SAADET ÖZEN

Haziran ayının başlarında Boğaziçi Üniversitesi'nin gündemi yoğundu, zira 7-9 Haziran'da Boğaziçi Üniversitesi Tarih Bölümü çeşitli ülkelerden otuza yakın konuğu ağırlıyordu. "11.-18. yüzyıllar Arasında Doğu Akdeniz'de Gösteri Sanatları" (Performance and Performers in the Eastern Mediterranean: 11th-18th Centuries) teması çevresinde bir araya gelen davetlilerin sunumları, bir konunun farklı şekillerde okunabilme olanakları açısından önem taşıyordu. Akademisyenlerin ve öğrencilerin yoğun ilgi gösterdiği, üç yıllık bir çalışmanın ürünü olan buluşma Boğaziçi Üniversitesi

Tarih Bölümü'nden Arzu Öztürkmen ve New York Üniversitesi Fransızca Bölümü'nden Evelyn Birge Vitz öncülüğünde gerçekleşti.

Buluşmanın ilk gününde Boğaziçi Üniversitesi'nin rektörlük binasının toplantı salonunda Rusya'dan Atina'ya, Macaristan'dan Filistin'e, Ermenistan'a ve Amerika'ya yayılan geniş bir coğrafyadan gelen araştırmacılar, metinler ve tasvirler üzerinden gösteri sanatları ve sanatkârlarıyla bağ kurdukları yeni tarihsel açılımlar, çözümlemeler ortaya koydular. Birinci günün ana teması "Tiyatro, Gösteri Sanatı ve Sanatkârları Bağlamında Çeşitlilik"ti. Sanatkârlar ve Seyirciler, Gölge Oyunu, Tasvirler ve Tiyatro alt başlıklarıyla yapılan sunumlar Latin ve Roma dünyasına, Bizans saray teşrifatına ve ikonografik çözümlemelerine, Ibn Danyal'ın yazılarındaki Karagöz evrenine, dinleyicileriyle kurduğu bağ penceresinden Osmanlı gölge oyunu karakterlerine, ortaçağ Ermeni yazmalarındaki tiyatro figürlerine odaklandı. Günün sonunda Cambridge Üniversitesi'nden Profesör Peter Burke'ün konuşmasına sıra geldiğinde, toplantı salonu tıklım tıklımdı.

Boğazlçi Üniversitesi Tarih Bölümü Başkanı Profesör Edhem Eldem'in "kimi konuşmacıların tanıtılmaya ihtiyacı yoktur" diyerek sözü bıraktığı Profesör Burke, yaklaşık bir saat boyunca performans izleği çerçevesinde Avrupa'da yaygın bir coğrafyada, yakın tarihteki kırılmaları ele aldı.

Toplantının ikinci gününde ana başlıklardan ilki, "Gösteri Sanatı Olarak Anlatı"ydı ve Lady Montagu'nün mektuplarını ve Bağdatlı haham Yusuf Haim'i kapsıyordu. Günün ikinci oturumu, Türkiye'de Osmanlı tarihiyle ilgilenenlerin daha önce Türkçede yayınlanan eserleri nedeniyle iyi tanıdığı, Ludwig-Maximilian Üniversitesi'nden Profesör Suraiya Faroqhi'nin konuşmasıyla başladı, Osmanlı Ermeni düğününün bir performans olarak değerlendirildiği sunumla sona erdi. Üçüncü oturumda Salzburg Üniversitesi'nden Eberhard Kummer ile Ulrich Muller'in, ardından Toronto Üniversitesi'nden Judith Cohen'in sunum / performansları vardı. İlk performansın yola çıkış noktası, Müslüman ülkelerde Alman kahramanları konu alan bir ortaçağ destanıydı. Konuşmaya eşlik eden arpın müziği, ortaçağ Alman / Avrupa gösteri sanatında insan sesi, müzikalite, müzik aletinin rolü ve ilişkileri üzerine bir tartışmaya kaynaklık etti. Ardından Judith Cohen, "gezgin Yahudi"nin tarihsel güzergâhında dolaşarak hireylerin anlık duyumlarını taşıyan Sefarad ve Avrupa baladlarında bir cemaatin performatif üretimini izledi, ayrıca üflemeli ve vurmalı çalgılar eşliğinde sergilendi. Üçüncü oturumda da ana başlık müzikti, ancak bu kez onun tasvirlerle ilişkisi inceleniyordu. Her iki konuşmacı da Ermeni müziğinden yola çıktılar: Noune Zeltzburg-Poghosian bazı gösteri usullerini ele alırken, Rusya-Ermenistan Devlet Üniversitesi'nden Hrant Khachikyan sunumunu ortaçağa ait Ermeni yazmalarındaki müzisyen tasvirlerinin etrafında ördü. İkinci günün kapanış oturumunda, Harvard Üniversitesi'nden Profesör Cemal Kafadar'ın merakla beklenen konuşması vardı. Bazı dinleyicilerin ayakta dinlediği konuşma, erken modern İstanbul'daki günlük hayat konusunda olduğu kadar, göstergelerle arkalarındaki tarihsel mekanizmaların ilişkisini kurma ve göstergeleri birer çözümleme aracı olarak kullanma yöntemleri bakımından da öğreticiydi.

Buluşmanın son gününde ana temalarda ağırlık, gösterilerin temelindeki ritüeller, dinle gösterinin ilişkisi ve bunun farklı kaynaklardan izlenilebilirliğiydi. Bu kapsamda konuşmacılar Nevruz'dan Alevi ritüellerine, gösterilere kaynaklık eden Arap metinlerindeki kutsallığa ve din dışılığa, Mevlevilerde "mukabele"ye açılan bir yelpazede görüşlerini paylaştılar. Dansın Tarih İçindeki İnşası başlığı altında ise Osmanlı eğlencelerindeki soytarılar, Hırvatistan'da Moreska dansı ve küçekler ele alındı. Kolokyumu düzenleyenler, konukları konuşmalar dışında buluşturacak fırsatlar da yaratmış, sıcak bir ortam hazırlamışlardı; Akbank Karagöz ve Kukla Tiyatrosu, İstanbul Boğaziçi Üniversitesi Folklor Kulübü, İstanbul Teknik Üniversitesi Türk Musikisi Devlet Konservatuarı mensupları da etkinlikleriyle buluşmaya katkıda bulundular. Sonuç olarak bu üç gün boyunca, farklı coğrafyalardan gelen, farklı konularda uzmanlaşmış akademisyenler, büyük medyanın ve amiral gemilerinin spekülasyona yatkın gözünden ve sığ, çözümsüzlüğe sürükleyen yorumlardan uzakta, kültürel birikimlerini, yorumlarını ve tercihlerini verimli bir işbirliğine çevirdiler.

RİGAS'TAN 250 YIL SONRA DERTLEŞME

Rigas ulus-öncesi dönem düşünürüydü. Henüz ulusçuluğa tam olarak intisap etmemişti. Osmanlı Devleti için 'dünyanın en güzel devleti' der yazdığı anayasasında. (1797) Fransız Devrimi'nden etkilenmiş parlamenter bir rejim için bir ayaklanma planlamaktadır. Din ve dil farkı gözetmeden, Rum, Türk, Arnavut, Bulgar, Ermeni, Laz demeden, bütün yurttaşların tek bir oya sahip olacağı bir devlet istemektedir.

HERKÜL MİLLAS*

Rigas diye tanınan düşünür ve eylem adamı bundan tam 250 yıl önce, yani 1757 yılında Velestino denen, Orta Yunanistan'daki bir kasabada doğdu. 'Bize ne bundan?' demeye davranmadan önce bilin ki Rigas, Osmanlı Devleti için çağdaş bir anayasa öneren ilk kimsedir.

Türkiye'de tanınmıyor olmasının nedeni ise hem anayasasından hem görüşlerinden daha ilginçtir. Düşünür biz-siz siyah-beyaz ulusal mitoslar içinde yuvarlandı kaydı, gitti karşı kampta takılıp kaldı! Bu mekanizmayı anladığımızda daha başka önyargılarımızı da anlarız herhalde.

Ulus devletler mitoslarını yaratır. Bunun yolu hemen aynı biçimde olur her yanda. Gerçekler ve somut olaylar efsaneler ve soyut anlatılarla karıştırılır, her anlatılan artık ne yanlıştır ne de doğru, biraz doğrudur biraz da uydurma, bir yere kadar gerçeklerle uyum içindedir, bunun için söylenenleri bir noktaya kadar bütün dünya kabul eder; ama bir noktadan sonra da ulusal söylem dünya ile uyum gösteremez, geniş çevreden ayrı düşer, yabancılaşır. 'Bizim' gerçeklerimiz ve 'onların' gerçekleri diye rahatsız edici bir durum baş gösterir. Bizim koroya katılamayan düşünürler de, en doğal bir biçimde 'bizden' sayılmamaya başlanır. Ne mutlu bizim koroda olanlara!

Benim gibi kimseler de, sırf bazen çatlak çıktığından olabilir, korolarda yer almak istemezler. Kendi sentezlerini oluştururlar. Ama kendilerini arada beynamaz değil, her yerde ihanet edebilen olarak algılarlar, Rigas'ı da oldukça farklı anlarlar. Türk ve Yunan resmi tarihçiliği bu düşünürü Yunan İhtilali'nın ve milliyetçiliğinin öncüsü, babası ve simgesi olarak anlatır. Bir tür Namık Kemal yani. Ve imzasını Velestinli Rigas (-li takısı Türkçedir) diye atmış olan adam zamanla, o yakınlardaki bir antik Ferres yöresinden esinlenerek Rigas Ferreos diye adlandırılır. O artık eski Yunan'ın da devamı olur! Oysa Ulahlar yaşardı bu Velestino'da. Bugün Arnavutlar ve Romenler de Rigas'ı kendilerinden sayarlar.

Peki neydi Rigas?

İşte ulusçu anlayıştan kaynaklanan sorunun sığlığı ve sorunlu yanı tam buradadır. Sorunun bu biçimde sorulmasının arkasında keyfi bir varsayım yatıyor: İnsanlar ille de ulusal bir grupta bulunurlar, hep öyle bir grubun üyesi olmuşlardır. Oysa tarih içinde ve özellikle ulusçuluğun henüz temel bir ideolojiye dönüşmediği dönemde bu tür bir 'ulusal' tasnif (sınıflandırma) anlamsız olmaktadır. Ulusal kimliğin çağdaş bir kimlik olduğu söylendiğinde kastedilen budur. Eskilerde kimliklerin bambaşka referansları vardı; din, mezhep, yöre, lider vb. gibi göndermelerle tanımlarlardı insanlar kendilerini. Gelecek yüzyıllarda da kim bilir daha ne gibi referanslar göreceğiz -belki sınıf, cinsiyet, siyasi görüş ve ideoloji temel kimliğe dönüşebilecek.

Rigas ulus-öncesi dönem düşünürüydü. Akademik dilde söylersek 'proto-nasyon' dönem aydınıydı. Henüz ulusçuluğa tam olarak intisap etmemişti. Osmanlı Devleti için 'dünyanın en güzel devleti' der yazdığı anayasasında. (1797) Fransız Devrimi'nden etkilenmiş parlamenter bir rejim için bir ayaklanma planlamaktadır. Din ve dil farkı gözetmeden,

Velestinli Rigas.

Rum, Türk, Arnavut, Bulgar, Ermeni, Laz demeden, bütün yurttaşların tek bir oya sahip olacağı bir devlet istemektedir. Bunu anayasasında en ufak bir kuşku bırakmayacak biçimde yazmıştır. (Anayasası ve ayrıntılar *Yunan Ulusunun Doğuşu* kitabımda bulunabilir.) (İnternette de etraflı bilgi vardır: Wikipedia.) Şiirlerinde de aynı anlayış egemendir, Pesvantoğlu onun örnek savaşçısıdır. Ama bunlar hiç yazılmamış, bu metinler elimizin altında değilmişçesine mitoslar egemen. Yunanlı öğrencilerime soruyorum, 'Rigas ne yapmak istiyordu?' diye, 'Türkleri kovmak ve ülkeyi hür kılmak' diyorlar, Türk tarihçiliğine başvuruyorum, Yunan tarihçiliğinden iktibasla 'bize karşı ayaklanmış milliyetçi Yunanlı' diyorlar. 'Peki 'bütün halklar bir arada olsun' söylemini nasıl açıklıyorsunuz?' soruma da yanıt yerine bana bin dereden su yetiştiriyorlar.

Neden Osmanlı sayılmıyor?

Çünkü Rigas'ın bir ulus-öncesi düşünür (en fazla bir 'proto-Yunan') olduğunun kabul edilmesi hiç de kolay bir karar değildir, böyle bir kabul bir paradigma değişikliğini kabul etmek anlamı da taşıyacaktır: Ulus olgusunun ebedi değil konjonktürel olduğu kabul edilecektir. Ne mutlu egemen paradigma ile uyum içinde huzur bulanlara!

Neden Türkiye tarihçiliğinde bu adam Osmanlı mirası içinde görülmemekte, neden bütün Balkan halklarının sahip çıkmaya çalıştıkları Rigas Osmanlı sayılmıyor? Bunun bir nedeni öteki Balkan uluslarının 'atık davranıp' düşünüre sahip çıkmaları ve onu ulusal bir önyargı ile 'Osmanlı düşmanı' olarak tanıtmalarıdır. Kitlesel tepki de Türkiye'de Rigas'ın ötekileştirilmesi biçiminde gelişti. İkinci bir neden Rigas'ın o zamanın Osmanlı yönetimine karşı çıkmasının isabetsiz yorumudur: 'Bizim' sayılan Osmanlı'ya karşı çıkan nasıl bizden olur?' anlayışıdır bu. Oysa Mustafa Kemal'in de 'Osmanlıya' karşı çıktığı unutuluyor. Bir devlet düzenine karşı çıkmak ne topluma, ne de bir kültüre, ne de bir mirasa karşı çıkmak demek değildir. Devlet düşmanlığı genel ve cemaate

yönelik bir karşıtlık değildir. Kısacası devlet, halkın ne simgesi ne de kendisidir. Rousseau'cu faşizan anlayıştır devleti halkın 'ruhuna' dönüştüren.

Düşünür sonunda, Fransız Devrimi tipi başkaldırmalara karşı olan Avusturya'da tutuklandı, Osmanlı yetkililerine teslim edildi ve idam edildi. İlk anayasa kurbanımız! Bu anayasanın bazı maddelerini ben şahsen çok sevdim. Bu düşünürün unutulmuş olması yazık oluyor. Yalnız geçen yıl temmuzda *Toplumsal Tarih* dergisi bir özel yazı hazırladı adına. Bugün de, o yıllarda Balkanlar'da ticaret dili olan Yunanca yazdığı ve Fransız Devrimi anlayışını dile getiren anayasasından bir madde ve ünlü Marş şiirinden bir alıntı ile Osmanlı Rigas'ı analım, 250 yıl geriye giderek (yoksa gerçekten de gittik mi!): 'Vatan için bir tek yürek atsın / inancında herkes özgürce yaşasın / ortak koşalım savaşın şanına / Bulgar ve Arnavut, Ermeni ve Rum / Arapla beyaz, ortak bir güç.'

*Yazarın *Zaman* gazetesinde çıkan 19 Haziran 2007 tarihli yazısıdır.

HAYMATLOZ

ÖZGÜRLÜĞE GİDEN YOL

İlk kez 2000 yılı Ocak ayında Berlin Sanat Akademisi'nde açılışı yapılan ve daha sonra Almanya'nın çeşitli kentlerine taşınan Haymatloz sergisi, 5-30 Haziran 2007 tarihleri arasında İstanbul Teşvikiye'deki Milli Reasurans Sanat Galerisi'nde ziyaretçileriyle buluştu.

Stern ailesi. Julius Stern, Galatasaray lisesinde Almanca öğretmenliği yapmıştı.

Haymatloz sergisinde, 1933 yılının ocak ayında Adolf Hitler liderliğinde iktidara gelen Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi (NSDAP) tarafından Almanya'da faşist ve ırkçı bir diktatörlüğün kurulması sonrasında ülkesini terk ederek başka ülkelere sığınan Yahudi bilim adamları ve kadınları ele alındı. Sergide yer verilen kişiler daha çok Türkiye'ye sığınanlar arasından seçilmişti. 1933'te gerçekleştirilen üniversite reformu ile Darülfünun kapatılmış, yerine İstanbul Üniversitesi kurulmuştu. Darülfünun'da görevli pek çok öğretim üyesinin (müderrisin) görevine son verildiğinden, yeni kurulan üniversitede öğretim üyesi açığı oluşmuştu. Aynı dönemde Almanya'da yaşanan Yahudi karşıtı hareket nedeniyle ülkesini terk etmek üzere olan pek çok akademisyen, Prof. A. Malche ve Prof. P. Schwartz'ın önerileri ve iki ülke arasında yapılan anlaşmayla Türkiye'ye gelmişti. Bu Alman bilim insanlarının büyük bir kısmı İstanbul Üniversitesi'nde, diğerleri de daha sonra kurulan Ankara Üniversitesi'nde boş kadrolara atanmıştı. Almanya'da Naziler, iktidara gelir gelmez Yahudileri ülke sınırları dışına sürmeye ve bir şekilde Almanya'yı Yahudilerden temizlemeye başlamışlardı. 1937 yılından başlamak üzere Yahudiler Alman vatandaşlığından da çıkartılmaya başlandı. Haymatloz olarak kabul edilen, yani vatansız kalan Yahudiler, Almanya'nın İkinci Dünya Savaşı'ndan yenik çıkması sonrasında tekrar vatandaşlığa alındılar ve kaybettikleri siyasal ve kamusal haklar iade edildi. Serginin bir de kitabı yayımlandı.

OĞUZ TEKİN

Konstantinopolis'in Haçlılar tarafından kuşatılması, 1204.

ULUSLARARASI SEVGİ GÖNÜL BİZANS ARAŞTIRMALARI SEMPOZYUMU

Uluslararası Sevgi Gönül Bizans Araştırmaları Sempozyumu, Türkiye'deki Bizans mirasının yeniden canlanması ve hak ettiği konuma ulaşması amacıyla yapılan çalışmaları her zaman desteklemiş olan Sevgi Gönül'ün (1938-2003) anısına düzenlenmektedir.

Vehbi Koç Vakfı tarafından her üç yılda bir gerçekleştirilmesi planlanan sempozyumun amacı, Türkiye'de ve diğer ülkelerde sürdürülen bilimsel araştırmaları uluslararası bir platformda paylaşmak, yayın aracılığıyla kamuoyuna sunarak kültürel miras bilincini artırmak, bu alana yönelik çalışmaların yaygınlaşmasını sağlamak ve genç Bizans araştırmacılarının yetişmesine destek olmaktır.

25-28 Haziran 2007 tarihleri arasında İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nde gerçekleştirilecek olan I. Uluslararası Sevgi Gönül Bizans Araştırmaları Sempozyumu'nun konusu "12-13. Yüzyıllarda Bizans Dünyasında Değişim" olarak belirlenmiştir.

Ayrıca sempozyum kapsamında özel etkinlikler de düzenlenmektedir. 26.06-31.10.2007 tarihleri arasında İstanbul Arkeoloji Müzeleri Yıldız Salonu'nda "Kalanlar 12. ve 13. Yüzyıllarda Türkiye'de Bizans" ve 26.06-31.12.2007 tarihleri arasında İstanbul Arkeoloji Müzeleri Assos Salonu'nda "Gün Işığında: İstanbul'un Sekiz Bin Yılı. Marmaray-Metro-Sultanahmet Kazıları" adlı iki sergi de I. Uluslararası Sevgi Gönül Bizans Araştırmaları Sempozyumu çerçevesinde ziyaretçilere açık olacak.

Sempozyumda ayrıca, 12. ve 13. yüzyıl Bizans tarihi ve sanatı ile ilgili pek çok ilgi çekici bildiri sunulacak. Sempozyum ile ilgili ayrıntılı bilgilere, bildiri özetlerine ve sempozyum programına şu adresten ulaşılabilir: www.sgsymposium.org

ALİYE EROL

GENÇLER ARPAEMİNİ MAHALLESİ'NİN YEREL TARİHİNİ KAYDEDİYOR!

Samiha Ayverdi Anadolu Lisesi öğrencileri UlisphotoFest kapsamında, Fotoğraf Vakfı ve Arpaemini Mahallesi Muhtarlığı desteğiyle, tarih dersi etkinliği olarak "Gençler Arpaemini Mahallesi'nin Yerel Tarihini Kaydediyor" adlı bir proje hazırladılar.

Fotoğraf Vakfı bu proje kapsamında, öğrencilere yönelik sözlü tarih ve fotoğraf atölyeleri düzenledi. Bu çalışmada öğrenciler; mahalle sakinlerinin yakın geçmişi ve özellikle İstanbul'a göçleri hakkında görüşmeler yaparak kaydettiler, fotoğraflarını çektiler ve anlatılanları destekleyen görsel malzemeler topladılar. Çalışmaya lise 1 ve 2. sınıflarında okuyan 24 öğrenci katıldı.

Proje çalışmalarının amacı; tarih dersini öğrencilere sevdirmek, bu derse ilgilerini artırmak, tarihi olaylarda sebep sonuç zincirini öğrencilerin kurmasını sağlamak, problem çözme becerisini geliştirmek, yaşadıkları çevreye olan duyarlılığı artırmaktı. Sergi 9 Haziran'dan itibaren de ULİSphotoFEST'in ana mekânı olan Tütün Deposu'nda izlenime sunuldu.

ÖLÜM ORUÇLARI
"BU SEFER DE GÖZLERİMİZİ KAÇIRACAK MIYIZ?"

F tipi cezaevlerine karşı 2000 yılında başlayan ve 122 insanın hayatını kaybetmesine neden olan "ölüm oruçları" süreci Gençer Yurttaş'ın 50 karelik fotoğraf çalışmasıyla Karşı Sanat Çalışmaları Galerisi'nde izleyiciyle buluştu.

Karşı Sanat Çalışmaları Galerisi 4 Haziran-1 Temmuz 2007 tarihleri arasında Gençer Yurttaş'ın "Ölüm Oruçları" sergisine ev sahipliği yaptı. Uluslararası İstanbul Fotoğraf Festivali ULİSfotoFEST kapsamında açılan sergi, 2000 yılında Adalet Bakanlığı tarafından yeni inşa edilen, tek ve üç kişilik hücrelerden oluşan F tipi hapishanelere siyasi mahkûmların nakledilmek istenmesiyle başlayan ölüm oruçları sürecini toplumsal belleğe kazandırmak amacıyla 2000-2006 yılları arasında çekilmiş toplam elli fotoğraftan oluşuyordu.

Mahkûmların F tipi hapishanelerde psikolojik ve bedensel sağlıklarının yanı sıra can güvenliklerinin de tehlikede olduğu gerekçesiyle 20 Ekim 2000'de açlık grevi ve ölüm orucu biçiminde başlayan eylem, mahkûmların insanca yaşayabilmesi için F tipi hapishane uygulamasının kaldırılmasına yönelikti. Dünyada ve ülkemizde ses getiren eylemler sırasında, 19 Aralık 2000 tarihinde, 20 hapishanede "Hayata Dönüş" adı verilen eşzamanlı bir operasyon düzenlenmiş, bu operasyonda 28 mahkûm hayatını kaybetmiş, onlarcası ağır şekilde yaralanmıştı.

Ölüm orucunu sürdüren mahkûmlar F tipi cezaevlerindeki hücrelere nakledilirken, sağlıklarını geri dönülmez biçimde yitiren bir grup mahkûm ise tahliye edilmişti. Gençer Yurttaş tarafından altı yıllık süreçte İstanbul Küçükarmutlu ve Aksaray'da ölüm orucunun devam ettiği evlerde, Gazi Mahallesi'ndeki cenazelerde ve tutuklu ailelerinin İstanbul'un çeşitli yerlerinde yaptıkları eylemlerde çekilen fotoğraflar ölüm oruçları sürecini günümüze taşırken, toplumsal belleğimizi bu konuda canlı tutmaya çalışıyor. Sergi, ölüm orucu eylemini ve bu süreçte

hayatını kaybeden 122 insanı bir kez daha hatırlamak ve hatırlatmak amacıyla oluşturuldu.

"Alnını acıyla kırıştırmış bir objektifin çektiği alnı kızıl bantlı fotoğraflar. İnsanın içini karıştırıp sorularını unutturuyorlar. Birazdan ölecek birini tanımak, sevmek, kokusuna, gövdesi günden güne değişse de tıpatıp aynı kalan gözlerine alışmak. Bedenini açlığa ve ateşe, aklını unutuşa teslim etmiş insanlar. Oynadıkları ateşse bile yanan kendi elleriydi."

"Onlar yaşadılar, biz bakmaya bile kalkışmadık. İşte bir fırsat daha, bu sefer de gözlerimizi kaçıracak mıyız?"

Ayşe Düzkan'ın "Alnı Kızıl Bantlı Fotoğraflar" adlı yazısından.

"KARA DUMANDAN BİR BULUT"

1980 yılında zorunlu nedenlerle yurtdışına çıkan fotoğrafçı Halil Koyutürk tarafından düzenlenen "Kara Dumandan Bir Bulut" sergisi 6 Haziran 2007'de Karşı Sanat Çalışmaları'nda açıldı. Çalışma, 1968 ile 1972 yılları arasında İstanbul, Tokat, Niksar ve Kızıldere'de çekilmiş fotoğrafları bir araya getiriyor. Sergi fotoğraflarından oluşan "A Cloud of Black Smoke" adı ile İsveç'te yayınlanan albümün önsözünü Ertuğrul Kürkçü yazdı: "Erken fotoğraflar 1968-69'da, İstanbul'dan: Dolmabahçe'de ABD VI. Filosu bahriyelilerinin denize atılması, faşistlerce öldürülen Battal Mehetoğlu'nun cenazesi, Kanlı Pazar, Beyazıt'ta öğrencilerle polisler arasındaki çatışma. Aradaki karşılar, 15-16 Haziran 1970 işçi hareketinden, son grup 30 Mart 1972 'Kızıldere katliamı' sırası ve sonrasını yansıtıyor, bir başka grup da sıkıyönetim mahkemelerindeki duruşmalardan. Bu görüntülerde dile gelen bir tek cümleyle özetlemek mümkün olsa buna, 'Türkiye devrimci hareketinin dünya-tarihsel bir bağlama yükselişinin trajik öyküsü' diyebilirdik.

TÜRK VE ARAP KAMPLARINDA

Zuara'daki direnişin ruhu Mehmed Musa, kumandasındaki Türk ve yerli askerlerin üzerinde gerçek bir etki yaratıyor. Enerji dolu bir ifadeye sahip 40 yaşlarındaki bu kısa boylu adam, Yemenli Araptır. 16 Aralık'ta İtalyanların Sidi Said'deki çıkarmasına karşı koyarak askerlerinden nasıl istifade edebildiğini ispatladı.

L'Illustration dergisinin 6 Ocak 1912 tarihli sayısının kapağı.

L'Illustration dergisinin 6 Ocak 1912 tarihli 3593 numaralı sayısında, artık dördüncü ayına giren İtalya ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki Trablusgarb Savaşı hakkındaki haberler devam etmektedir. Ancak ilk defa olarak, bu sayıda Avrupa gazetesinin o güne kadar kolaylıkla izledikleri İtalyan tarafı yerine cephenin diğer tarafındaki Osmanlı ve yerel birliklerle ilgili birinci elden detaylı bilgiler yer almaktadır. Daha önceki sayılarda da görüldüğü gibi, *L'Illustration* dergisi başından beri savaşın bu tarafına ilgi duymakta, hatta bazen tepki çekecek derecede Osmanlı tarafına meyilli bir tavır sergilemekteydi. Cephenin diğer tarafına muhabir ve fotoğrafçı yollayarak somut bilgiler elde etmeyi başaran dergi, o zamana dek varlığı bilinen ama bir türlü sağlıklı bilgi edinilemeyen Osmanlı birliklerini tanıtmayı başarmıştı. Böylece derginin zımni kalmış olan sempatisi giderek netleşmeye başlamaktadır.

Osmanlı tarafına beslenen olumlu duyguların en somut ifadesi, yazıda sıkça kullanılan işgal/direniş karşıtlığıdır. İtalyanların işgalci, Osmanlılar ile yerlilerin ise direnişçi olarak tanımlanması savaşın İtalyanlar tarafından başlatılmış haksız bir saldırı olduğunu vurgulamanın ötesinde, karşı tarafı kıt imkânlarla onurlu bir mücadeleyi sürdüren insanlar olarak göstermektedir. Bu anlamda Batı medeniyetine mensup bir basın organı ilginç bir şekilde sömürgecilik karşıtı bir tutum sergilemeye kadar gitmektedir. Derginin asıl amacının ne olduğu tam da belli değildir. Korumaya çalıştığı Trablusgarp'taki Arapların hakları mı, yoksa Osmanlıların Afrika'daki son vilayetleri üzerindeki hakları mıdır? Unutmamak gerekir ki tam da aynı sıralarda Fransa, 1905'ten beri Fas üzerinde Almanya'yla girişmiş olduğu rekabeti daha yeni çözmüş ve bu ülke üzerinde sömürge statüsüne yaklaşan bir himaye sistemi kurmayı başarmıştı.

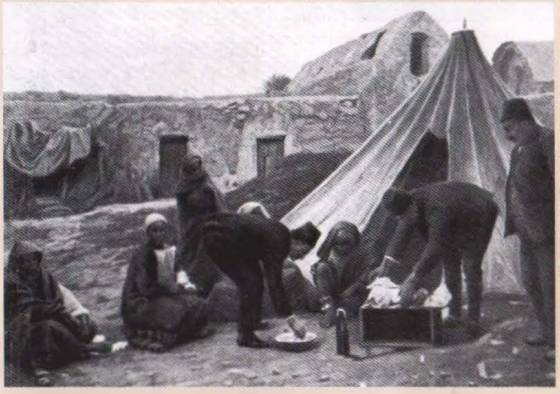
Yazının detaylı bilgilerinin arasından, aşina olduğumuz bazı insanların kimliklerinin ortaya çıktığını görüyoruz: Bingazi Kumandanı Albay Neşet Bey, İttihat ve Terakki'nin ilk üyelerinden operatör doktor Abdülkerim Sebati Bey [Göker] ve tabii ki o dönemde henüz binbaşı rütbesi taşıyan Enver Bey (geleceğin Enver Paşası) ile Fethi Bey [Okyar]. Birinci Dünya Savaşı'nda ve İstiklal Savaşı'nda önemli rol oynayacak olan bu kişilerin ateşle ilk tecrübesi Trablusgrab çöllerinde gerçekleşecekti.

Yazının imzasız oluşu, kimin tarafından kaleme alındığını anlamayı zorlaştırmaktadır. Ancak kısa bir süre sonra -17 Ocak günü Tunus'tan Trablusgarb'a geçerek- burada görev yapmaya başlayacak olan muhabir Georges Rémond, bu yazıda başlayan çalışmayı sürdürecek, hatta Mayıs 1912'ye kadar yazdığı yazıları ertesi sene bir kitap halinde yayınlayacaktır. İlerideki sayılarda ilk örneklerini göreceğimiz Georges Rémond'nun bu yazılarını topladığı eserin başlığı da bu devamlılığı vurgulayacaktır: *Aux camps turco-arabes. Notes de route et de guerre en Tripolitaine et en Cyrenaïque* (Türk ve Arap Kamplarında. Trablusgarb ve Barka'da yol ve savaş notları) (Paris, Hachette, 1913).

Burada sunduğumuz fotoğraflar, artık alıştığımız İtalyan kamplarının görüntüsünden, işgal kuvvetlerinin müdafaa ettikleri siperlerden, yürüyüş halindeki *bersaglieri* alaylarından veya savaş alanlarından alınmış dehşet fotoğraflarından farklı olarak, Türk-Arap ordusunun işgalcilere karşı giriştikleri direniş geyretini belirgin bir şekilde dile getirerek mücadelenin yeni bir tanıklığını oluşturan ilk Trablusgarb görüntüleridir. Üzerine çok yazılmış olan bu savaşın bugüne kadar sadece bir veçhesi biliniyordu: Roma veçhesi. Artık yavaş yavaş savaşın diğer veçhesi ortaya çıkmaya ve çatışmaların başlangıcından beri üzerini örten esrar perdesi aralanmaya başlamaktadır. Aralarında, burada neşrettiğimiz görüntülerden bazılarını çekmiş olan *Petit Marseillais* gazetesinden Pol Tristan'ın da yer aldığı bazı basın muhabirleri, Osmanlı mevzilerini ziyaret etmişlerdir. Ve her ne kadar bu konuda ihtiyatlı olmak gerekiyor ve her şeyi açıklamak mümkün görünmüyorsa da, padişah için savaşan muntazam ve gönüllü askerlerin maddi ve manevi durumları hakkında olumlu bilgiler elde edilmeye başlanıyor.

Bugün artık korkulması gerektiği bilinen bu kuvvet, bundan üç ay önce İtalyanlar Trablus'u kısa bir bombardımandan sonra aldıklarında pek önemsiz görünmüştü. Türk idarecilerinin elinde o zaman az sayıda ve çoğu talim görmemiş yerli askerlerden oluşan sadece on üç piyade taburu, bir süvari alayı ve birer sahra ve ağır topçu taburu vardı. Genel kumandanlığı alan Albay Neşet Bey, bu birliklerin ancak memleketin iç taraflarındaki kabilelerle beraber değer kazanabileceğini anladı. Böylece de bir avuç askerle sayıca kuvvetli ve zırhlı savaş gemilerinin top ateşiyle korunan bir düşmana karşı koymak yerine, şimdilik İtalyanların kolayca aldıkları kente yerleşmelerine müsaade edip, gayretinin çok sayıda yerli Arap birliklerinin orduya katılmaları için çalışmaya yönlendirmişti. Savaşın başlamasından birkaç gün önce *Derne* isimli Türk gemisi Mauser tüfeğiyle 12.000 sandık cephaneyi karaya çıkarmayı başarmıştı. Bu silahların ancak küçük bir kısmı askerden çok tüccar ruhuna sahip Trablus halkına dağıtılmış, onlar da zaten kentin işgalinden hemen sonra bunları General Caneva'ya satmışlardı. Geri kalanıyla ise Neşet Bey, çağrısına cevap verenleri silahlandırabilmişti.

Trablusgarb'da İtalya'ya karşı direnişin örgütlenişi: Cebel bölgesi mebusu Süleyman Buruni Bey, siperde yer almış yerli gönüllülerin önünde bir Arap kabile reisiyle beraber.

Fotoğraf: Dr. İ. Sait Bey.

Bir Türk ilkyardım çadırı: Dr. Zeevos yaralı Arapları tedavi ediyor.

Fotoğraf: Pol Tristan.

İtalyan merkezinin genişlettiği kale kapısı önünde Zuara bölgesi Türk ve Arap birlikleri kumandanı Mehmed Musa Bey.

Aziziye'de: Trablusgarp harekât ordusu erkân-ı harp reisi Fethi Bey.

Trablusgarb'da Osmanlı ordusu kumandanı Neşet Bey. Türk genel karargâhında çekilmiş bir fotoğraf.

Trablusgarb'da Hilal-i Ahmer temsilcisi Doktor Kerim Sebati Bey.

Bu arada, Mısır ile Tunus sınırlarında oluşturulan gözetlemeye rağmen çok sayıda Türk subayı Trablusgarb'a ulaşmayı başarmıştı. Askeri ataşe olarak görevli bulundukları Paris ve Berlin'den gelen Binbaşı Fethi ile Enver beyler de biri Trablus'ta (Tripolitania), diğeriyse Barka'da (Cyrenaica) harekât ordusunun erkân-ı harp reisliğine getirildiler. Böylece 1908'deki ihtilalin başlıca tetikleyicileri arasında yer almış olan bu iki genç subay, tehlike anında İtalyan işgaline karşı direnişi düzenlemek üzere bir araya gelmiş oluyorlardı.

Arap kabile reisleriyle Türk mülki memurlarının gayretlerine eklenen bu subayların çabaları kararlı, cesur ve disiplinli bir ordunun oluşturulmasına imkân verdi. 5 Aralık'ta Ayn-Zara'nın boşalılmasından sonra Neşet Bey'in karargâhını taşıdığı Aziziye'ye her gün Arap grupları akın ediyor. Hepsine fişeklikler ve kaderin bir cilvesiyle ilk sahiplerine karşı çevrilen İtalyan tüfekleri veriliyor. Düşmandan elde edilen bu ganimetle iyi silahlandırılmış olmanın bilinci, saldırganları sahile geri püskürtme ümidini hâlâ taşıyan bu askerlere güven verdi. Arapların savaşçı meziyetleri, korkusuzluğa kadar giden cesaretleri ve dayanıklıkları iyi bilinir. Yaralılar şaşırtıcı bir cesaret sergileyerek gereken ameliyatlara sessizce katlanıyorlar. Zaten tıbbi yardımlar eksik olmuyor: İstanbul Tıbbiye Mektebi'nde profesör olan ve Hilal-i Ahmer tarafından yollanmış olan Kerim Sebati Bey'in yönetiminde bir doktor ekibi çalışıyor.

Böylece şu anda Aziziye kampında yoğunlaşan bu küçük ordu mücadeleyi devam ettirebilecek ve sayılarının azlığına rağmen, güçlü ve cesur bir düşmanı yenilgiye uğratabilecek durumdadır.

Mısır ile Tunus sınırlarında oluşturulan gözetlemeye rağmen, çok sayıda Türk subayı Trablusgarb'a ulaşmayı başarmıştı. Askeri ataşe olarak görevli bulundukları Paris ve Berlin'den gelen Binbaşı Fethi ile Enver beyler de bunların arasında.

En açık zaafı, topçu ateşine hemen hemen sahip olmamasındadır. Türkler güneye doğru geri çekilirken, ellerinde kalan ve fazla ağır olup çölün kumlarında nakli fazlaca güç olan toplarının çoğunu Ayn-Zara'da bırakmak zorunda kaldılar. Oysa İtalyanların elinde sayısız top bulunuyor. Ancak Araplar artık düşmanın sahil köylerine yönelttiği ve aslında pek de isabet etmeyen top atışlarına alışmaya başladılar. Gözcülerin ilk uyarısında çarşılar kapanıyor, sokaklar boşalıyor ve mermiler boş evlerin üzerine yağdıkça herkes ele geçirilemeyecek kum tepelerinin ardında savaş mevzilerini alıyor.

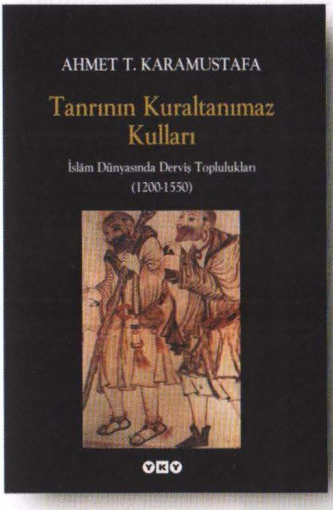
Örnek vermek gerekirse, tabur kumandanı Mehmed Musa Bey'in başında bulunduğu küçük bir Osmanlı garnizonu tarafından müdafaa edilen Trablusgarb sahilindeki Zuara/Zevara, İtalyan topçularının hedefi haline gelmiştir. Köyün evleri, üzerlerine sekiz yüzün üzerinde mermi atıldığı halde henüz yıkılmamış, derin yaralar alan duvarları hâlâ ayakta durmaktadır.

Zuara'daki direnişin ruhu olan Mehmed Musa, kumandasındaki Türk ve yerli askerlerin üzerinde gerçek bir etki yaratıyor. Enerji dolu bir ifadeye sahip kırk yaşlarındaki bu kısa boylu adam, Yemenli Araptır. Daha geçenlerde, 16 Aralık günü İtalyanların Sidi Said'de giriştikleri çıkarmaya karşı koyarak askerlerinden nasıl istifade edebildiğini ispatladı. Neşet Bey'in ordusunda bunun kadar kıymetli subaylar çoksa, işgalcilerin karşılaşacakları birliklerle mücadelerinin tehlikeli olduğu kadar onurlu olacağını tahmin etmek mümkündür.

Aşkın ve taşkın derviş topluluklarının hikâyesi

Tanrının Kuraltanımaz Kulları

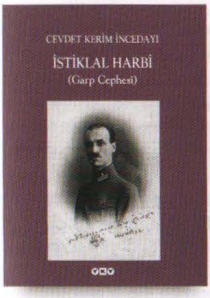
Bugüne kadar daha çok inançları bakımından irdelenen derviş toplulukları, **Tanrının Kuraltanımaz Kulları**'nda tarihsel bir olgu olarak ele alınıyor: "Anarşist dervişler, her zaman, kendilerini küçük görenlerin söylediği gibi okuma-yazmasız bir kalabalık değildi. Tersine, toplumsal bakımdan sapkın zâhidliğin, pek çok Müslüman entelektüelinin gönlü ve beyni için güçlü bir çekiciliği vardı."

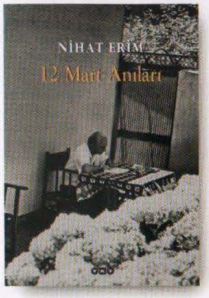
Tanrının Kuraltanımaz Kulları
İslâm Dünyasında Derviş Toplulukları (1200-1550)
Ahmet T. Karamustafa

Kalenderler, Haydariler, Câmiler, Celâlîler, Şems-i Tebrizîler, Cavlakîler, Abdallar ve diğerleri: İslâm toplumunun kıyısında duran aşkın ve taşkın derviş toplulukları...
Ahmet T. Karamustafa, **Tanrının Kuraltanımaz Kulları**'nda, inançlarıyla, görünümleriyle, yaşayışlarıyla toplumu dışlayan bu toplulukların öyküsünü ele alıyor: Bu toplulukların köklerini, gelişimlerini irdeliyor; geçirdikleri değişimleri özlü biçimde anlatıyor.

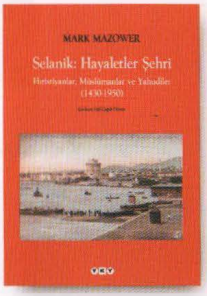
Çeviren: Ruşen Sezer
148 sayfa, 11 YTL

İstiklal Harbi
(Garp Cephesi)
Cevdet Kerim İncedayı
Hazırlayan: Muhammet Safi
272 sayfa + özel kutusunda büyük boy 31 harita, 22 YTL

12 Mart Anıları
Nihat Erim
648 sayfa, 32 YTL

Selanik: Hayaletler Şehri
Hıristiyanlar, Müslümanlar ve Yahudiler (1430-1950)
Mark Mazower
496 sayfa, 33 YTL
Çeviren: Gül Çağalı Güven

YKY
Yapı Kredi Yayınları

YAPI KREDİ YAYINLARI KİTABEVLERİ • İSTANBUL: 212 293 08 24 / 502 • İZMİR: 232 463 87 90 • ANKARA: 312 435 85 94 E-POSTA • ykykultur@ykykultur.com.tr WEB SİTESİ • www.ykykultur.com.tr
İNTERNET SATIŞ • yky.estore.com.tr • www.yapikredi.com.tr
YAPI KREDİ KÜLTÜR SANAT YAYINCILIK TİC. VE SAN. A.Ş. 212 293 08 24 - 252 47 00

YapıKredi
Kültür Sanat Yayıncılık

EVHAMLI BİR SULTAN

II. ABDÜLHAMİD'İN BÖBREK HASTALIĞI, TEŞHİS VE TEDAVİSİ

NURAN YILDIRIM - BÜLENT ÖZALTAY

Padişahlıktan hal' edilme ve öldürülme korkusu nedeniyle son derece evhamlı olan II. Abdülhamid böbrek rahatsızlığı tedavisi boyunca kuşkulu karakterinin saplantılarından kurtulamamış, günlük suyu, mısır püskülü gibi bitkisel drogları ilaçlara tercih etmiş, hekimlerinin haberi olmadan dağlama yaptırmış, termometre ile ateşinin ölçülmesine, idrar tahlili yapılmasına ve özellikle gerek görüldüğü zaman, mesane lavajına izin vermemekle hastalığının uzamasına neden olmuş, en az üç ay süren bir tedavi süreci sonrasında şifa bulmuştur.

Dr. Bergmann ve Dr. Bier Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane anfisinde okul hocalarıyla.

Hamidiye Etfal Hastahane-i Âliası İstatistik Mecmua-i Tıbbiyesi, 1322 [1906], s. 306

Devlet başkanlarının sağlıkları günümüzde olduğu gibi geçmişte de merak edilir, hastalıklarının seyri izlenir, görevlerini sürdürüp sürdüremeyecekleri tartışılır, yerine geçecek kişiler hakkında senaryolar üretilmeye başlanırdı. Ortalığa kasıtlı haberler salındığı da olurdu. Avrupa basınında sık sık Osmanlı Devleti'nin 34. padişahı II. Abdülhamid'in (1876-1909) sağlığı hakkında, kimi zaman gerçeği yansıtan, kimi zaman da siyasi spekülasyon amacıyla üretilen gerçek dışı haberler yayınlandığını biliyoruz. Şimdilik Avrupa basınının bu yaklaşımını başka bir yazıya bırakıp, burada, kuruntulu kişiliği ile tanınan II. Abdülhamid'in günlük yaşamı, alışkanlıkları ve sağlığı hakkında ulaşabildiğimiz bilgilerle, yaşamının en ciddi hastalığı olan piyelonefriti, idrar tahlilleri ile hekimlerinin tuttuğu notlar ışığında değerlendirmeye ve bu hastalığını tedavi eden Alman hekimleri tanıtmaya çalışacağız.

II. ABDÜLHAMİD'İN GÜNLÜK YAŞAMI

Padişahlıktan hal' edilme ve öldürülme korkusu nedeniyle son derece evhamlı olan II. Abdülhamid (1842-1918) günlük yaşamına özen gösterir, yiyip içmesine ve sağlığına dikkat ederdi. Bu sayede sağlıklı bir ömür sürmüştü. "Küçük Mabeyn" adı verilen, sade mobilyalarla döşenmiş bir köşkte hem oturur hem de sabahlara kadar çalışırdı. Fakat zamanını iyi kullanıp düzgün yaşayarak sağlığını bozmamaya dikkat ederdi. Erken kalkar, sabah banyosundan sonra yumurta ve sütten ibaret hafif bir kahvaltı yapıp hafiyelerin gönderdikleri jurnalleri okurdu. Hava güzelse, önce iç bahçede bir gezinti yapar, havuz kenarında oturur yahut kürek çekerek sandalla gezerdi. Canı ister-

se elektrikle çalışan istimbota veya pedallı su bisikletine binerdi.[1]

Sarayda öğle yemekleri alafranga saat 11.00'de, akşam yemekleri ise 17.00'de yenirdi. Yemekler saray mutfaklarında değil, Valide Kapısı'nın sağ tarafındaki silah müzesinin yanında, kimya laboratuvarına benzeyen, kapısı sağlam, pencereleri demir parmaklıklı özel bir mutfakta kilercibaşının denetiminde pişirilip büyük bir tablaya yerleştirilir ve üzerine örtülen örtünün uçları bağlanarak mühürlenirdi. Tablakârbaşı yemekleri başındaki tablaya koyar ve kilercibaşı önde, sepetli çantalarda sofra takımlarını taşıyan ikinci, üçüncü ve dördüncü kilerciler arkada olmak üzere hep beraber Kiler-i Hümayun'dan çıkıp saygı gösterisi ile padişahın dairesine giderlerdi. Yemekler burada kilercibaşıya teslim edilir, o da padişahın gözü önünde mühürleri söküp yemekleri birer birer sofraya bırakırdı. Padişah bazen şüphelenir, yemekleri önce kilercibaşının tatmasını isterdi.[2]

Yemek listesi her gün kilercibaşı ve ikinci kilerci tarafından hazırlanır, ancak padişah hafif ve hazmı kolay olanları seçerdi. Sütü ve zehirlenmeye elverişli olmayan yumurtayı her şeye tercihederdi. Mide ve bağırsaklarından rahatsız olduğu için perhize özen gösterirdi.[3]

Öğle yemeğinden sonra haremdeki odasına çekilip bir buçuk saat kadar uyurdu. Bu sırada en sadık adamlarından birikapıda beklerdi. Uyanınca çalışmaya başlar, sabahın ilk saatlerine kadar başkâtip ve mabeyincileri kabul ederdi. Başkâtip tarafından kendisine sunulan resmi evrak gözü önünde, dezenfektan gazlar çıkaran maddelerin (muhtemelen kükürt) bulunduğu bir kutuya atılır, padişah bu evrakı kutudan kendi eliyle alıp okurdu. Yıldız'da sabaha kadar sıra ile nöbet tutan mabeyin kâtipleri yorgunluktan halsiz kalırdı.[4]

Geceyi hangi dairede ve hangi odada geçireceğini kimse bilmezdi. Genellikle bunu kendisi de bilmez, seçeceği yeri ancak yatacağı zaman tayin ederdi. Hangi köşkte olursa olsun, üst kat odalarında asla yatmaz daima alt kat odalarını tercih ederdi. Uyumadan evvel, süt kardeşi Esvapçıbaşı İsmet Bey'e (1843-1906) roman ve kitap okuturdu. Aklı takılıp uykusu kaçmasın diye ciddi eserler okunmasını istemez, polisiye romanları tercih ederdi.[5] Karanlık fobisi olduğundan, güneşin batışından doğuşuna kadar Yıldız Sarayı'nın en küçük odaları ve aralıkları, büyük bahçenin en sapa yollarına varıncaya kadar her tarafı elektrik lambalarıyla gündüz gibi aydınlatılırdı. Tesadüfen lambalardan birini sönük görse derhal sebebini araştırır ve derin bir soruşturmaya girişirdi.[6]

Cuma günleri Selamlık merasiminden sonra sefirleri ve diğer yüksek görevlileri kabul eder, görüşmeleri bittikten sonra iç bahçedeki köşklerden birine çekilip dinlenirdi. Boş zamanlarında ise hareme giderek piyano çaldırır, genellikle küçük marangozhanesinde çalışırdı.[7] Ayrıca saatçilik, çini işleri, resim ile meşgul olurdu. Şüphelendiği yiyecek ve içeceği bizzat tahlil ederek öğrenmek hevesinde olduğundan, zaman zaman kimyasal analizler de yapardı.[8]

Rahatsızlandığı zamanlarda dinlenmeye özen gösterirdi. 1878 yazında nezle olduğu için "Rikâb-ı Hümâyûn Resm-i Âlisi" birkaç gün ertelenmişti.[9] 16 Mart 1889 akşamı sadrazamı mabeyne çağırmış, fakat nezle olunca havaların soğukluğunu ileri sürerek dinleneceğini beyan etmiş ve sadrazamın gelmemesini emretmişti.[10]

Gözlükçü ve dürbüncü Jean Verdoux'ya ait, sultan adına kesilmiş iki fatura, II. Abdülhamid'in gözlük kullandığına işaret etmektedir.[11]

Abdülhamid'in geçirdiği en ciddi hastalık, piyelonefrittir. Hastalık başladığında önce özel hekimleri ve saray hekimleri tarafından tedavi edilmeye başlanmış. İyileşmenin gecikmesi üzerine Alman hekimler Prof. Dr. Ernst von Bergmann ile Dr. Richard Bier'in ilaç ve önlemleriyle sağlığına kavuşmuştur.

Günlük yaşamına özen gösteren II. Abdülhamid, yiyip içmesine ve sağlığına dikkat ederdi. Bu sayede sağlıklı bir ömür sürmüştü.

N. Yıldırım Arşivi

ALIŞKANLIKLARI

Gençliğinde içkiye düşkünken sonraları sağlığını korumak için rakıdan el çekmişti, fakat kendisine iyi geldiğini söyleyerek ara sıra biraz konyak ve şampanya içerdi. Yüksek tabakadan bir yabancıyı veya sefirlerden birini kabul edeceği zaman, yüzüne renk verip sağlıklı görünmek için bir kadeh sıcak punç içmeyi âdet edinmişti.[12]

Kahve ve tütün tiryakisiydi. Sadece Yemen kahvesi içer, fevkalade nefis tütünlerden sigara yaptırırdı. Bu merakını bilenler kendisine en iyi cins tütünler hediye ederdi.[13] Örneğin yaverlerinden Dokuzuncu Nizamiye Fırkası Kumandanı İbrahim Edhem Paşa, tahminen böbrek rahatsızlığı sırasında, Mabeyn-i Hümayun hekimi olan çok sevdiği ve güvendiği Mavroyeni Paşa (1817-1902), Hamidiye Etfal Hastanesi Başhekimi İbrahim Paşa ve Dr. Arif, Dr. İsmed, Dr. Said, Dr. Ömer ile Cerrah Emin paşalarla her görüşmesinde tıbbi gelişmeler hakkında bilgi alırdı. Mabeyn dairesinde görevli diğer hekimler padişahın huzuruna giremezlerdi.[16]

Arabistan ve Irak'a göndermişti.[18] Böbrek rahatsızlığı sırasında hekimlerinin tavsiyesi ve bilgisi haricinde kasık bölgesine dağlama uygulamıştı.[19] Ölümünden sonra yapılan muayenesinde, batın duvarı orta hat üzerinde göbek üstü bölgede (epigastrium) kendisinin uyguladığı ifade edilen dağlamaya ait iz tespit

Abdülhamid hijyen kurallarına son derece itina ederdi. Haydarpaşa'da Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane binası yapılırken derslerin ve hasta koğuşlarının havadar olmasına dikkat edilmesi ve tavan yüksekliklerinin kişi başına düşen hava hesaplanarak belirlenmesi için irade vermişti. Emir gereği binanın tavanları çok yüksek yapılmış, bu yüzden binanın zarafeti kalmamıştı.

Şifre Kâtibi Asım Bey'e yazdığı mektupta, sultanın rahatsızlığı nedeniyle ailece duydukları üzüntüyü dile getirip sağlığından haber sormuş ve gönderdiği en iyi kalite tütünün kendisine takdim edilmesini istemişti.[14]

II. ABDÜLHAMİD'İN SAĞLIĞI VE HEKİMLERİ

Tıp alanındaki gelişmeleri merak eder, o yıllarda İstanbul'un teşhis ve tedavileriyle tanınan en ünlü iç hastalıkları hekimi Nafiz Hakkı Paşa (1839-1929),[15] şehzadeliğinden beri

Hekimlerle sık sık görüşmesine rağmen, genellikle verdikleri ilaçları kullanmaz, bir rahatsızlık hissettiğinde haremde yaptırdığı terkipleri tercih ederdi. Nitekim böbrek hastalığı sırasında da doktorlarının verdiği ilaçları terk edip "günlük suyu" içmişti. Bunun gibi ara sıra geleneksel bir uygulama olan key/dağlama yaptırır ve bundan fayda umduğunu söylerdi. Tabib Yzb. Şakir Bey (1848-1909),[17] emraz-ı asabiye muallimi İbrahim Bey ile Kolağası Abdülhakim Bey'i dağlama hakkında incelemelerde bulunmak üzere

edilmişti.[20] Dağlama hususundaki merakı Dr. Atıf Hüseyin Bey tarafından da belirtilmektedir.[21]

Babası ve annesi veremden öldüğü için bulaşıcı hastalıklardan çekinir, zaman zaman Avrupa'dan salgın ve bulaşıcı hastalıklarda ihtisas yapmış hekimleri davet edip yüksek maaşlarla çalıştırırdı.[22]

Dişi ağrıdığında diş hekiminin verdiği ilacı kullanmadığı gibi yabancı bir elin kerpetenle ağzını karıştırmasına da razı olmazdı. Bir keresinde dişini

Prof. Dr. Ernst Bergmann (1836-1907)

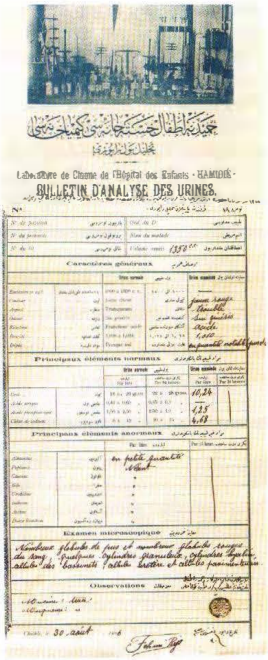
Modern cerrahinin kurucuları arasında sayılan Dr. Bergmann o sıralarda Berlin Cerrahi Kliniği'nde modern ameliyathane tekniğini geliştirmiş, diz oynağının ateşli silahlarla yaralanması ve beyin travmaları üstüne yazdığı kitaplarla ünlenmiş bir savaş cerrahıydı. Kendisine dünyanın her tarafından hasta gelirdi. İmparator Friedrich'i tedavi etmiş, II. Wilhelm'i de ameliyat etmişti.[50] Prof. Bergmann, Mayıs 1906'da apandisit şüphesiyle takip edilen II. Abdülhamid'in kızı Refia Sultan'ın tedavisi için davet edildi. Bu esnada Refia Sultan saray hekimleri yanı sıra daha önce İstanbul'a çağrılmış olan Dr. Bergmann'ın Berlin'deki asistanı Dr. Richard Bier'in gözetimindeydi. Prof. Dr. Bergmann da 9 Haziran'da İstanbul'dan ayrılıncaya kadar Refia Sultan'ın tedavisine katıldı. Ayrıca 23 Mayıs'ta Hamidiye Etfal Hastahanesi'ni ziyaret etti ve biri fıtık, diğeri apandisit olmak üzere iki ameliyat yaptı.[51] Ertesi gün Haydarpaşa'daki Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'de şerefine verilen ziyafetin ardından baş yaraları ve cerrahi tedavileri konusunda bir konferans verdi.[52]

II. Abdülhamid, Prof. Bergmann'ın, tıp ilminde ve cerrahideki maharet ve becerisini takdiren kendisine, "Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane ile Hamidiye Etfal Hastahane-i Âlisi Fahri Muallim-i Evveli" unvanını verdi.[53] Bir süre sonra da Almanya Devleti'nin "Müşâvir-i Hâss" unvanını hâiz olduğu için Murassa Nişan-ı Âl-i Osmani ile taltif edildi.[54] 9 Haziran 1906 günü Almanya'ya hareket eden Prof. Bergmann, sonbaharda ikinci kez İstanbul'a davet edildi. 11 Eylül'de Dr. Bier ile birlikte Refia Sultan'ı muayene etti. Refia Sultan afiyetteydi ve tamamen iyileşmişti. Aynı günlerde II. Abdülhamid de böbrek rahatsızlığı çekmekteydi. Bu nedenle ertesi günü Prof. Bergmann yine Dr. Bier ile birlikte padişahı muayene ederek yapılması gerekenleri bildirip ilaçlarını verdi. II. Abdülhamid, Prof. Bergmann'a bu defa Murassa Mecidi Nişanı,[55] eşine 1. ve iki kızına 2. rütbelerden birer Şefkat Nişanı, oğlu Dr. Gustav von Bergmann'a[56] ise 3. rütbeden Mecidî Nişanı ihsân etti.[57] Prof. Bergmann 21 Eylül'de Almanya'ya döndü.[58] Hamidiye Etfal Hastanesi, 16 Aralık 1906'da 70. yaşına giren Dr. Bergmann'a bir telgraf çekerek yeni yaşını kutladı. Fakat kısa bir süre sonra, 25 Mart 1907'de vefat etmesi İstanbul'daki tıp çevrelerinde büyük üzüntü yarattı.[59]

kerpetenle çekmişti, ağzına diş hekimi eli girmediğini söylerdi. Saçını berberbaşına kestirir, fakat sakalına el sürdürmez, kendisi keserdi.[23]

Hassasiyet gösterip sinirlendiği şeylerden biri de yangındı. Yangın saraydan görülebilecek bir yerdeyse dürbünle bakar ve yangın sönünceye kadar uyumazdı. Özel hekimi Mavroyeni Paşa'nın saraydaki ikametgâhında kaza sonucu bir yangın çıkmasına çok sinirlenmiş ve bu yangın Mavroyeni Paşa'nın saraydan çıkıp bir konakta oturmasına yol açmıştı.[24]

Hijyen kurallarına son derece itina ederdi. Haydarpaşa'da Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane (Askeri Tıp Okulu) binası yapılırken dershanelerin ve hasta koğuşlarının havadar olmasına dikkat edilmesi ve tavan yüksekliklerinin kişi başına düşen hava hesaplanarak belirlenmesi için irade vermişti. Emir gereği binanın tavanları çok yüksek yapılmış, bu yüzden binanın zarafeti kalmamıştı. Yemeklerle sağlık arasındaki ilişkiye çok önem verirdi. Kendi beslenmesi yanında askere verilen yemek konusunda da çok titizdi. Sık sık askere iyi yemek verilmesini emrederdi. Bütün kışlalarda askerlere, Harbiye ve Bahriye mekteplerinde öğrencilere pişen yemeklerden her gün birer örnek

Laboratoire de Chimie de l'Hôpital des Enfants - HAMIDIÉ -
BULLETIN D'ANALYSE DES URINES.

II. Abdülhamid'in idrar tahlili, 30 Ağustos 1906.

getirtip, Daire-i Hümayun önünde doktorlara muayene ettirirdi.[25]

Kızı Ayşe Osmanoğlu, Başkâtibi Tahsin Paşa ve tahttan indirildikten sonra ölümüne kadar özel hekimliğini yapan Dr. Atıf Hüseyin Bey'in hatıratından, II. Abdülhamid'in yaşamı boyunca yakalandığı en ciddi hastalığın 1906 yılında geçirdiği böbrek rahatsızlığı olduğu anlaşılmaktadır. Bu hastalığından sonra artık eski temposunda çalışamamış, II. Meşrutiyet'in ilanından önceki günlerde Rumeli'den gelen ihtilal haberlerine çok üzülmüş, yemesi içmesi azalmış, uykusu da bozulmuştu.[26] Böbrek rahatsızlığı başladığında sultana ilk müdahale ve tedavi, özel hekimi Said Paşa ve diğer saray hekimleri tarafından yapılmıştı. Fakat rahatsızlığı uzayınca Almanya'dan davet edilen Prof. Dr. Ernst von Bergmann ve o sıralarda apandisit şüphesi ile tedavi ve gözlem altında tutulan II. Abdülhamid'in kızı Refia Sultan (1891-1938) için İstanbul'da bulunan Dr. Richard Bier padişahın tedavisini üstlenmişlerdi.

Tahttan indirildikten sonra Selanik'e gönderilen II. Abdülhamid 1912'nin son günlerinde Beylerbeyi Sarayı'na nakledilmişti. Önemli bir sağlık sorunu yoktu. 5 Şubat 1918 günü nefes darlığı çekmeye başlamış, yapılan muayenede sol tarafta daha fazla olmak üzere akciğerlerde ödem bulunduğu ve nabzın zorlukla hissedildiği belirlenmişti. Hastalık vahamet kazanınca doktoru Atıf Hüseyin Bey'in talebi üzerine, 9 Şubat gecesi Tıp Fakültesi Reisi (Dekan)

Dr. Richard Bier

Bonn Üniversitesi cerrahi kliniği hocası iken Refia Sultan için davet edilen Dr. Bier, saray hekimleriyle birlikte Refia Sulta'nın tedavisini yürüttü. Prof. Bergmann gelince onunla birlikte Hamidiye Etfal Hastanesi'ne gidip yaptığı ameliyatlarda hastane cerrahları yanında hocasını asiste etti. Padişah Dr. Bier'e, "Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane ile Hamidiye Etfal Hastahane-i Âlisi Fahrî Muallim-i Sanisi" unvanını verdi ve 1. rütbeden Mecidî Nişanı ihsan etti.[60] Refia Sultan hastalığının 30. gününde olduğça iyileşmiş olduğundan, Dr. Bier 12 Temmuz 1906 günü Berlin'e gitmek üzere Refia Sultan'a veda etti. Kısa süre sonra II. Abdülhamid'in böbrek rahatsızlığı başlayınca hem Refia Sultan'ı kontrol etmek hem de padişahın tedavisine katkıda bulunmak üzere ikinci kez çağrıldı. 11 Eylül 1906 günü hocası Prof. Bergmann ile birlikte sultanı muayene etti.[61] Dr. Bier'in hizmetlerinden pek memnun kalan II. Abdülhamid, 11 Temmuz 1906 günü, "Berlin Sefaret-i Seniyyesi Fahrî Tabipliği" unvanını tevcih etti.[62] Ertesi gün Altın ve Gümüş İmtiyaz Madalyası ihsan etti.[63] Birkaç gün sonra da 1. rütbeden Nişan-ı Âlî-i Osmanî verdi.[64] Ardından eşini 1. rütbeden Şelkat Nişanı ile taltif etti.[65] II. Abdülhamid iyileştikten sonra, 14 Ekim 1906 günü Berlin Sefareti'ne çekilen şifreli bir telgrafla İstanbul'da bulunan Dr. Bier'in Berlin'deki durumu, mevkii ve şöhretinin derecesi hakkında uygun bir şekilde tahkikat yapılmasını ve sonucun bildirilmesini istedi.[66] Dr. Bier hakkında olumlu bilgiler gelmiş olmalıydı ki, padişah kendisine Yıldız Sarayı hekimliğini teklif etti. Bu teklifi kabul eden Dr. Bier, 26 Aralık 1906'da "Binbaşı" rütbesiyle Osmanlı ordusuna dahil oldu.[67] Ertesi yıl Sanayi Madalyası,[68] Murassa İftihar Nişan-ı Âlisine layık görüldü.[69] Kaymakamlığa yükseldi.[70] Aynı yılın sonlarında, ehliyet ve fenn-i cerrahide ve memuriyetinde gösterdiği maharet nedeniyle kendisine miralaylık rütbesi tevcih edildi.[71] II. Abdülhamid ayrıca, herhalde 1907 Haziran'ında İstanbul'a gelmiş olan Dr. Bier'in kayınvalidesine 2. rütbeden Şelkat Nişanı,[72] kayınpederine ise 2. rütbeden Mecidî Nişanı ihsan etti.[73] İstanbul'da nişanlara ve rütbelere gark olan Dr. Bier'in ikbal dönemi II. Abdülhamid'in saltanatıyla birlikte sona erdi. Padişahın özel hekimi olarak Hazine-i Hassa-i Şahane'den, Osmanlı ordusuna dahil olduğu için de askeriyeden maaş alıyordu. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra cihet-i askeriyeden aldığı maaş kesildi.[74] Bundan sonra Almanya'ya döndü ve imzaladığı sözleşme uyarınca alacağı olduğunu ileri sürüp, bunu tahsil etmek için sabık padişahı mahkemeye verdi. Berlin Bidayet Hukuk Mahkemesi, II. Abdülhamid'in Deutsche Bank'taki 200.000 marklık mevduatının hazini kararlaştırdı. Mahkeme kararı, o sırada Selanik'te yaşamakta olan II. Abdülhamid'e tebliğ edilmek üzere Selanik Alman Konsolosluğu'na gönderildi.[75]

Âkil Muhtar (Özden, 1877-1949) ve Taksim Hastanesi Başhekimi Rıfat Bey Beylerbeyi Sarayı'na gönderilmişlerdi. Bu doktorlar 10 Şubat 1918 sabahı tekrar Beylerbeyi Sarayı'na gidip hastayı muayene etmişlerdi. II. Abdülhamid, aynı günün akşamı, akut sol kalp yetmezliği ve akciğer ödemi nedeniyle vefat etmiştir.[27]

tavsiye edilmiştir. Akşam saatlerinde başlayan sık sık idrara çıkma şikâyetine idrar yaparken yanma hissinin eşlik etmesi ve halsizliğinin artması üzerine Sertabib-i Hazret-i Şehriyari Dr. Said Paşa çağrılmış, derhal istirahat öneren Said Paşa hemen Dr. İbrahim Paşa'yı istemiş ve bu iki hekim tedaviye başlamıştır. Bu idrar tahlili bulgularına, yüksek ateş ve bel bölgesinde hissedilen ağrının eşlik etmesi enfeksiyonun üst üriner sistemde, böbreklerde olduğuna işaret etmektedir. Bakteriyolojik tetkiklerde tüberküloz basiline rastlanmamış, diplokoklar, stafilokoklar ve micrococcus urea tespit edilmiştir.[33] Dolayısıyla söz

Padişah, dişi ağrıdığında diş hekiminin verdiği ilacı kullanmadığı gibi, yabancı bir elin kerpetenle ağzını karıştırmasına da razı olmazdı. Bir keresinde dişini kerpetenle çekmişti, ağzına diş hekimi eli girmediğini söylerdi. Saçını berberbaşına kestirir, fakat sakalına el sürdürmez, kendisi keserdi.

معمه‌لرینه رئیس صحیه مشیری توچه‌یورولان سرطبیب حضرت شهریاری دولتلو سعید پاشاحضرتلری
Son Exc. SAÏD PACHA,
le médecin en chef de S.M. I. le Sultan.

Sertabib-i Hazret-i Şehriyari Said Paşa.

Servet-i Fünun, C.33, 849 (1323/1907), s. 260

BÖBREK RAHATSIZLIĞI (PİYELONEFRİT)

II. Abdülhamid 14 Temmuz 1906 günü baş ağrısı, kırıklık ve mide şikâyetleri ile uyanmış, bunlara ek olarak hekimler tarafından nabzının ve ateşinin yüksek, dilinin paslı bulunması, gece yatak odasının pencerelerini açık bırakarak uyumuş olması nedeniyle padişahın üşütmüş olduğu şeklinde yorumlanmıştır. Ertesi gün (15 Temmuz) Selamlık merasiminden sonra yapılan muayene neticesinde tespit edilen mide şişkinliği hazımsızlığa bağlanmış ve maden suyu içmesi lardı.[28] Önce ılık banyo (32 derece) ve idrar sökücü (mısır püskülü) ilaçlarla birlikte süt perhizi önerilmiştir. Cumartesi günü idrarın kanlı gelmesi nedeniyle idrar tahlili yapılmak istenmiş, ancak padişah kabul etmemiştir. Dört yıl önce padişahın idrarında kristalüri[29] tespit edilmiş olması, aynı şikâyetin tekrarlamış olabileceği ve kristalürinin idrar yollarında meydana getirdiği tahriş nedeniyle kanamanın ortaya çıktığı şeklinde değerlendirilmiştir. Kısa bir süre sonra idrarla birlikte gelen kan kesilmiştir. Bu arada ateşin de yükselmesi ve yoğun bir terleme müşahede edilmesi nedeniyle hekimlerin termometre ile ateş takibi talepleri yine padişah tarafından reddedilmiştir. Buna mukabil padişahın idrarı her gün makroskopik olarak izlenmiş, idrarın bulanık, tortulu ve kötü kokulu olduğu tespit edilmiştir. Bu bulgular çerçevesinde padişahın hastalığının piyelonefrit[30] olduğu düşünülmüştür. II. Abdülhamid 1 Ağustos'tan itibaren ateşinin termometre ile takibine izin vermiş, ateşin zaman zaman yükselmesi ve klinik bulgularda düzelme olmaması üzerine 9 Ağustos tarihinde idrarının kimyasal ve bakteriyolojik tetkikine müsaade etmiştir.[31] Yapılan tahlillerde genel olarak idrarın bulanık ve tortulu olduğu, içinde az miktarda protein bulunduğu görülmektedir. Mikroskopik incelemelerde tespit edilen ve hemen her tahlilde sebat eden lökosit kümeleri[32] bir üriner sistem enfeksiyonunu düşündürmekkonusu tahliller hekimlerin piyelonefrit tanısını desteklemektedir. Nitekim, II. Abdülhamid Dr. Atıf Hüseyin Bey'e bir kez böbrek hastalığına yakalanmış olduğunu ve nefrit olduğunu ifade ederek bu hastalığından söz etmiştir.[34] Tanının kesinleşmesi üzerine idrar yolları antiseptikleri ile tedaviye başlanarak, süt perhizine ve maden sularına devam edilmesi önerilmiştir. İlki 3 Eylül 1906'da olmak üzere günlük mesane lavajı uygulamasına geçilmiş, ancak padişahın izin vermemesi nedeniyle dördüncüsü yapılamamıştır.[35]

14 Ağustos 1906 günü İstanbul gazetelerine gönderilen resmi açıklama ile; biraz soğuk almış oldukları için geçen cuma günü Selamlık resmi yapılamadıysa da padişahın tamamen sağlığına kavuştuğu duyurulmuş,[36] aynı gün Dersaadet Merkez ve Birinci Fırka-i Humâyunu kumandanlığı bir mazbata ile padişahın ömür ve sağlığına duacı olduklarını bildirmişti.[37] Ertesi günü İran Şahı Muzafferüddin'in geçmiş olsun telgrafı gelmiş, II. Abdülhamid de bir telgrafla cevap vererek sağlığının düzeldiğini ve İran Şahı'nın ilgisinden duyduğu memnuniyeti bildirmişti.[38] Ajans Nationale ise Paris'ten bir telgraf çekerek, padişahın sağlık haberini telgrafla Avrupa'ya yaydığını ve haberin sevinçle karşılandığını bildirmişti.[39] Gerçekte padişah tam olarak sağlığına kavuşamamıştı. İlaç kullanmayı pek sevmeyen II. Abdülhamid 9 Eylül tarihinde,

uygulanmakta olan tedaviyi kesip, hekimlerin itirazına rağmen sadece "günlük suyu" içmeyi sürdürmüştür. O sıralarda apandisit şüphesi ile tedavi ve gözlem altında bulunan Refia Sultan'ı kontrol etmek üzere Almanya'dan davet edilen Prof. Dr. Ernst von Bergmann ile Refia Sultan'ın tedavisini yürütmekte olan Dr. Richard Bier, 11 Eylül 1906 günü II. Abdülhamid'i muayene etmişlerdir.[40] Sözü edilen hekimlerin Abdülhamid'e uyguladıkları tedaviye ilişkin, ilki 11 Eylül, sonuncusu 24 Eylül 1906 tarihli arşiv kayıtları mevcuttur. Hastalığın tedavisi için urotropine kullanılmış, 3x0,8 gr/gün olarak başlanan ilacın dozu daha sonra 3x1 gr/gün ve 4x1 gr/gün olacak şekilde tedricen artırılmıştır.[41] Hafif bir antiseptik özelliği olan urotropine böbreklerden itrah edilirken formol oluşturduğundan, özellikle idrar yolları için oldukça etkili bir antiseptik olarak o dönemde yaygın biçimde kullanılmıştır.[42] Daha sonra tedaviye 21 Eylül tarihli reçete ile Folio uvae ursi (ayı üzümü yaprağı) ilave edilmiştir.[43] Bu drog hafif idrar sökücü etkisinin yanı sıra antiseptik özelliğe de sahiptir.[44] İdrar yolları üzerinde etkili olan bu iki drogun haricinde, sindirim düzenleyici, iştah açıcı, tonik, antispazmodik etkiye sahip muhtelif ilaçlar da reçete edilmiştir. Bu süre zarfında Prof. Bergmann'ın gerekli görmesi üzerine 19 Eylül 1906 tarihinde mesane lavajı tatbik edilmiştir.[45] 22 Eylül tarihli muayenesi sonrasında Dr. Bier, Abdülhamid'in karın ve bel bölgesine sıcak pansuman uygulanmasına karar vermiştir. Elimizdeki idrar tahlillerinde üriner sistem enfeksiyonuna ilişkin bulguların sebat ettiği görülmektedir. 22 Eylül 1906 tarihli son idrar tahlilinden sonra da idrar tahlilleri yapılmış olması muhtemeldir. Ancak, varsa da bu tahlil sonuçlarının elimizde olmaması nedeniyle hastalığa ilişkin idrar bulgularının nasıl seyrettiği, uygulanan tedaviye ne düzeyde cevap alındığı ve hastalığın nasıl neticelendiği hususunda tıbbi bir kayda sahip değiliz. Buna mukabil, padişahın idrarının 28 Eylül tarihinde hâlâ bulanık olduğu (makroskopik gözlem) kaydedilmekle birlikte genel durumunda memnuniyet verici bir iyileşme olduğu belirtilmekte, 2 Ekim tarihli kayıtta da genel durumunun iyi olduğundan söz edilmektedir.[46]

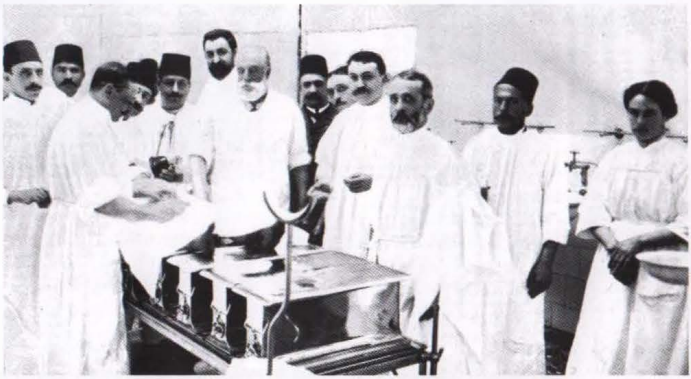
Tahttan indirilmesinden sonra Selanik'teki sürgün günlerinden İstanbul'da 1918'deki ölümüne kadar sürendönemde II. Abdülhamid'inözel hekimliğini yapan Dr. Atıf Hüseyin Bey'in hatıratında, 1909-1918 yılları arasında II. Abdülhamid'in üriner sistemiyle ilgili herhangi bir rahatsızlığın ve kronik bir böbrek hastalığını düşündürecek bir bulgunun da bulunmaması, II. Abdülhamid'in söz konusu hastalığının şifa ile neticelenmiş olduğunu desteklemektedir. Kendisinin ve kızının ifadeleri de bu yöndedir.

II. Abdülhamid'in böbrek rahatsızlığını siyasi istismar konusu yapan bir Avrupa gazetesi, hastalığın vahim ve ölümün de yakın olduğu yolunda haber yayınlamış, üstelik Şehzade Burhaneddin Efendi'nin saltanat makamına oturmak üzere teşebbüse geçtiğini de eklemişti. Haberde, o sıralarda Hariciye Nâzırı olan Tevfik Paşa'nın da adı geçtiğinden, saltanat meselesinde son derece hassas olan II. Abdülhamid keyfiyeti Tevfik Paşa'ya sormuş ve epey süren yazışmalardan sonra hadise önemini kaybetmişti.[47]

SULTANIN İDRAR TAHLİLLERİ

Elimizde, II. Abdülhamid'in geçirdiği böbrek rahatsızlığı boyunca 9 Ağustos-22 Eylül 1906 tarihleri arasında yapılmış 26 idrar tahlili bulunmaktadır. Bu tahliller Hamidiye Etfal Hastahanesi kimya laboratuvarında yapılmış olup Tabip Kimyager Yzb. Fehmi Rıza Bey imzasını taşımaktadır. Fehmi Rıza Bey idrar tahlili yapmak üzere Yıldız Sarayı'na gidiyor, padişahın üçüncü musahibi Nadir Ağa'nın bir kap içinde getirdiği 24 saatlik idrar örneğini, padişahın özel hekimi Ferik İbrahim Paşa'nın da bulunduğu özel bir odada tahlil ediyor ve bulguları, "Hamidiye Etfal Hastahanesi Kimyahanesi Tahlil-i Bevl Raporu/Laboratoire de Chimie de l'Hopital des Enfants 'Hamidié' Bulletin d'Analyse des Urines" antetli kâğıda kaydediyor, ayrıca bir de rapor yazıyordu.[48]

İdrar tahlillerinden başka, böbrek rahatsızlığının değerlendirilmesinde hastalığın başladığı 14 Temmuz ile 25 Eylül 1906 tarihleri arasında uygulanan tedaviye bizzat katılan bir hekimin tuttuğu notlar da büyük önem taşımaktadır. Kimliği belli olmayan bu hekim 24 Eylül'den itibaren kendi

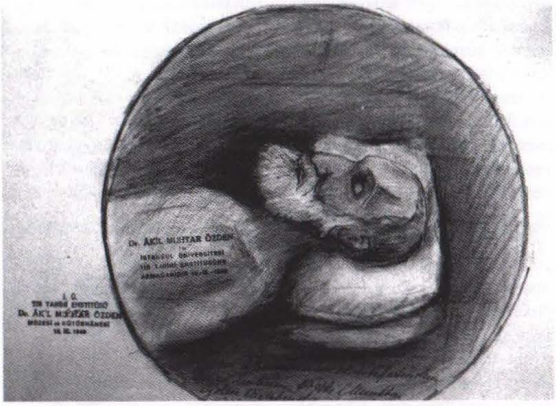
Dr. Bergmann ve Dr. Bier Hamidiye Etfal Hastanesi'nde ameliyat yaparken.

Hamidiye Etfal Hastahane-i Alisi İstatistik Meemua-i Tıbbiyesi 1323/1907], s. 111

II. Abdülhamid'in muasahibi Nadir Ağa.

N. Yıldırım Arşivi

Dr. Fehmi Rıza Bey'in idrar tahlili raporu, 30 Ağustos 1906.

Dr. Âkil Muhtar'ın çizimiyle Abdülhamid ölüm düşeğinde.

Isı Tıp Fak. Deontoloji ve Tıp Tarihi AD Arşivi

rahatsızlığı yüzünden saraya gidememiş, fakat hekim arkadaşlarından aldığı bilgileri eklemeyi ihmal etmeyerek padişahın durumunu 2 Ekim'e kadar izlememizi sağlamıştır. Aynı dosyada bulunan 1 Ağustos-1 Ekim 1906 tarihleri arasında her gün ateş, idrar (miktar, alındığı saat, renk, görünüm, tortu, koku) bilgilerini içeren döküm ile solunum ve nabız ölçümleri de önemli bir kaynaktır. Bu dökümde bazı günlerde II. Abdülhamid ile ilgili kısa açıklamalara da yer verildiği görülmektedir.[49]

NURAN YILDIRIM - BÜLENT ÖZALTAY
İÜ TIP FAKÜLTESİ DEONTOLOJİ VE TIP TARİHİ ANABİLİM DALI

DİPNOTLAR

* Bu makale, "İdrar Analizleri Işığında II Abdülhamid'in Üriner Sistem Rahatsızlığı (1906)", CIEPO-17 Comite International d'Etudes Pre-Ottomanes et Ottomanes (International Committee of Pre-Ottoman and Ottoman Studies) Trabzon, 18-23 September 2006, adıyla yapılan sunum esas alınarak hazırlanmıştır.

1 *Tahsin Paşa'nın Yıldız Hatıraları Sultan Abdülhamid*, (İstanbul 1999), s. 316; F. Ezgü: *Yıldız Sarayı Tarihçesi*, (İstanbul 1962), s. 15-16

2 A. Osmanoğlu: *Babam Abdülhamid*, İstanbul 1960, s. 23-24. F. Ezgü: *age*, s. 17, 27-28.

3 *Tahsin Paşa*, s. 215; F. Ezgü: *age*, s. 17

4 F. Ezgü: *age*, s. 16.

5 A. Osmanoğlu: *age*. s. 29-30.

6 F. Ezgü: *age*, s. 17-18, 27-28.

7 A. Osmanoğlu: *age*. s. 25-27.

8 F. Ezgü: *age*, s. 17.

9 BOA. Y. EE. 42/237, 18 Ş 1295 İ7 Ağustos 1878İ.

10 BOA. Y. PRK. BŞK. 15/27, 14 B. 1306 İ16 Mart 1889İ.

11 BOA. Y. PRK. HH. 9/63, 6 N. 1299 İ22 Temmuz 1882İ

12 F. Ezgü: *age*, s. 17

13 A. Osmanoğlu: *age*, s. 28-30; *Tahsin Paşa*, s. 216

14 BOA. Y. EE. 14/201, 1 Tev. 1322 İ14 Ekim 1906İ

15 Ekrem Kadri Unat: "Ölümünün 50'inci Yılında Muallim Müşir Dr. Nafiz Paşa'yı Hatırlayış", *Cerrahpaşa Tıp Bülteni*, C. 5, No. 12 (1979), s. 9-13.

16 A. Osmanoğlu: *age*, s. 257.

17 Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'nin fizyoloji hocası ünlü Şakir Paşa.

18 O. Şevki: "Tababet Tarihimizde Key", *Tıp Dünyası*, 9, (Kânunusani 1929), s. 293-294

19 BOA. Y. EE. 106/17, 1324 İ19061.

20 İ. Hakkı Uzunçarşılı, "II. Sultan Abdülhamid'in Hal'i ve Ölümüne Dair Bazı Vesikalar", *Belleten*, 10/40, (1946), s. 743-747.

21 M. Metin Hülagü: *Sultan II. Abdülhamid'in Sürgün Günleri – Hususi Doktoru Atıf Hüseyin Rey'in Hatıratı*, (İstanbul, 2003), s. 346.

22 *Tahsin Paşa*, s. 214-215; C. Küçük: "Abdülhamid II", *İDV İslâm Ansiklopedisi*, İ, (İstanbul 1998), s. 223.

23 *Tahsin Paşa*, s. 214.

24 *Tahsin Paşa*, s. 235-236.

25 *Tahsin Paşa*, s. 215-216.

26 *Tahsin Paşa*, s. 338, 358.

27 İ. Hakkı Uzunçarşılı, *agm*, s. 727-747; M. Metin Hülagü, *age*, s. 342-346.

28 A. Osmanoğlu: *age*, s. 41

29 İdrarda çeşitli yapıda kristallerin bulunması

30 Böbrek ve böbrek pelvisinin bakteriler nedeniyle oluşan iltihabı

31 BOA. Y. EE. 106/17, 1324İ19061.

32 BOA. Y. PRK. SH. 7/33, 28 B. 1324 İ19061; Y. PRK. KOM. 15/16, 35, 1324 İ19061

33 BOA. Y. EE. 106/17, 1324 İ19061.

34 M. Metin Hülagü: *age*, s. 165.

35 BOA. Y. EE. 106/17, 1324 İ19061.

36 *İkdam*, 4381, 14 Aoüt 1906.

37 BOA. Y. PRK. ASK. 240/64, 23 C. 1324İ14 Ağustos 1906İ.

38 BOA. Y. PRK. BŞK. 76/52, 24 C. 1324 İ15 Ağustos 1906İ.

39 "Kemâl-i Sıhhat-i Cihankıymet-i Hazret-i Padişahi ve Avrupa Matbuatı" *İkdam*, 4384, 17 Aoüt 1906

40 BOA. Y. EE. 106/17, 1324 İ19061

41 BOA. Y. EE. 110/19, 1324 İ19061.

42 Akil Muhtar: *Fenn-i Tedâvi ve Te'sirât-ı Edviye Dersleri*, (İstanbul, 1927), s. 175-176.

43 BOA. Y. EE. 110/19, 1324 İ19061.

44 Akil Muhtar, *age*, s. 618

45 BOA. Y. EE. 110/19, 1324 İ19061; Y. EE. 106/17, 1324 İ19061

46 BOA. Y. EE. 106/17, 1324 İ19061.

47 *Tahsin Paşa*, s. 241-242.

48 Tahlillerin 25'i BOA. Y. PRK. SH. 7/33, 28 B. 1324 İ17 Eylül 1906İ numarada, sonuncusu ise Y. PRK. KOM. 15/16, 3 Ş. 1324 İ22 Eylül 1906İ numaradadır. Raporlarda 29 Temmuz 1322 [M. 11 Ağustos 1906] Perşembe yanında, 29 Juillet 1906 İR. 16 Temmuz 1322, Pazar[tarihi yer almaktadır. Rumi tarihte gün de belirtilmiş olduğundan, raporların değerlendirmesinde rumi tarihlerin miladi karşılıkları esasalınmıştır.

49 BOA. Y. EE. 106/17, 1324 İ19061.

50 "Bergmann, Ernst v.", *Biographisches Lexicon*, Hrsgb. J. Pagel (Berlin/Wien 1901), s. 142-143; "Hamidiye Etfal Hastahane-i Âlisi ve Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane Fahri Muallim-i Evveli Almanya Eşher-i Cerrahininden Ernst von Bergmann'in Vefatı", *Hamidiye Etfal Hastahane-i Âlisinin İstatistik Meemua-i Tıbbiyesi*, 8, 19 Ağustos 1323[1 Eylül 1907], s. 445-448.

51 "Hamidiye..... Ernst von Bergmann'in Vefatı", s. 445-449

52 BOA. Y. MTV. 287/1, 1 R. 1324[24 Mayıs 1906]; Y. PRK. TKM. 49/46, 13 R. 1324 [6 Haziran 1906]; "Hamidiye..... Ernst von Bergmann'in Vefatı", s. 446; H. Guerke-M. Özek: "Berlin Konferansları: Rudolf Virchow ve Berlin Hekimliği", *Tıp Tar. Mec.*, 13 (1970), s. 505.

53 BOA. İ. TAL. 1324/R-02, 3 R. 1324 İ27 Mayıs 1906İ

54 BOA. İ. TAL. 1324/R-033, 11 R. 1324/4 Haziran 1906İ.

55 BOA, İ, TAL, 106, 28 B. 1324 İ17 Eylül 1906İ.

56 Gustav von Bergmann (1878-1955), Atatürk'ü muayene ve tedavi etmek üzere İstanbul'a davet edilmişti (1938).

57 BOA. İ. TAL. 1324/Ş-040, 19 Ş. 1324İ8 Ekim 1906İ.

57 BOA. Y. EE. 106/17, 1324 İ19061.

59 Hamidiye..... Ernst von Bergmann'in Vefatı", s. 446

60 BOA. İ. TAL. 1324/R-033, 11 R. 1324 [4 Haziran 1906].

61 BOA. Y. EE. 106/17, 1324 İ19061.

62 BOA. İ. HUS. 1324/B-029, 22 B. 1324 İ11 Eylül 1906İ

63 BOA. İ. TAL. 1324/B-149, 23 B. 1324 İ12 Eylül 1906İ.

64 BOA. İ. TAL. 1324/B-105, 28 B. 1324 İ17 Eylül 1906İ.

65 BOA. İ. TAL. 1324/Ş-070, 17 Ş. 1324 İ6 Ekim 1906İ.

66 BOA. Y. PRK. BŞK. 73/52, 1 Tev. 1322 İ14 Ekim 1906İ.

67 BOA. İ. TAL. 1324/Z-016, 17 Z. 1324 [31 Ocak 1907]

68 BOA. İ. TAL. 1325/M-056, 20 M. 1325 [5 Mart 1907]

68 BOA. İ. TAL. 1325/R-016, 8 R. 1325 [21 Mayıs 1907]

70 BOA. İ. TAL. 1325/RA 030, 19 RA. 1325 [1 Haziran 1907]

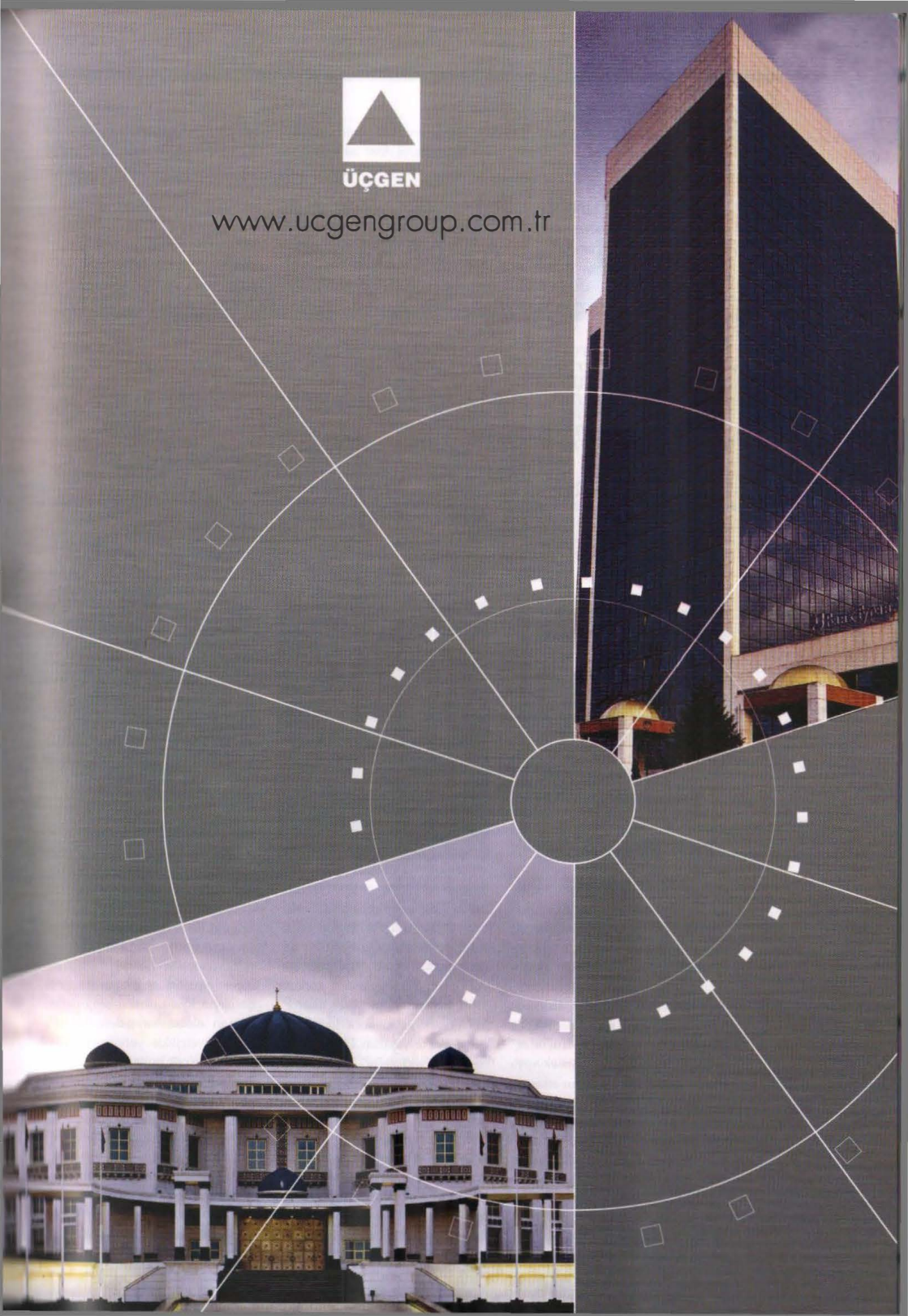
71 BOA. İ. TAL. 1325/N 150, 24 N. 1325 [31 Ekim 1907]

72 BOA. İ. TAL. 1325/CA. 002, 5CA. 1325/16 Haziran 1907].

73 BOA. İ. TAL. 1325/CA-008, 17 CA. 1325/18 Haziran 1907].

74 BOA. İ. HUS. 1326/ZA-005, 11 ZA. 1326/25 Kasım 1908İ.

75 BOA. MV. 128/32, 17 CA. 1327 [6 Haziran 1909].

ÜÇGEN
www.ucgengroup.com.tr

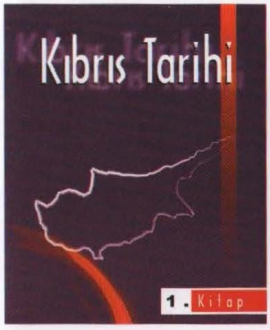
KIBRIS'TA GÜNCEL BİR TARTIŞMA

TARİH KİTAPLARI

DOÇ. DR. NİYAZİ KIZILYÜREK

Kıbrıs Rum toplumunda bir süreden beri yoğun biçimde "tarih" tartışmaları yaşanıyor. Yunanistan'da hazırlanan tarih dersi kitaplarının yenilenmesi sonucu bir kitapta birkaç sayfayı aşmayan Kıbrıs tarihi bölümü de yeniden yazılınca, Kıbrıs Rum toplumu bütün siyasi partileri ve kurumlarıyla ayağa kalktı ve yeni kitaplara karşı kampanya başlattı. Kitabın Kıbrıs bölümünün "tarihi gerçekleri çarpıttığını" iddia eden Kıbrıs Rum yetkililer, kitabın değiştirilmesi için Yunanistan Milli Eğitim Bakanına başvuruda bulundu.

Yeni ders kitaplarının "ulusal kimliği" tehdit ettiğini düşünen çevreler Dr. Vehbi Zeki'nin yazdığı eski tarih kitaplarını "milli kitaplar" olarak değerlendiriyor.

Ortaokul 3. sınıf kitabının kapağı.

Televizyonda bir Kıbrıslı Rum, "ulusal kimliğimiz elden gidiyor" diye feryat ediyor ve ekliyor, "düşmanlarımız bizi kolayca zapt etmek için halkımızın milli duygularını zayıflatmak istiyor". Bir diğeri ise "bu, emperyalist, neo-liberal bir saldırıdır. Halkların milli bilincini yok edip onlara çeşitli dayatmalarda bulunmak istiyorlar," diyor. Öteki, "Kıbrıs'ı bölmek veya ilerde Annan planını kabul ettirmek için tarih kitaplarımızı değiştirmek istiyorlar, bu bir komplodur," savını işliyor. Bu sert tepkilere yol açan şey ise, yeni Yunan tarih kitabında, 4-5 sayfalık Kıbrıs tarihi bölümünde yazılanlardır.

Yazılanlara bakarak bu öfke selini anlamaya çalışmak boşuna bir çaba olur çünkü kitabı "yakmak" isteyenler aslında kitapta yazılanlardan değil, yazılmayanlardan rahatsızlık duyuyorlar. Örneğin, Osmanlı döneminin "vahşeti" niye anlatılmıyor, niye "Türk işgalinin korkunç sonuçları yeterince irdelenmiyor", "ölülerimiz, kayıp kişilerimiz nerede", "1964'te yaşanan Türk isyanına neden yer verilmiyor" vs. vs.

Evet, Kıbrıs Rum toplumunda bir süreden beri yoğun biçimde "tarih" tartışmaları yaşanıyor. Yunanistan'da hazırlanan tarih dersi kitaplarının yenilenmesi sonucu bir kitapta birkaç sayfayı aşmayan Kıbrıs tarihi bölümü de yeniden yazılınca, Kıbrıs Rum toplumu bütün siyasi partileri ve kurumlarıyla ayağa kalktı ve yeni kitaplara karşı kampanya başlattı. Kitabın Kıbrıs bölümünün "tarihi gerçekleri çarpıttığını" iddia eden Kıbrıs Rum yetkilileri, kitabın değiştirilmesi için Yunanistan Milli Eğitim Bakanına başvuruda bulundu. Toplumun çeşitli kesimlerinden de sert tepkiler geldi. Bu tepkilerin temelinde, yeni ders kitaplarının "ulusal bilinç" ile "ulusal kimliği" tehdit ettiği varsayımı yatıyor.

Kıbrıs Rum toplumunun tarih dersi kitaplarına dair bu tepkisi ne ilk ne de sondur. Birkaç yıl önce yine bir ders kitabında, EOKA ile ilgili bir paragrafı aşmayan bir gönderme, kolektif bir histeri selinin kabarmasına yol açmıştı. Söz konusu paragrafta söylenen tek şey, EOKA'nın diğer antisömürgeci hareketlerde görülen sosyal kalkınma projesinden yoksun olması ve sadece otoriter bir milliyetçilikle yetinmesiydi. Bu kadarı bile çok şiddetli protestolarla karşılanmış, o sıralar bir ziyaret için Çin'de bulunan Yunan Eğitim Bakanı telefonlarla aranmış ve bu paragrafın derhal değiştirilmesi istenmişti.

Bilindiği gibi Kıbrıs Rum toplumu kendi tarih kitaplarını yazmıyor ve Yunanistan'da yazılan "Helen Ulusunun Tarihi" içinde birkaç sayfalık bir göndermeyle yetiniyor. Hoş,

yetinmiyor ya, sık sık tepki gösteriyor. Bunun neden böyle olduğuna bakmakta fayda vardır.

Kıbrıs çok uzun yıllar Helen ulusunun organik bir parçası sayıldığından, ayrı bir tarihi olamayacağı tezi benimsendi ve ayrı bir Kıbrıs tarihi yazılmasına karşı çıkıldı. Kıbrıs Rum Eğitim Bakanlığı bu maksatla bir tarihçiler kurulu oluşturdu. 2007 yılında oluşturulan tarihçiler kurulu çalışmalarına başlamış bulunuyor. Ancak bu kurulun atanmasında izlenen "denge oyunu", yani farklı siyasi görüşlere yakınlıklarıyla bilinen tarihçileri bu kurula atayarak herkesi memnun etmeye çalışmak, daha işin başında yeni bir tarih anlayışından çok, "ulusal birlik" ve ulusal uzlaşmaya önem verildiğini gösteriyor. Ayrıca, hayatın her alanının politikleştirildiği, hatta futbol kulüplerinin bile siyasi partilerin uzantısı olduğu bir toplumda ortak kabul görecek tarih kitapları yazmak, gereksiz olduğu kadar zor bir iştir de. Üstelik, otosefal Kıbrıs Ortodoks kilisesi genel olarak Kıbrıs Rum eğitim sisteminde, özel olarak da tarih eğitiminde ısrarla söz sahibi olmak istiyor ve de siyasi partilerin büyük çoğunluğu bunu anlayışla karşılıyor.

"Yazdıklarımızı beğenmiyorsanız, siz neden kendi tarih kitaplarınızı yazmıyorsunuz!"

Bu tartışmaların sonucu olarak Kıbrıs Rum toplumu, biraz da çaresizlikten, nihayet kendi tarih kitaplarını üretmeye karar verdi ve Kıbrıs Rum Eğitim Bakanlığı bu maksatla Diyaloğu Derneği'nin kuzeydeki "tarih kitaplarını değiştirmek amacıyla kurulan bir dernek" olduğunu ve yeni Kıbrıs tarihi kitaplarının arkasında bu "ne olduğu belirsiz", "Avrupa bağlantılı Rum derneğinin" bulunduğunu iddia etti. Belli ki köşe yazarı, Dr. Vehbi Zeki'nin yazdığı eski tarih kitaplarını "milli kitaplar" olarak görürken, yeni kitapların "gayri milli" olduğunu ifade etmek istiyor. Daha sonra sazı eline alan başkaları aynı safsataları tekrarlayıp, üzerine fazladan da "hamaset salçası" dökerek, Güneyde faaliyet gösteren derneğin "Ermeni" üyeleri olduğunu da iddia etti. Rauf Denktaş'ın yeni tarih kitaplarına karşı açık bir saldırı düzenlemiş olması kimseyi şaşırtmıyor ama Kıbrıs'ta görev yapan Türk Silahlı Kuvvetleri yetkililerinden de yeni tarih kitaplarından ötürü sert eleştiri ve uyarılılar geldi.

1960'tan sonra eğitim sisteminin temel anlayışı, "Kültürel Enosis" oldu. Buna göre Kıbrıslı Helenler, Yunan devletinden ayrı bir çatı altında yaşamak zorunda kalmışlardı ama anavatan Yunanistan ile kültürel birlikteliklerini sürdürmeliydiler. 1974'ten sonra ayrı bir Kıbrıs tarihi okutulmaya başlanmışsa da, görüş ayrılıkları yüzünden, böyle bir dersin okutulması "sorunlu" bulunmuştu.

Helendi ve Helen ulusunun tarihi içinde yer almalıydı. Dolayısıyla, Kıbrıs Cumhuriyeti kurulana kadar hiç kimse ayrı bir Kıbrıs tarihinden söz etmezdi. 1960 yılından sonra ise eğitim sistemini belirleyen temel anlayış, "Kültürel Enosis" oldu. Buna göre Kıbrıslı Helenler, Yunan devletinden ayrı bir devlet çatısı altında yaşamak zorunda kalmışlardı ama anavatan Yunanistan ile kültürel düzeyde birliktteliklerini sürdürmeliydiler. 1974'ten hemen sonra, ilk kez ayrı bir Kıbrıs tarihi yazılıp okullarda okutulmaya başlanmışsa da, bu kez de toplum içindeki derin görüş ayrılıkları yüzünden böyle bir dersin okutulması "sorunlu" bulunmuştu. Makariosçular ile Anti-Makariosçular ortak bir tarih görüşünde buluşamadığından -örneğin Grivas'ın EOKA dönemine gönderme yapılırken, EOKA B dönemi sessizce geçiştiriliyordu- tarih dersi bu defa farklı gerekçelerle de olsa yeniden Yunanistan'a havale edildi.

Ne var ki, Yunanistan AB üyesi bir ülke olarak zamanla tarih yazıcılığında yenilikler yapmak zorundaydı ve nitekim çağdaş tarih anlayışına göre birtakım değişikliklere yöneldi. Bu sefer Kıbrıs Rum toplumunun Makariosçu ve Anti-Makariosçu güçleri ağız birliği yaparak Yunanistan'a öfkelenmeye başladılar. Bunun üzerine Yunanistan'dan son derece anlamlı mesajlar gelmeye başladı.

YENİ KIBRIS TÜRK TARİH KİTAPLARI

Kıbrıs'taki durumu özetleyen bu girişten sonra, yeni Kıbrıs Türk tarih kitaplarına daha yakından bakalım.

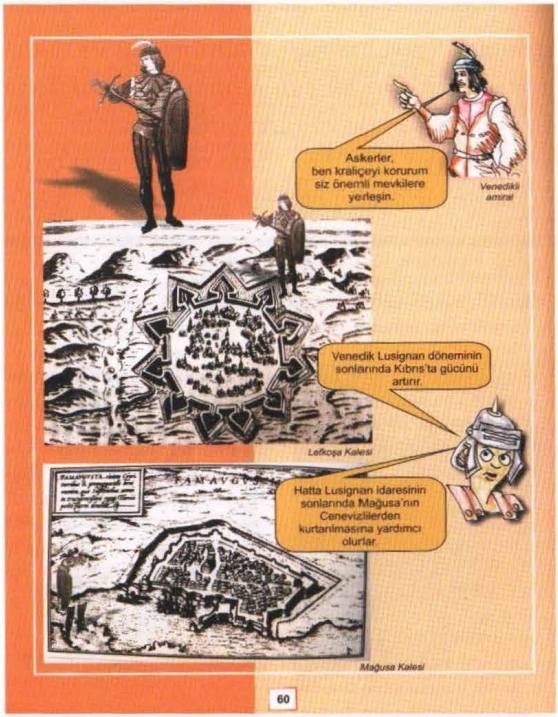
Tarih, esas itibariyle geleceğe dönük bir uğraştır, geçmişe değil. Bunu biraz açmak için, geçmiş ile tarihin aynı şey olmadığını söyleyelim. Tarih, geçmişten türetilen, geçmişten hareketle kurgulanan ama geleceğe dönük bir anlatıdır. Bu yüzden, hiçbir zaman "geçmiş seni affetmeyecek" demeyiz ama "tarih seni affetmeyecek" cümlesini kullanırız. Bu cümle bize tarihin gelecekle ilgili olduğunu açık biçimde gösteriyor. Gerçekten de geçmiş gelecekten yazılır, yani "geleceğin geçmişinden". Dolayısıyla, bütün halklar gibi, Kıbrıs Türk toplumunun da farklı bir

gelecek tahayyül ettiği bir noktada tarih kitaplarını değiştirmiş olması tesadüf olmasa gerektir.

Ne var ki, yukarıda söylenenler geleceğe bağlı olarak geçmişte yaşanan olayların rastgele değiştirilebileceği anlamına gelmez. Yaşananlar zaten değiştirilemez, ancak geçmişten üretilen bir tarih anlatısı her zaman daha farklı bir biçimde üretilebilir. Çünkü tarih geçmiş değil, geçmişten yola çıkarak ürettiğimiz "anlam"dır. Bunu yaparken önemli olan, olayları dönemselliği ve durumsallığı içinde ele almaktır, yani olayları doğru bağlam ve "tarihsel zaman" içinde değerlendirmektir.

Bir örnek vererek söylediklerimizi açmaya çalışalım: Kıbrıs'ta 1821 yılında Başpiskopos Kiprianos ve daha birçok din adamı, Osmanlı Vallisi Küçük Mehmet tarafından katledildi. Bu bir vakıadır. Milliyetçi bir yaklaşımla yazılan tarih kitapları konuyu, ya "barbar Türkler masum Rumları katletti" ya da "Nankör Rumlar adil Osmanlı düzenine karşı başkaldırdı ve bunun için cezalandırıldı" şeklinde işliyorlardı. Bu anlatılarda ne dönemsellik, ne "tarihi zaman" ne de olayları doğru bağlam içinde değerlendirme vardır. Buna bağlı olarak, bu anlatılardan çıkan anlam, "barbar Türkler" veya "nankör Rumlar" anlayışını daha da güçlendirmekten başka bir işe yaramıyor. Oysa olguları yadsımadan farklı bir anlam üretmek mümkündür. Olayları 19. yüzyılın bağlamı içinde, o dönemin "ruhuna" (zeitgeist) göre değerlendirirsek şu sonuca varabiliriz: "Fransız İhtilali'nden sonra halklar, ulusal egemenlik ve ulusçuluk gibi kavramları keşfettiler. Bu yeni anlayış, bir yandan imparatorluklara, diğer yandan da feodal yapılara başkaldırmayı beraberinde getirdi. Artık halklar milliyetçi ideolojinin kılavuzluğunda kendi ulus-devletlerini kurmak için uğraş içine girdiler. Bu çerçevede Yunan halkı Osmanlı İmparatorluğu'na karşı başkaldırdı ve 1821 yılında bağımsızlık mücadelesi başlattı. Bütün imparatorluklar gibi Osmanlı İmparatorluğu da milliyetçi akımlar karşısında kendini korumak istediği için, Yunan başkaldırısını bastırmaya çalıştı. Böyle bir durumda başkaldırının Kıbrıs'a da sıçramasından korkan vali, Başpiskopos Kiprianos ile diğer din adamlarını katletti."

Yukarıdaki anlatı olayları farklı bir bağlam içinde ele aldığından, burada ne "barbar Türkler" ne de "nankör Rumlar" söz konusudur. Burada o dönemin durumsallığı içinde kendini korumak isteyen bir imparatorluk ile ulusal bağımsızlık mücadelesi veren "aktörler" vardır. Bu olguyu 19. yüz-

2005'te basılan ve ortaokul 3. sınıfta okutulan tarih kitabından bir yaprak: Kıbrıs'ta Lusignan dönemi.

Yunanistan, AB üyesi bir ülke olarak zamanla çağdaş tarih anlayışına göre birtakım değişikliklere yöneldi. Kıbrıs Rum toplumunun Makariosçu ve Anti-Makariosçu güçleri ağız birliği yaparak Yunanistan'a öfkelenmeye başladılar. Bunun üzerine Yunanistan'dan son derece anlamlı mesajlar gelmeye başladı. "Yazdıklarımızı beğenmiyorsanız, siz neden kendi tarih kitaplarınızı yazmıyorsunuz!"

yılın bağlam ve durumsallığından arındırarak ele alırsanız, Türkleri "sırf Türk oldukları için barbar", Rumları da "sırf Rum oldukları için nankör" olarak adlandırabilirsiniz. Tarihi dönemlere ayırarak olayları kendi koşulları içinde ele almazsak, ister istemez, o dönemin olaylarından günümüzde yaşayan Kıbrıslı Türklerle Kıbrıslı Rumları sorumlu tutmaya kalkarız.

Sonuç olarak, tarihte yaşanan düşmanlıkları değil, günümüzün tarih kitaplarında yer alan önyargı ve düşmanlıkların ortadan kalkmasını sağlamak gerekiyor çünkü tarih olguların kendisi değil, olgulardan üretilen anlamdır. Bu yapılırken, esas amacın önyargısız bir iletişim düzeni kurmak olduğu kadar, demokratik, açık zihniyetli yurttaşların yetişmesi olduğu da unutulmamalıdır.

Söz konusu tarih dersi kitapları olunca, Kıbrıs'ta iki ayrı yanlış anlamayla karşı karşıyayız. Birinci yanlış anlama, tarih kitaplarının içeriğini değiştirince milliyetçi yaklaşımlar ve önyargıların yok olup gideceği anlayışıdır. Oysa bu sanıldığı kadar kolay değildir. Toplumun yeniden üretim süreçlerinde önyargılar ve milliyetçilik çok yaygın olursa, ders kitaplarını değiştirmek ancak sınırlı bir etki uyandırır. Bu sınırlı başarıya ulaşmak için bile ders kitaplarının içeriğini değiştirmek kendi başına yeterli değildir. Önemli olan, ders kitaplarını değiştirmekle birlikte, eğitimcileri de ona göre eğitmek ve yeni yaklaşımlar içeren kaynakları etkili bir şekilde kullanmalarını sağlamaktır. Çünkü tarih kitapları, tarih öğretmenleri ve öğretim teknikleri ile birlikte bir bütün olarak ve karşılıklı etkileşim içinde tarih eğitiminin temelini oluşturuyor. Hatta bazen tarih kitaplarının içeriğini değiştirmek, yeni öğretim teknikleri geliştirmekten daha az önemli olabiliyor.

Bir diğer yanlış anlayış ise tarih kitaplarının değiştirilmesini ulusal kimlik ve bilince karşı bir saldırı olarak değerlendiren yaklaşımdır. Hem Kıbrıs Türk toplumunda, hem Kıbrıs Rum toplumunda, hem de Yunanistan ile Türkiye'de bu yanlış oldukça yaygındır. Bunun temelinde ise uzun yıllardır devam eden milliyetçi tarihyazımının yarattığı tahribat vardır.

Milliyetçi tarih anlayışı çoğu zaman basit bir Hollywood filmini andırmaktadır. Bu anlayışa göre, tarihte "iyiler ve kötüler" vardır -Yanis Papadakis buna bir de "çirkinleri" ekliyor- ve iyiler "biz", kötüler "onlar", çirkinler ise "komplocu yabancılar"dır. Milliyetçi tarihyazımı, "haklı biz", "haksız onlar" ayrımı üzerine kuruludur ve bu anlayıştan yola çıkan bütün tarih anlatılarında, herkesin kendi ulusu ya "muzaffer-dir" ya da "mağdur" edilmiştir ama kendisi asla "fail" değildir. Bu "masalımsı" tarih anlatımı sadece eleştirel düşünceye açık yurttaşların yetişmesini zorlaştırmıyor, aynı zamanda çarpık bir milli kimliğin oluşmasına da yol açıyor. Çünkü kendini sadece "öteki" üzerinden tanımlayan bir kimlik, oturmuş, sahici bir kimlik olamaz. Olsa olsa, bir yandan boş yere ulusunun "büyüklüğü" ile böbürlenen, diğer yandan da yine boş yere ulusunun "bölünme" tehlikesi içinde olduğuna inanan ve bundan korkan bir yurttaş tipi yaratılır.

İşte Kıbrıs Türk okullarında dünе kadar okutulan tarih kitapları tam da böyle bir anlayış üzerine kurulmuştu. Kıbrıs Türk okullarında çok uzun yıllar okutulan ve bir tek yazarın, Vehbi Zeki Serter'in kaleminden çıkmış bulunan Kıbrıs tarihi kitapları, "haklı Türkler", "haksız Rumlar" anlayışıyla yazılmıştı. Kıbrıs Rum toplumunu homojen bir bütün olarak ele alan ve bu toplumu çoğu zaman üçüncü tekil şahıs "Rum" kavramıyla adlandıran yazar, topyekûn bir "ötekileştirme" yapmakta ve adanın bölünmüşlüğünü meşrulaştırmaya çalışmaktadır. Oysa mağdur/fail ayırımını ortadan kaldırmak, dolayısıyla haklı/haksız betimlemelerinden uzak durmak son derece önemlidir. Tarih kitaplarının kolektif hafızanın oluşumundaki etkilerini hesaba katarak, Kıbrıs gibi sıcak gerilimlerden geçen ülkelerde HAFIZA DEĞİŞİMİNİ sağlamak çok önemlidir. Bu tür kaba ayırımlardan ancak o zaman kurtulabiliriz.

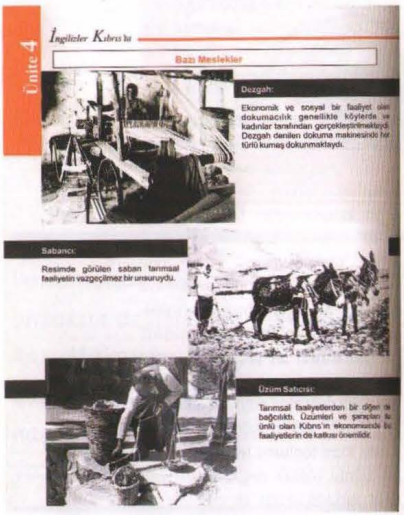
Kıbrıs Türk okullarında okutulmak üzere hazırlanan ve 2005 yılından itibaren müfredata alınan yeni tarih kitapları, birçok bakımdan eski tarih kitaplarından farklıdır. Yeni tarih kitapları, Kıbrıs Rum toplumunu "ötekileştirmek" yerine, onu "tarihsel zaman" içinde kavramaya çalışıyor. Örneğin Kıbrıs Rum toplumunda milliyetçiliğin yükselmesini, dünya-tarihsel bir perspektif içinde ele alıyor ve onu 19. yüzyılda bütün dünyada yükselen milliyetçilik akımları içinde değerlendiriyor. Ayrıca, Kıbrıs Rum toplumu tek ve homojen bir bütün olarak değil, kendi içindeki farklılıklarıyla inceleniyor ve örneğin Kilise ile AKEL arasındaki farklılıklara yer veriliyor.

Yeni tarih kitaplarının diğer bir özelliği sosyal tarihe ve gündelik hayat kültürüne yer vermiş olmasıdır.

Bir köşe yazarı, kanıt göstermeden güneyde faaliyet gösteren Tarih Diyaloğu Derneği'nin kuzeydeki "tarih kitaplarını değiştirmek amacıyla kurulan bir dernek" olduğunu ve yeni Kıbrıs tarihi kitaplarının arkasında "Avrupa bağlantılı Rum derneğinin" bulunduğunu iddia etti. Bu yazar, eski tarih kitaplarını "milli kitaplar" olarak görürken, yeni kitapların "gayri milli" olduğunu ifade etmek istiyor.

Ortaokul 3. sınıf tarih kitabında 20. yy Kıbrıs tarihi.

Bu fevkalade önemli bir yeniliktir. Askeri ve siyasi tarih alanına sıkıştırılmış bir tarih yorumu ister istemez çatışma ve gerilimleri ön plana çıkarırken, sosyal tarih, Kıbrıs'ta yaşayan toplumların gündelik hayat içinde paylaştıkları sosyal alanı açığa çıkarıyor. Bu da iki toplumun üyeleri arasında empati bağlarının kurulmasını sağlıyor. Dini bayramlarda yapılan karşılıklı ziyaretlere ve ortak grev gibi olaylara yer vermek, toplumlar arası ilişkileri sadece etnik çatışma açısından ele alan ulus merkezli yaklaşımdan farklı olarak ortaya başka bir boyutun çıkmasına da yardımcı oluyor; ebedi düşmanlıkların olmadığı gerçeği ön plana çıkıyor ki, milliyetçi, özcü tarih anlatısından farklı olarak, öğrencilerin tarihi süreçleri daha iyi kavramasına yardımcı oluyor. "Ebedi düşmanlıklar" söylemi ezbere dayalı bir söylemdir, tarihi süreçleri anlamak ise eleştirel ve analitik düşünceyi geliştirdiği gibi, farklı tarihi zaman dilimlerinin farkına varmayı da sağlar.

Yeni tarih kitaplarında kullanılan görsel malzeme de oldukça ilginçtir. Her şeyden önce, kitaplarda kullanılan fotoğraf ve karikatürler metinle bir bütünlük oluşturmaktadır ve öğrencinin kitaba karşı daha büyük bir ilgi duymasını sağlamaktadır. Öğrencinin kendi kendine öğrenme ve yorum yapma kapasitesini artırdığı gibi, öğretmene karşı olan bağımlılığını da azaltıyor.

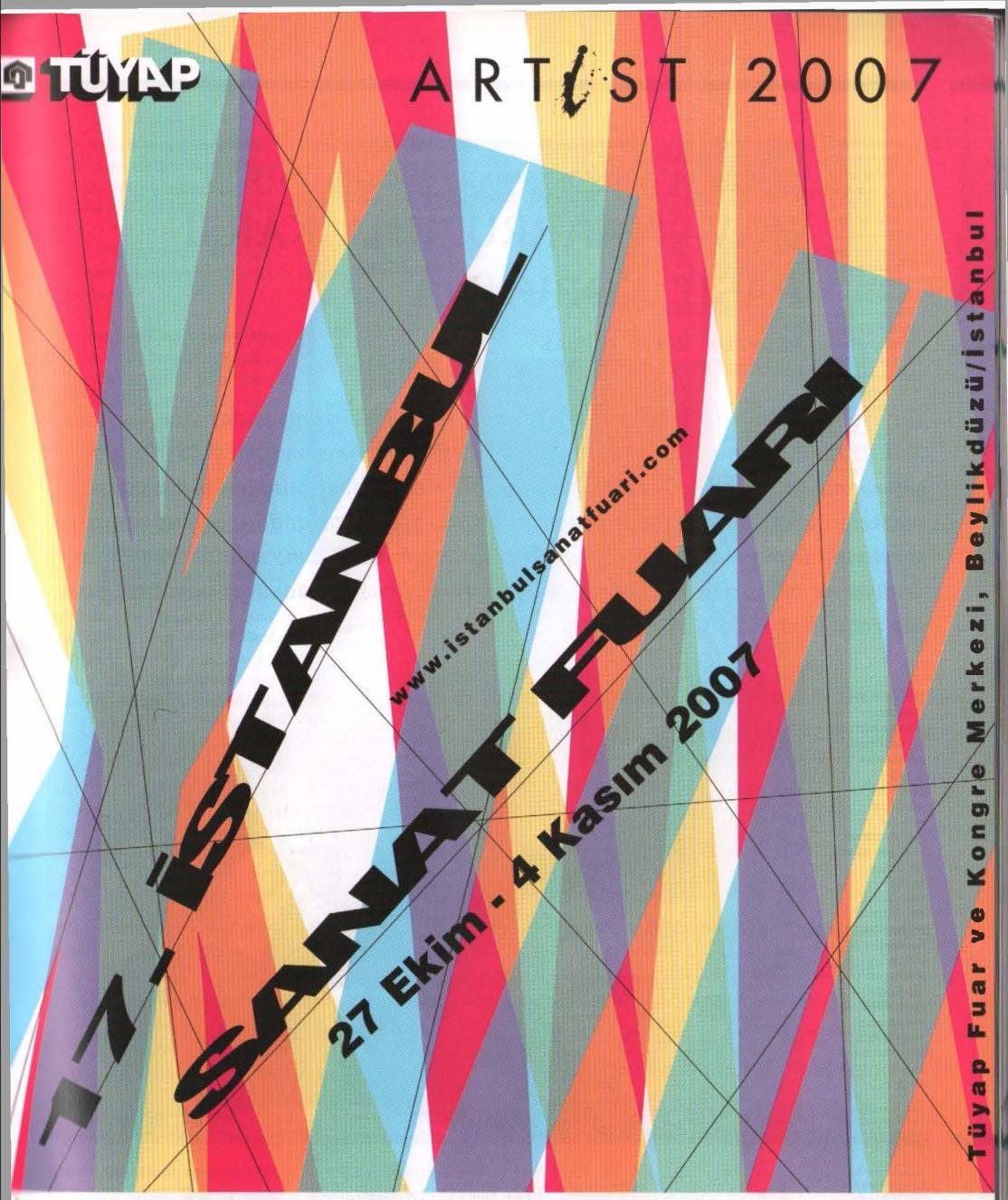
Bütün bu olumlu gelişmelerin yanında, hem yeni tarih kitaplarının içeriği, hem de bu kitapların etkin biçimde "tüketilmesi" konusunda sorunlar vardır. Örneğin Kıbrıs Türk toplumunda tarih dersi kitaplarının değiştirildiğini, ancak öğretmenlerin bu konudaki eğitimine gerekli önemin verilmediğini görüyoruz. Öğretmenlerle yapılan atölye çalışmaları bu gerçeği açık biçimde ortaya çıkarmıştır. Tarih kitaplarını düşmanlıklardan arındırmak isteyen öğretmenlerin bazen olguları yadsımak yoluna gittikleri görülüyor. "Politically correct" olsun diye yaşanmış olayları saklamaya kalkışmak ya da komplo teorilerine yönelerek sorumluları "dışarıda" aramak doğru bir yaklaşım olamaz. Özellikle öğretmenler arasında böyle bir eğilim içinde olanların varlığı dikkat çekmektedir. Bu veriler ışığında öğretmenlerin eğitimine bir an önce başlamak son derece yerinde bir hareket olacaktır.

Diğer önemli bir nokta, tarih kitaplarını merkeziyetçi bir anlayışla eğitim bakanlığının hazırlatmasının ne kadar doğru olduğudur. Her bakan değişikliğinde kitaplar da mı değişecek? Sanırım bu noktada çoğulcu ve daha "sivil" çözümler düşünülmeli ve birden fazla tarih kitabının ihaleye çıkarak hazırlanması sağlanmalıdır. Çoğulcu bir anlayışın gelişmesine yardımcı olmak için, ayrıca, aynı kitap içinde farklı yorumlara da yer verilmelidir. Çoğu ortak olaylar farklı farklı yorumlanabilir. Örneğin, Hıristiyanlar İstanbul'un "düşüşü"nden söz ederken, Müslüman Türkler "fetih"ten söz ediyor. Ya da günümüz Kıbrıs'ında İşgal/Barış Harekâtı, Türk İsyanı/Kanlı Noel vb. gibi kavramlar aynı olayları betimlemek için kullanılan farklı kavramlardır. Bazı olaylar karşısında Kıbrıs Rum tarihçilerin yorumlarını da tarih kitaplarına almak, hem çoğulculuğun kökleşmesine, hem de ileride ortak bir tarih kitabının hazırlanmasına yardımcı olabilir.

Yeni tarih kitaplarında dikkatleri çeken önemli bir eksiklik de Kıbrıslı Ermeniler, Maronitler ve Latinlere hiç yer verilmemiş olmasıdır. Kıbrıslı Rumlara da sadece Kıbrıslı Türklerin tarihini etkilediği oranda yer verildiği düşünülürse, bu kitaplara "Kıbrıs Tarihi" kitapları demek doğru olmaz. Burada söz konusu olan Kıbrıslı Türklerin tarihidir.

Son olarak bir noktaya daha dikkat çekelim: Tarih dersi kitaplarının akademik tarih araştırmalarından beslenmesi ve sürekli olarak yeni bulgularla takviye edilmesi gerekiyor. Bir ülkede hüküm süren mevcut tarih yazıcılığı geleneğinin, okul ders kitaplarının hazırlanmasını olumlu veya olumsuz yönde etkileyebileceği bilinen bir gerçektir. Kıbrıs Türk toplumunda bilimsel tarih araştırmalarının son derece sınırlı olduğu düşünülürse, Kıbrıs Türk Eğitim Bakanlığının kararıyla yazılan yeni tarih kitapları önemli bir başarı sayılmalıdır. Kurumlaşmış tarih araştırmalarının oldukça sınırlı olduğu bir toplumda yeni tarih dersi kitaplarının çağdaş bir üslup ve metotla yazılmış olması küçümsenecek bir başarı değildir. Kuşkusuz bu başarının temelinde güçlü bir siyasi motivasyon yatmaktadır.

NİYAZİ KIZILYÜREK
KIBRIS ÜNİVERSİTESİ TÜRKOLOJİ VE ORTADOĞU ARAŞTIRMALARI BÖLÜM BAŞKANI

Üye Kuruluş
Uluslararası Kongreler Birliği

Üye Kuruluş
Uluslararası Ticaret Fuarlarının Ulusal Katılımlardan Sorumlu Organizatörler Birliği

TÜRKİYE FUAR YAPIMCILARI DERNEĞİ
Üye Kuruluş

TS EN ISO 9001:2000

TÜYAP Beylikdüzü

TÜYAP FUARCILIK YAPIM A.Ş. / FUAR ALANI VE MERKEZ OFİS	TÜYAP YURTİÇİ OFİSLER	TÜYAP YURTDIŞI OFİSLER
E-posta: Fuar Alanı: fairarea@tuyap.com.tr Yurtiçi Satış: yurtiasatis@tuyap.com.tr Yurtdışı Satış sales@tuyap.com.tr Yurtdışı Fuarlar: tuyapoverseas@tuyap.com.tr Tanıtım ve Pilotaj İlişkiler: tanitim@tuyap.com.tr	E-posta: Tüyap Adana : tuyapadana@tuyap.com.tr Tüyap Ankara: tuyapankara@tuyap.com.tr Tüyap Bursa : tuyapbursa@tuyap.com.tr Tüyap Gaziantep : tuyapgaziantep@tuyap.com.tr Tüyap İzmir : tuyapizmir@tuyap.com.tr Tüyap Konya : tuyapkonya@tuyap.com.tr Tüyap Samsun : tuyapsamsun@tuyap.com.tr	E-posta: Tüyap Moskova: tuyapmoscow@tuyap.com.tr Tüyap Sofya: tuyapsofia@tuyap.com.tr Tüyap Halep : tuyapaleppo@tuyap.com.tr Tüyap Tiflis: tuyapgeorgia@tuyap.com.tr Tüyap Tahran: tuyaptehran@tuyap.com.tr

5174 SAYILI KANUN GEREĞİNCE TÜRKİYE ODALAR VE BORSALAR BİRLİĞİ (TOBB) İZNİ İLE DÜZENLENMEKTEDİR.

TÜRKİYE'DE BARIŞ ORTAMINDA SAVAŞ TRAVMASI

HAVA TAARRUZUNA KARŞI PASİF KORUNMA*

PROF. DR. ZAFER TOPRAK

Türkiye İkinci Dünya Savaşı'na girmedi ama neredeyse girmiş kadar oldu. Milli Korunma Kanunu ve Milli Müdafaa Mükellefiyeti Nizamnamesi gayri resmi seferberlik ortamında çok farklı koşullar ihdas etti. Savaş bittikten sonra da gaz maskeleri uzun süre tavan arasında ya da bodrumda saklandı. İnsanlar karartma gecelerini uzun yıllar belleklerinden silemediler. Ancak, savaş sonrası barış geldiyse de bir süre sonra bloklar oluştu: soğuk savaş başladı. Sivil savunma bir kez daha insanlığın yaşamına girdi.

"Mevkiin hava korunma plânına göre bu işe kabiliyetli şahıslardan tayyare gözcüleri ayrılır ve seferde bulunacakları yerlerde emin bir irtibat tesisini düzenler. Bu gözcüler tayyare hücumunu en çabuk bir surette 'varsa mevkiin hava müdafaa komutanına' mevki veya bölge korunma âmirine bildirir."

Hava Taarruzlarına Karşı Pasif Korunma Nizamnamesi – Madde 66/a.

Aksi belirtilmediği sürece tüm görsel malzemeler Zafer Toprak Arşivi'nden alınmıştır.

Tarihte "hava taarruzu" ilk kez Trablusgarb Savaşı sırasında gündeme geldi. 1911'de İtalyanlar Libya'nın sahil kesiminde ana stratejik noktaları ele geçirirken ilk kez zırhlı araba ve uçak kullanmışlardı. İtalyanlar Trablusgarp'ta Osmanlı ordu kamplarına uçaklardan el bombası atmaya başlamışlardı. Böylece savaş yöntemlerine uçaklar da dahil oluyordu. Aslında Wright kardeşlerin ilk uçuş deneylerinden altı yıl sonra, 1909'da Krupp, askeri amaçla da kullanılabilecek uçakları tasarlamıştı. Hiram Maxim bomba taşıyan uçaklarla kentlere saldırılabileceğini öngörmüş, nitekim Cihan Harbi'nde Londra Almanlar tarafından bombalanmıştı. Keza Batı Cephesi'nde uçaklar hava tarassutunda kullanılmıştı. Cihan Harbi'nde hava gücü bir ölçüde kendini kanıtlamıştı. Hava gücünden yana olanlar cephelerdeki yararı ötesinde uçağın önemli bir stratejik silah olduğunu gördüler. Düşmanın lojistik gücünü çökerten, sanayi tesislerini, iletişim ağını savaş dışı bırakan hava gücü aynı zamanda cephenin çok gerilerine ulaşarak ve kentleri bombalayarak halkın moralini, savaş iradesini olumsuz yönde etkileyebilecekti. Guilio Douhet, William Mitchell, Hugh Trenchard

gibi hava gücü kuramcıları kısa sürede ön plana geçtiler. Hava gücünün öneminin anlaşılması, ayrı bir örgütlenmeye tabi tutulmasını gerektirdi. İngiltere Royal Air Force'u (RAF) kurdu ve bu kuruluşun başına, 1918-1929 arası Trenchard kurmay başkanı olarak geçti.

Trablusgarp'taki tali nitelikte hava harekâtı bir kenara bırakılırsa, Osmanlı hatırı sayılır hava harekâtına Çanakkale'de muhatap oldu. Çanakkale Savaşı birçok açıdan çağdaş savaş tekniklerine ya da "warfare" diye tanımlanan savaş yöntemlerine yenilik getirdi. Bu bağlamda Çanakkale bir kırılma noktasıydı. Kara, hava ve deniz güçlerinin bir arada, koordine hareket etme gereği bu cephede ortaya çıktı. Her üç gücün de bu denli yoğun kullanıldığı bir savaş o güne kadar yaşanmamıştı. Çanakkale Savaşı denizde amfibi harekâtının ve primitif de olsa uçak gemilerinin, havada "savaş" uçaklarının ve sabit balonların, karada o güne kadar tarihin yazmadığı bir yakınlıkta siper savaşlarının birlikte ve yoğunlukta yaşandığı bir savaştı.

Yukarıda belirtildiği gibi hava gücü ilk kez Osmanlılara karşı Tarblusgarp'ta denenmişti ama etkili olduğu söylenemezdi. Oysa Çanakkale hava gücünün de sınandığı bir savaş oldu.

"Sığınakların altından ve yakınından su ve lağım boruları, hava gazı boruları geçmeyecek ve sığınaklarda lâmba, mum, çıra, çakmak, asetilen lâmbası, soba ve ısıtma vasıtaları gibi çok hava sarf eden şeyler kullanılmayacak ve sigara içilmeyecektir."

Hava Taarruzlarına Karşı Sivil Korunma Talimnamesi – Madde 124.

Hava gücü ilk kez Osmanlılara karşı Tarblusgarb'ta denenmişti ama bunun etkili olduğu söylenemezdi. Oysa Çanakkale, hava gücünün de sınandığı bir savaş oldu. Uçak gemilerinden sabit balonlara, savaş uçaklarından hava bombardımanlarına hava gücü her yönüyle Çanakkale'de sınav verdi. Donanma ve ordu harekâtında hava gücünün önemi Çanakkale Savaşı'yla gündeme geldi.

Uçak gemilerinden sabit balonlara, savaş uçaklarından hava bombardımanlarına kadar hava gücü her yönüyle Çanakkale'de sınav verdi. Donanma ve ordu harekâtında hava gücünün önemi Çanakkale Savaşı'yla gündeme geldi.

Çanakkale'de itilaf güçleri kara gücünün tek başına sonuç alamadığını görmekte gecikmedi. Bu nedenle Arıburnu çıkarması gözetleme balonları ve uçaklarla düzenlenen bombardımanla desteklendi. Osmanlı savunma hatları sürekli dövüldü. İtilaf devletleri hava kuvvetleri savaşın başlangıcından itibaren Çanakkale Savaşı'nda görev üstlenmişti. Bombardımandan bir gün önce, iki kara uçağı ile beş deniz uçağı taşıyan 7000 tonluk Ark Royal uçak gemisi Bozcaada'ya yanaşmıştı. Osmanlı topçu mevzilerini keşif ve tespit etmekle görevli bu uçak gemisi, hava koşulları nedeniyle görevini tam yerine getirememişti. O yıllarda uçaklar ancak uygun hava koşullarında uçuşa çıkabiliyorlardı. Boğaz tahkimatı İngilizler tarafından bir ölçüde biliniyordu ve savaş öncesi Osmanlı topraklarında bulunan İngiliz deniz heyeti

"Her türlü hava taarruzlarına karşı alınacak tedbirler ve yapılacak işler hakkında halkı tenvir ve irşad eylemeye ve mümkün olan yardımları yapmaya bütün idare makamlarıyla resmi ve hususi müesseseler ve hayır cemiyetleri çalışırlar."

Hava Taarruzlarına Karşı Pasif Korunma Nizamnamesi – Madde 48.

bu bilgilere sahipti. Ayrıca İngiliz ve Fransız kara ve deniz ataşeleri ve Çanakkale'deki İngiliz konsolosu boğazı birçok kez dolanmıştı. Bu kadrolar Çanakkale Savaşı'nda bilfiil görev almış ve harekâtın yönlendirilmesinde etkin rol oynamışlardı. Çıkarmada kıyıların keşfi ve çıkarma yerlerinin en ince noktalarına kadar belirlenmesine karşın, kıyıdaki tahkimat, savunma gücünün miktarı ve yerleri, sahilden içeri doğru arazinin konumu hakkında itilaf güçleri yeterli bilgiden yoksundu. Savaşın başlangıcında, 26 Şubat ve 4 Mart günleri İngiliz deniz bölükleri boğazın girişinde sahile çıkarılmış, toplar tahrip edilmiş, bir yandan da denize yakın olan sahil ve arazi keşfedilmişti. 25 ve 26 Şubat günlerinde yapılan bombardımanların sonuçları bu arada havadan uçaklarla tarassut edilmişti. Osmanlı ordusu bu sırada sürekli hareket ediyor, boğaz ve dolaylarında yeni batarya mevzileri oluşturuyordu. Bunlar uçaklardan bariz bir şekilde izleniyordu. 7 Mart 1915 günü HMS Queen Elizabeth zırhlısı uçakların tarassutuyla Kilitbahir bataryalarına 15 inçlik toplarıyla endirekt ateş açmıştı. Bu ateş etkili olmuşsa da sonuç yeterince izlenemediğinden, bu yönden, yani hava gücünün desteğiyle endirekt ateş devam etmemişti. Çanakkale Savaşı sırasında Osmanlı'nın da hava gücü vardı. Hatta havada birkaç kez müsademe olmuştu. Keza Milli Mücadele sırasında da Anadolu harekâtı uçaklardan yararlanmıştı. Ama 1930'lara kadar uçakların vurucu gücü çok sınırlı kalmıştı, ancak düşman mevzilerini tespitte yararlı oluyorlardı.

1920'lerden itibaren uçakların işlevi giderek değişti. İngilizler Cihan Harbi'nde geliştirdikleri hava gücüyle Afganistan'da, Irak'ta, Güney Yemen'de, İngiliz Somalisi'nde başkaldırılara karşı hava gücü kullandılar. Hardal gazı hava gücü aracılığıyla kuzey Fas'ta, İspanyollar tarafından siviller ve İspanya karşıtları üzerinde kullanılmış ve büyük zayiata neden olmuştu. Güçlü direnişe karşı Fransızların da devreye girmesiyle İspanyollara karşı direniş 1923-1927 arası bastırılabilmişti. Hava gücü hardal gazıyla birleşince savaş tekniklerine yepyeni bir boyut katmıştı.

TÜRKİYE'NİN TRAVMASI: HAVA HAREKÂTI

Türkiye'de iki dünya savaşı arası travmalarından biri, "hava taarruzu" ve onunla birlikte gündeme gelecek olan zehirli gazdı. Hava gücünün önemi Cumhuriyet'le birlikte idrak edilmiş, ordu hava birlikleri oluşturulmuş, Türk Hava Kurumu ile sivil havacılık özendirilmişti ama Birinci Dünya Savaşı'nda kullanılan zehirli gazların sivil halk için ne denli tehlike arz ettiği görmezden gelinemezdi. Hava gücü ve zehirli gaz bundan böyle savaş yazınında ortak bir tema oluşturacaktı. Halkın bu konuda uyarılması, aydınlatılması gerekiyordu. Nitekim bu konuda ilk

İsmet İnönü'nün 1932 Türk Hava Kurumu Kongresi'ndeki Nutku

Büyük Başbakanın Tarihî Diyevî
Arkadaşlar,
Türk Hava Kurumu'nun altıncı kongresini bütün dünyanın hava teşkilâtı üzerinde hususi bir alaka gösterdiği günlerde açıyoruz.
Hava tehlikesi, hava teşkilâtı bugün arsıulusal siyasanın [uluslararası politikanın] mihverini teşkil eden en önemli ve en değerli bir konu halini almıştır. (...)
Fenni bilgiler size gösterecektir ki hava araçları, tayyareler bundan on sene evvelkine nispetle umulmayacak, daha evvelden hatırı hayale gelmeyecek derecede yüksek ilerlemeler göstermiştir. Bu ilerleyişi şöylece belirtebiliriz. Yakın bir zamanda dünyanın her hangi bir memleketinden hiç olmazsa bizim yakınımızda bulunan kıtaların her hangi bir tarafından kalkacak tayyarelerin ulaşmayacakları yurt kalmayacak ve bunu baştan başa yıkmak için gerekli vakti bulabileceklerdir.
Mesela şöyle olacaktır: Avrupa'nın en şimalinden Avustralya'ya üç dört günde giden tayyareler bir, iki sene içinde Türkiye gibi 760.000 kilometre murabbaı olan bir memleketin bir ucundan girip her hangi bir şehrini bombalayacak kadar üzerinde durduktan sonra burnu kanamadan tekrar memleketine dönebilecek fenni kapasiteyi kazanacaklardır.
Görüyorsunuz ki dağlık ve uzak memleketler hava hücumlarına karşı vaat ettikleri masuniyetleri gittikçe kaybetmektedirler ve yakın bir zamanda bu masuniyetlerden eser kalmayacaktır. Çok sık nüfuslu, çok mamur ve birçok sınaî müesseselere malik olan büyük Avrupa memleketlerinin nihayet bir hava hücumuna maruz kalırlarsa, vahim bir tehlikeye maruz oldukları endişesinin niçin her gün münakaşa edildiğini ve niçin bu endişeye cevap vermek için bu milletlerin çok yorulduğunu bu kısa bilgiler anlatacaktır. (...)
Arkadaşlar, bir iki senedenberi bilhassa geçen seneye nispetle bu sene hava kuvvetlerini artırmak için bütün memleketlerde, hele büyük memleketlerde aşırı bir faaliyet vardır. (...) Büyük devletlerden her biri geçen seneki tayyare bütçelerini, bu sene en az iki misline yakın artırmışlardır. (...)
Türkiye'nin hava tehlikesine maruz olduğunu bilmeliyiz ve söylemeliyiz.

Şakir Hazım Gökmen, *Hava Tehlikesi ve Korunma Çareleri*, Ankara: Ulus Basımevi, 1935, s. III-XII.

mevzuat, 5 Ağustos 1931 tarihli "Halk için havaya karşı korunma talimatı" idi. Büyük Erkânıharbiye Reisi Müşir Fevzi (Çakmak) imzalı bu "başemri" savaş sırasında düşmanın havadan yapacağı kimyevi zehirli madde taarruzlarına karşı korunmaya yönelikti. Tüm resmi ve özel kurumlar ve halk tarafından uygulanmak üzere yayınlanmıştı. Talimatın başlangıç kısmında günün savaşlarının ulus savaşları, o günkü deyişle, "millet harbi" olduğu, geçmişte orduların cephelerde savaştıkları, cephe gerisinde halkın savaşa iştirak etmediği, oysa bundan böyle savaşların

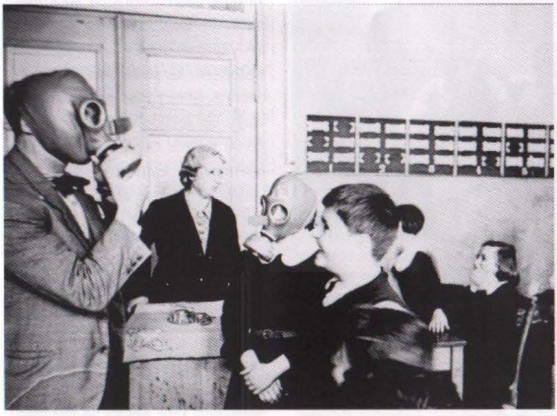
"Hava tehlikesine maruz yerlerdeki hastalar hava tehlikesi hali tahakkuk edince tehlikesi olmayan mıntıkalara veya civar şehir, kasaba, köylere gönderilirler."

Hava Taarruzlarına Karşı Pasif Korunma Nizamnamesi – Madde 115

Türkiye'de iki dünya savaşı arası travmalarından biri, "hava taarruzu" ve onunla birlikte gündeme gelecek olan zehirli gazdı. Hava gücünün önemi Cumhuriyet'le birlikte anlaşılmış, hava birlikleri oluşturulmuş, Türk Hava Kurumu ile sivil havacılık özendirilmişti. Ama Birinci Dünya Savaşı'nda kullanılan zehirli gazların siviller için arz ettiği tehlike görmezden gelinemezdi.

hava gücü sayesinde ülkenin her tarafında, en ıssız köşelerinde bile sürdürüleceği, savaş ilan edildiği dakikadan itibaren ülkenin her bir yanının "hava muharebe cephesi"ne dönüşeceği kaydediliyordu. İşte bu nedenle savaş başlamadan önce, barış dönemlerinde hava taarruzlarına karşı korunma ve gizlenme önlemleri alınması gerekiyordu.

Bundan böyle savaşlar topyekûn bir mahiyet taşıyordu. Zaferin kazanılması için ülkenin varını yoğunu ortaya koyması kaçınılmazdı. Ülkenin toplak mahsullerinden sınai ürünlerine, fabrikalarından küçük imalathanelere varıncaya kadar her şeyi ile seferber olması kaçınılmazdı. Ülke "bir mekanizma gibi" ortak his ve emel etrafında birleşerek varlığını sürdürebilirdi. Çağdaş savaşlarda yalnız ordunun değil, tüm ülke halkının psikolojisi, "haleti ruhiyesi" büyük rol oynayacaktı. Cephedeki savaşın kaderi, cephe gerisindeki ülkenin maddi ve manevi konumuyla yakından bağlantılıydı. Halk arasında doğacak her türlü olumsuzluk bir şekilde cepheye, orduya sirayet edecek ve savaş gücünü yıpratacaktı.

"Halkın yetiştirilmesi için evvelâ pasif korunma mecburiyetine dahil olan yerlerden başlamak üzere tekmil yurtta on beş yaşını bitiren ve altmış yaşını doldurmayan bütün halka mahsus ders ve konferanslar ve ameli dersler açılır. Talebeler de okullarda tedris edilir."

Hava Taarruzlarına Karşı Pasif Korunma Nizamnamesi Madde 47

Bu nedenle düşmanın hedeflerinden biri, cephe gerisindeki halkın maneviyatı olacaktı. Bu tür bir savaş yönteminde ise hava gücü önem kazanıyordu. Halkın maneviyatını bozmak için en önemli propaganda aracı hava gücü olacaktı. Düşman uçakları geride halkın maneviyatını kırarak cephede orduyu manen çökertmeye çalışacaktı. Bu tür bir tahribat düşmanın ateş gücünden daha vahimdi. İşte bu koşullar altında "halkın bu gibi ahval karşısında sinirlerine hâkim olması, itidal ve sükûnunu muhafaza eylemesi" gerekiyordu. Düşmanın hava saldırılarına karşı alınacak ilk önlem, barış sırasında uçak ve yönlendirilebilen balonlar [kabil-i sevk balonlar] hakkında halkı bilgilendirmek, aydınlatmaktı.

HAVA GÜCÜ VE ZEHİRLİ GAZ

O yıllarda kullanılan savaş uçakları üçe ayrılıyordu. Bunlar "bombardıman", "keşif" ve "av" uçakla-

rıydı. Halkı yakından ilgilendiren, bombardıman uçaklarıydı. Her ne kadar zaman zaman "keşif" uçakları da havadan yere bomba atmak için kullanılmaktaysa da halkın bu tür uçaklara karşı önlem almasına gerek görülmüyordu. Asıl korkulacak olan "bombardıman" uçaklarıydı. Bombardıman uçakları 1000 kiloya kadar bomba taşıyabiliyordu. Keza yönlendirilebilen balonlar da aynı işlevi görebiliyordu. Uçak ve balonlarda beş tür bomba kullanılıyordu. Bunlar "tenvir", "yangın", "tahrip", "sis" ve "zehirli gaz" bombalarıydı. "Tenvir" bombaları geceleri bombardıman uçaklarının hedefi görmesi için kullanılıyordu. Bunlar havada patlar, içinde bulunan aydınlatıcı madde sekiz dakika yanar ve kabaca 2000 metre çapında bir alanı aydınlatırdı. Yangın bombaları orman, kuru çayır, tarla, köy ve şehirleri yakmak ve gizlenmiş halkı meydana çıkararak zehirli, zehirsiz bomba ya da makineli tüfek ateşiyle dövmek için atılırdı. Mezra ve ormanları yakmak için yangın okları da vardı. Yangın bombalarının bazı cinsleri su üzerinde de yanar ve su ile söndürülmek istendiğinde etkisini artırırdı. Fosfor bombaları ise yere düşünce birdenbire yanmaz, bir süre sonra kendiliğinden ateş alırdı. Kimi bomba ise yirmi dört saat sonra özel tertibat sayesinde kendisini ateşlerdi.

100-500 kilo ağırlığında tahrip bombaları ise yere isabet ettikleri anda ya da ettikten belirli bir süre sonra patlardı. Bunların daha büyükleri de yapılmaktaydı. Bunlardan canlı hedeflere karşı kullanılanlar yere değer değmez patlar, parçaları etrafa yatay bir şekilde saçılarak canlılara zayiat verirdi. Geç patlayanlar binaları tahripte kullanılırdı. Düştükleri yeri önce deler, oyar; sonra patlayarak çevreyi paralar ve yıkardı.

Halkın maneviyatını en çok etkileyen bomba tipi ise zehirli gaz bombalarıydı. Atılacak gaz sıvı şeklinde bombanın içine doldurulur, bomba yere düşüp paralanınca bu sıvı gaz halinde etrafa yayılırdı. Bazı gaz bombaları yere elli ya da yüz metre kalınca havada patlar, içindeki gazlar gayet ufak su zerrecikleri ya da katı zerreler halinde etrafa dağılırdı. Bunların boğucu, yakıcı, tahriş edici etkileri vardı. Boğucu gaz ciğerlerin çalışmasını, nefes alışı güçleştirerek insanı zehirler, boğardı. Yakıcı gaz bedende kızartılardan başlayarak yanığa benzer kabartılara kadar deri üzerinde yaralara neden olurdu. Bu yaralar cerahat tutar ve derin izler bırakır, gözlere ve nefes borularına da etki ederdi. Tahriş edici gaz ise gözleri sulandırır, insanı aksırtır, öksürtürdü.

Çoğu kez düşman önce yangın ya da tahrip bombası atar, bu esnada halk yangını söndürmek, yakılan binaların enkazı altından kaçmak, eşyasını kurtarmak ve benzeri amaçlarla dışarı çıkardı. İşte o zaman beşeri unsuru saf dışı etmek için zehirli gaz atılırdı.

5 Ağustos 1931 tarihli talimatın başlangıç kısmında günün savaşlarının "millet harbi" olduğu, geçmişte orduların cephelerde savaştıkları, cephe gerisinde halkın savaşa iştirak etmediği, oysa bundan böyle savaşların hava gücü sayesinde memleketin her tarafında sürdürüleceği, ülkenin her bir yanının "hava muharebe cephesi"ne dönüşeceği kaydediliyordu.

"Sivil halkın seferde zehirli gazlara karşı korunması için pasif korunma mecburiyetine tâbi her şehir ve kasabada pasif korunma komisyonlarınca belediyeler emrinde ihtiyaca göre gaz arama ve temizleme teşkilleri vücude getirilir."

Hava Taarruzlarına Karşı Pasif Korunma Nizamnamesi – Madde 124

HAVA TAARRUZUNA KARŞI KORUNMA

İşte tüm bu hava saldırılarına ve zehirli gaz tehlikesine karşı savunma önlemleri 30'lu yıllarda resmi ve özel kuruluşlarda öğretiliyor ve uygulamaları yapılıyordu. Zehirli gazlara karşı korunma şekil itibariyle ikiye ayrılıyordu. Bunlar "kendini koruma" ve "toplu korunma" idi. Kendini koruma için gaza karşı nefes alma aygıtı, gözleri, yüzü, bedeni koruyan özel elbiseler, ayakkabılar, maskeler ve eldivenler ihdas edilmişti. Ayrıca vücut gazla temasa geçtiği zaman buraya sürülecek olan özel kireç vesaire gibi merhemler vardı. Nefes alma aygıtı (teneffüs cihazı) süzgeçli ve tecrit edicili olmak üzere iki kısımdı. İlki zehirli gazı tutar, geçirmez, zehirli havayı bu suretle süzerdi. Bunlar yüze takılan ve bu suretle yüzü ve gözleri koruyan maskenin ucunda yer alırdı. Tecrit edici aygıt ise insanın dışarısıyla ilişkisini büsbütün keser, gerekli oksijeni kendi temin ederdi. Bu cihazlarda bir oksijen şişesi bulunurdu, ancak bunlar azami bir saat kullanılabilirdi. Bedeni koruyan elbiseler ise baştan aşağı giyilen lastik ya da yağlı kumaştan üretilmiş, gaz geçirmez yapıdaydı. Hayvanlar için de ayrıca maske, örtü ve sargı türleri vardı.

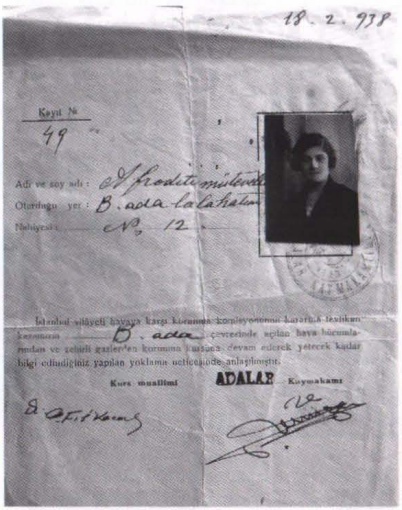
İkinci Dünya Savaşı'nın çıkışıyla birlikte seferberlik ve pasif korunma ile ilgili bir dizi kanun, nizamname ve talimatname yayınlandı. Milli Müdafaa Mükellefiyet Nizamnamesi tüm yurttaşları seferber kılıyor, bir dizi yükümlülük altına sokuyordu. Savaş durumunda pasif korunma ayrı bir önem arz ediyordu. Savaş halinde hava taarruzu olasılığı tüm 30'lu yıllarda bir tür travmaya dönüşmüş, okullarda askerlik dersleri bu konuya odaklanmıştı. Her türlü toplantı, konunun gündeme gelmesine vesile oluyordu. 1935'te toplanan Birinci Basın Kurultayı'nda Başbakan İsmet İnönü basın mensuplarına seslenirken, "bütün dünyanın bugün uğraştığı şey, hava tehlikelerine karşı tedbir bulmaktır. Bu bir fantezi değildir. Bu bir ciddi meseledir, bir tehlikedir. Onun için bunun gerek fenni taraflarını, gerek siyasal taraflarını büyük bir alaka ile takip etmelisiniz. Ve memleketin her tarafına buna öğretmelisiniz," diyordu.

Bayındırlık Bakanlığı 1939'da yayınladığı "Pasif Korunma" kitabının önsözünde 30'lu yıllarda Habeşistan'da, Ispanya'da, Çin'de yer alan kanlı savaşlarda, savaş kavramının büyük değişikliğe uğradığını, hava silahının son yıllarda büyük gelişme gösterdiğini, artık savaşlarda yalnız ordu-ların değil bütün sivil halkın aynı oranda tehlikeye maruz kaldığını kaydediyordu. Bu nedenle ülkeler "pasif korunma" adı altında sivil halkın hava tehlikesine karşı korunması sorununa büyük önem atfediyor, her türlü olanağı kullanarak bu tehlikeye karşı önlemler alıyordu. Bu önlemlerin ilki, halkın hava tehlikesi konusunda eğitilmesi ve bu tehlikeye karşı donanımlı olmasını sağlamaktı. Nitekim birçok ülke bu konuda halkı uyaran yayın da bulunuyordu. Bunlardan biri de ünlü Fransız dergisi *L'Illustration* idi. Çıkardığı bir ilaveyi salt pasif korunmaya tahsis etmişti. Sokaktaki adamın anlayabileceği bir dille yazılmış olan bu ilave sivil halkın pasif korunma hakkındaki bilgisini artırmaya yönelikti. Az masraflı ve basit maddelerle tehlikeyi önleyecek tedbirleri içeriyordu. Türkiye'de de Bayındırlık Bakanlığı benzer bir uygulamaya gidiyor *L'Illustration*'un ilavesini Türkçeye çevirerek *Bayındırlık İşleri Dergisi*'nin eki olarak veriyordu.

TÜRKİYE'DE SİVİL SAVUNMA MEVZUATI

Bizim tespitimize göre 1931-1940 yılları arasında sivil savunmayla doğrudan ilgili on mevzuat yayınlanmıştı. Bunlardan biri kanun, altısı nizamname, üçü talimatnameydi. İlk talimatname yukarıda belirttiğimiz Genel Kurmay'ın "Halk için havaya karşı korunma talimatı" idi. Bunu 1938'den itibaren yoğun bir mevzuat izledi. 27 Haziran 1938 günü "yurtta hava taarruzlarına karşı korunmak ve bu taarruzların tesirini azaltmak" amacıyla "Hava taarruzlarına karşı korunma kanunu" çıkarıldı. Kanun gereği resmi kurumlar her yıl bütçelerine "havaya karşı pasif korunma" tahsisatı koyacak ve pasif korunma teşekkülleri oluşturacaklardı. Bu amaçla vekâlet seferberlik müdürlüklerinde gereği kadar uzman istihdam edilecekti. 15 yaşını bitiren ve 60 yaşın altında tüm yurttaşlar havaya karşı korunma bilgisini edinmek ve gerekli önlemleri almakla yükümlüydü. Vatandaşlar her yıl en çok otuz saat ders ve talim göreceklerdi. Bu kurslar sonunda kendilerine bir sertifika verilecekti. Havaya karşı korunma için yapılacak tatbikat ve manevralarda Hava Müdafaa Genel Komutanlığı ve valiler tarafından verilecek emirler bütün devlet daireleri ve yabancılar dahil, halk tarafından yerine getirilecekti. Pasif hava korunma kurumlarında kendilerine verilen görevi geçerli bir mazereti olmaksızın yerine getirmeyenlere on beş günden altı aya kadar hapis cezası verilecekti. Pasif hava korunmasına mahsus olan ve bu işe yarayan tesisatı kasten tahrip edenler ya da hasara uğratanlar iki yıldan sekiz yıla kadar ağır hapisle cezalandırılacaktı. Nihayet, pasif hava korunma ortamında halkı telaşa ve heyecana sevk eden ya da yanlış önlemler almaya veya önlem almamaya sevk etmek suretiyle tehlikeye maruz kılacak şekilde kasten asılsız ya da mübalağalı haber yayanlar veya aktaranlar üç aydan bir yıla kadar hapisle cezalandırılacaktı.

Bu yasayı birbiri ardı sıra nizamname ve talimatnameler izledi. Mevzuatın en kapsamlısı 8 Nisan 1939 tarihli, 191 madde ve 5 cetvelden oluşan "Hava taarruzlarına karşı pasif korunma nizamnamesi ve onu izleyen 173 maddelik talimatnameydi. Nizamnamede pasif korunma üç kısma ayrılıyordu: a) Pasif korunma kurumları, b) Yapılacak hazırlık önlemleri ve c) Talim ve terbiye. Pasif korunma kurumları; bakanlıkların pasif korunma büroları, vilayetlerin pasif korunma komisyonları ve yerel örgütlerin mahalli korunma örgütleriydi.

18. 2. 938

Kayıt No
49

Adı ve soy adı : Aphrodite müteveffa
Oturduğu yer : B. ada Lalakata
Nüfusiyesi : No. 12

İstanbul vilâyeti havaya karşı korunma komisyonunun kararına tevfikan kazamızın B. ada çevresinde açılan hava hücumlarından ve zehirli gazlerden korunma kursuna devam ederek yeterek kadar bilgi edindiğiniz yapılan yoklama neticesinde anlaşılmıştır.

Kurs muallimi ADALAR Kaymakamı

"İstanbul vilâyeti havaya karşı korunma komisyonunun kararına tevfikan kazamızın Büyükada çevresinde açılan have hücumlarından ve zehirli gazl rden korunma korsuna davam ederek yetecek kadar bilgi edindiğiniz yapılan yoklama netlcesinde anlaşılmıştır."

Kurs Muallimi
– Adalar Kaymakamı

Serhat Güvenç arşivi.

Mevzuatla pasif korunma kapsamında halka birçok görev düşüyordu. Askerlikle ilişkisi olmayan, 18-20 ve 46-59 yaş grubu "yardımcı ve hususî itfaiyeci" olacaktı. Hususi itfaiye örgütü iki kısma ayrılıyordu: Ev itfaiyesi ve mahalle (mahalle örgütü olmayan yerlerde sokaklar birliği) itfaiyesi. Ev itfaiyesi, evde ve apartmanda daimi oturanlar arasından ve bu işi başaracak kudret ve yetenekte olanlardan hava korunma komisyonunun direktifi üzerine ev hava korunma amiri tarafından polis marifetiyle seçilecekti. Ev itfaiyesi, ev ve apartmanın nüfus mevcuduna, binanın ve çatının durumuna

ve genişliğine göre en az bir, en fazla altı kişiden oluşacaktı. Evde ya da binada erkek bulunmadığı ya da yeterli sayıda olmadığı takdirde bu işi yapmak üzere kız ve kadınlara da görev verilebilecekti. Ev ya da bina itfaiyecileri kişisel donanım ve söndürme malzemesi bulundurmakla mükellefti. Kişisel donanım gaz maskesi, harp paketi ve 200 gram kireç kaymağıydı. Söndürme malzemesi ise epey ayrıntılıydı. Kürek, kazma, balta, testere, satır, elektrikli el feneri, küçük merdiven, sırıklı süpürge (bu süpürgenin sırığı evlerin yukarı kısımlarında çıkan ateşin söndürülebilmesi için ıslak bezle sarılmış olmalıydı), yangın bombalarının ateşini bastırmak için en aşağı bir sandık dolusu kuru kum ya da toprak, tutuşan yeri söndürmek için su ile dolu ağzı geniş bir fıçı ya da kazan ve su serpmek için bir kova, fıçı ya da kazan yoksa su ile dolu beş teneke (kışın donmaması için içine tuz atılmalı), gereğinde evdeki çeşmeye takılmak üzere uygun uzunlukta hortum, söndürme malzemesi listesinde yer alıyordu.

"Can kurtarma ve enkaz kaldırma takımlarının iyi yetiştirilmesi için yıkılmış binalarda veya itfaiyenin buna benzer talimlerinde itfaiye ile birlikte hakiki talim ve tatbikatlar yapılır."

Hava Taarruzlarına Karşı Pasif Korunma Nizamnamesi Madde 181

Mahalle (sokak birliği) itfaiye takımı ise güçlü kuvvetli 10-14 kişiden oluşuyordu. Barış zamanı bu takımın başına itfaiye müdürlüğünce ya da amirliğince yardımcı itfaiyeden seçilmiş bir amir getirilecekti. Bu takımın kişisel donanımı mahalle (veya sokakla birliğince) ve söndürme araçları yerel belediyelerce temin edilecekti. Bu donanım gaz maskesi, uygun iş elbisesi, başlık ve ayakkabı, örme ya da kayış itfaiye kemeri, gaz geçirmez matara, kireç kaymağı kutusu ve harp paketiydi. Takım başının gaz maskesi düdüklü olacaktı. Söndürme araçları ise kazma, kürek, balta, testere, urgan, uzayıp kısalan merdiven, su kovası, tekerlek üzerinde çekilir ve elde taşınır tulumba, elle çekilir tekerlekli su tankı ya da fıçısı, tazyikli suya dayanıklı ve çatılara yetişecek uzunlukta su hortumu, sönmez fener ve elle çekili malzeme arabasıydı.

SİVİL SAVUNMADA DİĞER GÖREVLER

İtfaiyeye benzer biçimde halk birçok sivil savunma görevinde istihdam edilebiliyordu. Gaz arama ve temizleme takımları, teknik onarma takımları ve enkaz kaldırma ve can kurtarma takımları hep mahalle sakinlerinden seçiliyordu. Hatta mevcut polis gücüne "yardımcı" olmak üzere 46-58 yaş grubunda sağlam ve dinç kişiler göreve çağrılıyordu. Bunlara Dahiliye Vekâleti'nce uygun görülecek bir elbise verilecekti. Yetenekli kişiler, Hava Pasif Korunma Amirliği'nce gözetleme işlerinde de istihdam edileceklerdi. Bunlara "tayyare gözcüleri" deniyordu. Gözcüler gökyüzünü tarayacak ve hava taarruzlarını amirliğe bildireceklerdi.

Sivil savunmanın en önemli önlemlerinden biri "gizleme" idi. Geceleyin ışıkların söndürülmesi ve karartılması tüm yurtta gerçekleştirilecekti. Bu konuda Işıkların Söndürülmesi ve Karartılması Nizamnamesi yayınlanmıştı. Önemli mevki ya da tesisler gündüz vakti gizlenecek, boyanarak, örtülerek, etrafa ağaç dikilerek ya da sahte şekiller yapılarak kamufle edilecekti. Gerek görüldüğünde şehir ve kasabaların nüfusunun seyrekleştirilmesi için önlemler alınacaktı. Hava saldırılarında üç aşamalı bir alarm kullanılacaktı. Birinci alarm ikaz niteliğindeydi, saldırı olasılığını haber veriyordu. İkinci alarm saldırının gerçekleşmekte olduğunun habercisiydi. Saldırının sona erişiyle birlikte üçüncü alarm veriliyordu. İlk alarm halka bildirilmiyordu. Bu ilan telefonla ya da elektrik işaretleriyle, önlem alınması için uzunca bir zamana ihtiyacı olan kurumlar içindi. İkinci alarm tüm şehir ve kasaba halkı ile fabrika ve kurumların memur ve işçilerine yönelikti. Pasif korunma zorunluluğu olan yerlerde yalnız hava saldırılarında kullanılmak üzere özel sirenler kullanılıyordu. Bu tür bir zorunluluk olmayan yerlerde ya da sirenlerin yetersiz kaldığı ortamlarda her türlü ses çıkaran alet, fabrika, vapur ve tren sirenleri, çan, davul, boru, trampet, ses çıkaran madeni eşya gibi şeyler kullanılabilecekti. Saldırı durumunda sirenler güçlenip zayıflayan üç dakika süren fasılalı ses çıkaracaklardı. Tehlikenin geçtiğini ilan eden siren ise üç dakika süren uzun sesti.

Pasif korunma zorunluluğu olan yerlerde herkesin halk tipi gaz maskesi ve her ailenin sıhhi ve tıbbi malzeme sağlaması zorunluydu. Bunun için devlet ucuz maske ve sıhhi levazım sağlıyordu. Hava pasif korunma tatbikat ve manevraları bir şehir, kasaba ya da kuruma özgü olarak, özel ya da bir mıntıkaya yönelik uygulanıyordu. Bunlar Hava Müdafaa Genel Komutanlığı tarafından örgütleniyordu.

"Hava taarruzlarına karşı pasif korunma nizamnamesi"nden birkaç ay sonra "Hava taarruzlarına karşı

pasif korunma talimatnamesi" yayınlandı. Bu mevzuat yukarıda belirtilen hususlara daha da ayrıntılı bir biçimde açıklık getirdi. Keza "Hava hücumlarına karşı hayvanların ve hayvanlardan husule gelen yiyecek maddelerinin korunmasına dair talimatname" ile beslenmeye yönelik önlemler alındı.

İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar hava taarruzu ve zehirli gaz tehdidi özellikle kent halkını büyük ölçüde tedirgin etti. Evlerde ve apartmanlarda her akşam karartma uygulandı. Arabaların farları karartıldı. Toplu korunma için sığınaklar, korunma siperleri oluşturuldu. Sığınak inşasına elverişli olmayan yerlerde oturanlar, pasif korunma komisyonlarının tetkik ve kararına göre bahçeleri müsait ise bahçelerinde ya da civar arsalarda gösterilecek yerlerde siper tarzında sığınak yaptılar.

Türkiye İkinci Dünya Savaşı'na girmedi ama neredeyse girmiş kadar oldu. Milli Korunma Kanunu ve Milli Müdafaa Mükellefiyeti Nizamnamesi gayri resmi seferberlik ortamında çok farklı koşullar ihdas etti. Savaş bittikten sonra da gaz maskeleri uzun süre tavan arasında ya da bodrumda saklandı. İnsanlar karartma gecelerini uzun yıllar belleklerinden silemediler. Ancak, savaş sonrası barış geldiyse de bir süre sonra bloklar oluştu; soğuk savaş başladı. Sivil savunma bir kez daha insanlığın yaşamına girdi. Sığınak kavramı bir kez daha gündeme oturdu ama bu kez tehlike çok daha büyüktü. Zehirli gazın yerini atom bombası almıştı. İnsanlık öyle bahçede kazılan çukurla ya da bodrumda ihdas edilecek bir odayla giçiştirilemeyeceği ölçüde vahim bir tehlike ile karşı karşıya gelmişti. Küba krizi ile insanlığın büyük bir kesiminin yok olmasına ramak kalmıştı. Atom ve hidrojen bombaları karşısında insanlık artık çaresiz kalıyordu. Sivil savunma bundan böyle farklı alanlara yönelecekti. Doğal afetler sivil savunmanın ana uğraş alanını oluşturacaktı.

ZAFER TOPRAK
BOĞAZİÇİ ÜNİVERSİTESİ

KAYNAKLAR

Cavide Atilâ, *Zehirli Gazlar*. Aydın; C.H.P. Basımevi, 1939.

Hamit Bahar, *Halk İçin Havadan ve Zehirli Gazlardan Korunma Çareleri*. İstanbul; Aydınlık Basımevi, 1938

Hamit Bahar, *Pasif Korunmada Çalışacak Vatandaşlara Rehber*. 4 bası, İstanbul; Cumhuriyet Basımevi, 1940

Hikmi Bâhir & Mirat Tuncel, *Hava Tehlikesi*, İstanbul, Cemal Azmi Basımevi, 1937..

Nüşet Bener, *Ağılı Gazlar ve Savaşlar*, Sivas, Kâmil Basımevi, 1937

Mahmut Beliğ, *Hava Tehlikesinden Korunmak İçin Öğüt – 1, 2, 3, 4*, İstanbul, Hayrettin Basımevi, 1935; Bozkurt Basımevi, 1935

Mazhum Boysan & Nuri Refet Korur, *Harp Gazları ve Bunlara Karşı Korunma*, İstanbul, İnkılâp Kitabevi, 1937

Bursa Kız Enstitüsünde Verilen Zehirli Gazlar Konferansı; Notları, Bursa, İl Basımevi, 1937

İ. I. Candan, *Hava Tehlikesi ve Korunma Çareleri*, Balıkesir, Vilâyet Basımevi, 1940

Denizli Vilâyeti Seferberlik Bürosu: Can kurtaran, gaz arayan ve temizleyen takımların 1 – teşkilâtları, 2 vazifeleri, 3 – techizatları, 4 – talim ve terbiyeleri talimatı. Denizli; Cumhuriyet Basımevi, 1931).

Hasan Kadri Dirim & İzzet Kemal Erksal, *Hava ve Kimya Harbi*, İstanbul; İkbal Kitabevi, 1937

Dürrigi Havaya Karşı Korunma Komisyonu, *Hava Tehlikesi Hakkında Öğütler*, İzmir, Ticaret Basımevi, 1937

Şakir Hazım Ergökmen, *Hava Tehlikesi, Maskesiz ve Sığınaksız Korunma Çareleri*, İstanbul; Güneş Basımevi, 1940.

İzzet Kemal Erksal, *Hava Taarruzlarına Karşı Pasif Korunma Esasları*, İstanbul, İkbal Kitabevi, 1940

Erdal Eyüp, *Modern Savaş Araçları ve Harp Gazları*, İstanbul; Bozkurt Basımevi, 1937

Sadun Fırat, *Zehirli Gaz ve Korunma Dersleri*, İstanbul; Askeri Basımevi, 1938.

M. Nâmi Gener (i. S. İ. Yalnız, *Kimya Harbi ve Korunma Yolları*, İstanbul; Babok Basımevi, 1936

Gibbon – L. C. Heckly, *Teşkilâtlı Pasif Müdafaa Esbab ve Malzeme*. İstanbul; Cumhuriyet Basımevi, 1938

Halit Giray & Nefi Vural, *Halk Zehirli Gazlara Karşı Kendini ve Başkalarını Nasıl Koruyabilir?* İzmir; Yeniyol Basımevi, 1939

Mahmud Gorkey, *Hava Taarruzlarına Karşı Korunma Kanunu*. İstanbul; İnkılâp Kitabevi, Osmanbey Matbaası, 1939

Şakir Hazım Gökmen, *Hava Tehlikesi ve Korunma Çareleri*. Ankara, Ulus Basımevi, 1935.

Halk İçin Havaya Karşı Korunma Talimatı – D. 86, Ankara; Büyük Erkânıharbiye Reisliği Matbaası, 1931 T.C. Büyük Erkânıharbiye Reisliği IV. Şube.

Halk İçin Havaya Karşı Korunma Talimatı – D 86, İstanbul, Devlet Matbaası, 1934

Halk İçin Zehirli Gazlardan Korunma Kitabı. Manisa; Manisa B., 1937.

Hava Müdafaa Genel Komutanlığı; Gaz arama ve temizleme takımlarının çalışma tarzı ve teçhizatı talimatı, Ankara; Recep Ulusoğlu Basımevi, 1940.

Hava Savunma Genel Komutanlığı VII. Şube Hava saldırışlarına fabrikaların ve kurulların pasif korunmaları için genel temelleri gösteren yönetmelik, Ankara, Çankaya Basımevi, 1945.

Hava Tehlikesi, Ankara; Hakimiyeti Milliye Matbaası, 1932.

Havadan Korunma Dersi Hulâsası. İstanbul; Devlet Basımevi, 1936

J. Hirsch, *Kimya Harbi Maddeleri ve Hava Hücumuna Karşı Korunma Tedbirleri*, Çeviren; Dr. M. Erel, İstanbul; Cumhuriyet Basımevi, 1939.

Dr. Hasan Kadri, *Şehir ve Kasabalarda Tayyare ve Gaz Hücumundan Korunma*, İstanbul; Kader Matbaası, 1930

Dr. Hasip Lütfi, *Muharebe Gazleri*, İstanbul; Kanaat Kitabevi, 1932.

Dr. Hüsnu, *Muharebe Gazleri ve Korunma Çareleri*. İstanbul, Gayret Basımevi, 1934

İbrahim Kâmil, *Hava Tehlikesi ve Korunma Çareleri*. İstanbul; Tefeyyüz Kütüphanesi, 1937

T. Kemâl. *Gaz Kimya Savaşı*. İstanbul; Tecelli Basımevi, 1935.

Hikmet Konuralp & Kadri Yaman, *Zehirli Gazlerden Korunma Dersleri*. Ortaokullar için. İstanbul; Maarif Basımevi. 1939

Dr. Ali Korur, *Zehirli Gazlar ve İlk Yardımlar*. Ankara; Devlet Basımevi, 1944

Cemal Topakoğlu, *Memleket İçinin Hava ya Karşı Pasif Korunması Hakkında Genel Bilgiler*. Kastamonu. Açıksöz Basımevi, 1939

Turgut Kömürcüoğlu, *Hava Saldırmaları ve Bunlardan Korunma*. İzmir, Bilgi Basımevi, 1940

Latif Kumuk, *Kimya Harp Hizmeti*, İstanbul, Askeri Basımevi, 1939.

Selâhattin Kurtbay, *Nefenin Gaz Defteri*. Manisa; Suhulet Ş. Basımevi, 1935.

Nuri Kutkan, *Zehirli Gaz Konferansları*. Eskişehir; Yıldız Basımevi, 1935

Maarif Vekâleti; *Havadan ve Zehirli Gazlerden Korunma Dersleri*. V. Sınıf, İstanbul; Maarif Basımevi, 1939.

Nuri Refet, *Herkes Zehirli Gazlar ve Bunlara Karşı Korunmağa Dair Ne Bilmelidir*. İstanbul; İnkılâp Kitabevi, 1936

Prof. Ömer Şevket Öncel, *Zehirli Gazlar Kimya Dersleri ve Korunma usulleri*. İstanbul, Şirketi Mürettibiye Basımevi, 1938

Münüvvar Özay, *Zehirli Gaz ve Hava Hücumlarından Korunma Çareleri*. İstanbul; Halk Basımevi, 1935

Abidin Haşim Özger, Kitap 1 - *Tahrip Bombaları*. İstanbul; Resimli Ay Basımevi, Kitap: 3 - Gaz Bombaları, İstanbul, Güven B., 1938

Abidin Haşim Özger, *Zehirli Gazler*, Kitap. 4. İstanbul; Şirketi Müretibiye Basımevi (t.y.)

Abidin Haşim Özger, *Zehirli Gazler ve Bunlardan Korunma Dersleri*. Liseler İçin, İstanbul; İnkılâp Kitabevi, 1936.

Abidin Haşim Özger, *Zehirli Gazler ve Bunlardan Korunma Dersleri*. Ortaokullar İçin, İstanbul; İnkılâpKitabevi, 1936

Şefik Özgüler, *Savaşta Ayulu Gaz Saldırmaları – Ulusun Korunma Çareleri*. İstanbul. Resimli Ay Basımevi, 1935

M. Öztarhan, *Halk Kursları İçin Zehirli Gazlar ve Korunma Dersleri*. İzmir; Cumhuriyet Basımevi, 1936

Pasif Korunma. T.C. Bayındırlık Bakanlığı Bayındırlık İşleri Dergisine Ek. No: 14. Ankara; Çankaya Matbaası. 1939.

Muhiddin Salor & Necati Pekõz, *Gaz Notları*. İzmir, İttihat Basımevi, 1937.

M. H. Tanık, *Gök Savaşlarından Korunma Yolları*. İstanbul; Hilmi Kütüphanesi, (t.y.)

M. Mazhar Tabur, *Zehirli Gazler ve Korunma Çareleri*. İstanbul; Ülke Basımevi, 1936

N. Tuğrul, *Savaş Gazları ve Korunma Konferansları*. Muğla; Halk Basımevi, 1938

Umum Mütekaidini Askeriye Cemiyeti, *Hava Tehlikesi*. İstanbul; Marifet Basımevi, 1935

Veysel Ünüvar, *Hava Korunması (Temel Kaideleri)*. İstanbul; Hilmi K., 1936

Dr. Rusnu Vural, *Muharebe Gazları ve Korunma Çareleri*. İstanbul; Cezaevi Basımevi , 1935

Yakup, *Öldürücü Gazler*, Çankırı, Çankırı Matbaası, 1933

Dr. Akil Muhtar Özden, *Hava – kimya muharebelerine karşı ilk yardım ve tedavi*. İstanbul; A. İhsan Basımevi, 1939

TÜRK DİLİNDE GÜZİDE MESELLER

1826 YILINDA PARİS'TE YAYINLANMIŞ TÜRKÇE "FABLES" ÇEVİRİLERİ

HASAN ANAMUR

Bibliothèque Nationale'de bir nüshası bulunan **Konstantinopllü Bir Efendi Tarafından Türkçe'ye Çevrilen Fabl Seçmeleri** *1859 yılına gelinceye kadar Batı dillerinden Türkçeye yapılmış hiçbir yazınsal çeviri olmadığı yönündeki tartışmaya yön verecek niteliktedir. Batı yazınına açılış bakımından, Türkçedeki yazınsal çeviri tarihini 1826'ya götürmektedir. Kitabı hazırlayan L. Victor Letellier'nin kaleme aldığı önsözde, kitabın basım amacının Türkçe öğrenmek isteyen Fransızlara uygulamalı ve karşılaştırmalı bir öğrenim aracı oluşturmak olduğu ifade edilmektedir.*

CHOIX

DE FABLES,

TRADUITES EN TURK

PAR UN EFFENDI DE CONSTANTINOPLE,

Avec une Version française et un Glossaire,

PAR L. VICTOR LETELLIER,

PARIS,

LIBRAIRIE ORIENTALE DE DONDEY-DUPRÉ PÈRE ET FILS,

M. DCCC. XXVI.

Fabl seçmeleri Paris Asya İncelemeleri Derneği'nin yayıncısı Librairie Orientale de Dondey-Dupré Père et Fils tarafından basılmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu döneminde Tanzimat öncesi Batı dillerinden Türkçeye, Türkçeden de Batı dillerine son derece sınırlı sayıda çeviri yapılmıştır. Bunun nedeni olarak iki uygarlık arasındaki siyasal, toplumsal, ekinsel, dinsel oluşumu belirleyen temel öğelerin uyumsuzlukları gösterilir. Gerçekten de, Türkçe'ye doğru çevirilerin sayısının görece olarak artması için Fransız İhtilali'nin etkisini hisseden III. Selim ve Tanzimat dönemlerinin yenileşme hareketlerini beklemek gerekecektir. Ancak bundan sonra Batı dillerinden, özellikle de Fransızcadan, yine sınırlı sayıda olmakla birlikte, Osmanlı Türkçesine doğru askerlik, matematik, tıp gibi teknik alanlarda çeviriler yapılmaya ve basılmaya başlanacaktır. Bu değişimin nedeni, İstanbul'da Batı örneğine göre yapılandırılmış yüksekokullar açılmasının kararlaştırılması, bunun gerçekleştirilmesi ve bu okullarda, ilk başlarda zorunlu olarak Osmanlı Türkçesi bilmeyen yabancı eğitmenlerin göreve getirilmeleridir.

Ne var ki bu tarihlere kadar Batı dünyası ile Osmanlı dünyası arasında, özellikle de Batı dillerinden Osmanlı Türkçesine doğru bir çeviri etkinliği hiç olmamış değildir. Bu, Kâtip Çelebi'nin (1609-1657) Mercator'un *Atlas Minor*'unun özgür bir yorumu olarak kabul edilebilecek *Cihannümâ*'sıyla başlatılabilir.[1] Doğrudan çeviri diyebileceğimiz daha sonraki yayınların -bulabildiğimiz kadarıyla- en eskisiyse, Fransız ordusunda general olan Jean de Lafitte-Clavé'den bilinmeyen bir çevirmen tarafından yapılmış ve 1786'da İstanbul'da Fransız Sefareti Matbaasında basılmış olan, *Usûlü'l ma'ârif fi terkibi'l ordu* ve *tashiniki muvakkaten* başlıklı iki bölümden oluşan (1. bölüm: 43 s.+8 çizim; 2. bölüm: 52 s.+12 çizim) yayındır. Çevirmeni bilinen ilk ve bu alanda Batı'dan yapılan ikinci yayınlanmış çeviriyse, yazarı Bernard Forêt Belidor'un (1698-1761) ölümünden otuz iki yıl sonra, 1792'de Matbaa-i Âmire'de basılan *Fenn-i Harb* başlıklı çeviridir (5+40 s.+11 çizim). Boğdan Voyvodası Aleksandr Ipsilanti'nin oğlu Konstantin Ipsilanti tarafından çevrilmiştir. Bu çevirileri, K. İ. imzasını kullanan ve büyük bir olasılıkla yine Konstantin Ipsilanti olan bir çevirmenin, ikisi de Sébastien Le Prestre de Vauban'dan yapmış olduğu çeviriler izler. Bunların ilki, 1793'te *Fenn i Lağım* (3+2+4+24 s.+11 çizim), ikincisiyse 1794'te *Fenn-i Muhasara* başlıklarıyla (3+4+75 s.+33 çizim) yayınlanmıştır.[2] İlk çevirinin Fransız

Devrimi öncesi, öteki ikisinin devrim sonrası yayınlandığı görülüyor.

Bir Batı dilinden Osmanlı Türkçesine yapılan ilk yazınsal çevirilere gelince, kaynaklar bunlar için genelde Tanzimat'tan yirmi yıl sonrasını, 1859 yılını vermektedir. Bu tarih gerçekten de önemlidir çünkü aynı yıl içinde hepsi de Fransızcadan yapılmış üç çeviri birden görülmüş, bunlardan ikisi aynı yıl, üçüncüsüyse çevrilmesinden üç yıl sonra basılmıştır. Bunlar, bilindiği gibi[1] İbrahim Şinasi'nin değişik Fransız şairlerden yaptığı kısa şiir çevirilerini içeren *Tercüme-i Manzume*;[2] Münif Paşa'nın yaptığı ve Fénelon'un, Fontenelle'in yapıtlarından kimi bölümlerin, Voltaire'den kimi diyalogların çevirilerini içeren *Muhaverat-ı Hikemiyye* ile (Mısırlı) Yusuf Kâmil Paşa'nın Fénélon'un *Les Aventures de Télémaque*'ından *Tercüme-i Telemak* başlığıyla yaptığı uyarlamadır. Bu tarihten sonra Batı dillerinden çevirilerin sayısı görecelî olarak artacaktır.

1859 yılına gelinceye kadar Batı dillerinden Türkçeye çevrilmiş ve yayınlanmış, en azından çevrilmiş hiçbir yazınsal metnin olmadığı görüşü tartışmalıdır. Bu tarihten çok önceleri de yazınsal çevirilerin -oyun çevirilerinin- olduğu görülüyor. Bu konuda Metin And şunları yazmaktadır: "1732 tarihli bir kaynaktan *Dullar (Les Veuves)* adlı oyunun Türkçe çevirisi bulunmuştur. Bu oyun az değişikliklerle Gerard de Nerval'in İstanbul'da 1843'tel seyrettiği oyuna benzediğine göre yazılı metinlerden daha XVIII. yüzyılda yararlanılmış olduğu anlaşılıyor."[3] Aynı araştırmacı: "(...) Viyana Doğu Dilleri Akademisi öğrencileri *Godefroi de Bouillon* adlı tragedyayı Türkçe çevirip yayınlamışlar ve bu çeviriyi 18 Aralık 1757 ve 28 Ocak 1758'de oynamışlardır. (...) Ayrıca 1750 yılında Goldoni'nin bir eserinin Türkçe çevirisi olduğu ileri sürülmüştür," demektedir.[4] Yine Metin And, Ermeni harfleriyle yayınlanan Türkçe yapıtlar konusunda da şunları yazmaktadır: "H.A.G. Antimosyan'ın Moliere'den 1813'te çevirdiği *Zoraki Hekim*, 1831'de yayımlanan M. Jeremyan'ın Metastasio'dan Türkçeye çevirdiği dört dinsel dram bunlar arasındadır."[5] İsmail Habib de şu bilgiye ulaşmıştır: "Beyoğlundaki ilk Tıbbiye mektebinin karşısındaki tiyatro binasına Avrupadan ecnebi kumpanyaları gelip temsiller verirken bunu merak eden, fakat ecnebi dili bilmeyen Türkler için o piyeslerin türkçeleri hazırlanıyordu. *Ceride-i Havadis*'in 1842 yılındaki nüshalarından birinde italyanca oynanacak bir piyesin türkçesinin satıldığı ilan edilmektedir."[6] Refik Ahmet de (Sevengil) kaynak belirtmeden, "Şehrimizde İstanbul'dal ecnebi truplar tarafından temsil edilen eserlerden *Müsebbip* ve *Riyakâr* isimli piyesler de bu sene [1857] Türkçeye tercüme olunarak bastırılmış, rağbet görmüştü. Bu piyeslerin Türkçeye tercüme olunup kitaplarının rağbet görmesi Türk dilinde temsiller vermek fikrini ortaya attı. Bu suretle Türk tiyatrosu bir fikrin meşmesinden hayata ayak basıyordu (1857)", diye yazmıştır.[7] Metinlerine ulaşılıp ulaşılmadığını bilinmediğimiz bu oyun çevirileri, Batı dillerinden yapılmış olan çeviriler tarihini 1859'dan öncelere götürmektedir.

Bu çevirilerden biri de Paris'te, Bibliothèque Nationale'deki nüshasını inceleme fırsatı bulduğum bir "fabl"lar seçkisidir.[8] L. Victor Letellier tarafından hazırlanan bu metin 1826'da Paris Asya İncelemeleri Derneği'nin (Société Asiatique) yayıncısı Librairie Orientale de Dondey-Dupré Père et Fils tarafından basılmıştır.

Kitap, Victor Letellier'nin Krallık Okulu'nda Türkçe hocası olan ve

Letellier'nin kitabının Fransızca kapağında fabl'ları Türkçeye çevirmiş olan bu yazarın "Konstantinopollü bir efendi" olduğu belirtilmektedir. Önsözde belirtildiğine göre, bu çevirilerin ilk 82'si "Türk dili öğrenimini yayma konusunda yorulmak bilmez çabalarıyla tanınan İstanbul'daki Katolik Kilisesinin eski temsilcisi Bay Viguier'nin bu kentte bulduğu bir elyazmasından" alınmıştır.

kralın Doğu dilleri çevirmeni sıfatını taşıyan Amédée Jaubert'e (1779-1847) minnet ve saygısını dile getirdiği bir sunuşla başlamakta (ss. vı-vıı) ve kapsamlı bir önsözle devam etmektedir (ss. ıx-xıx). Bundan sonra, Aisôpos'tan Phaedrus'a, onlardan da La Fontaine'e kadar uzanan gelenekten seçilmiş 95 fablın Fransızcaları düzyazı olarak verilmekte, bu bölümün sonundaysa kitaptaki fabllar Fransızca başlıklarına göre abc sıralamasıyla dizılmekte, bunu da düzyazı olarak verilen Türkçe çeviriler izlemektedir.

Önsözden anlaşıldığı üzere, Letellier'nin bu kitabı hazırlamak ve bastırmaktan amacı Türkçe öğrenmek isteyen Fransızlara uygulamalı ve karşılaştırmalı bir öğrenim aracı oluşturmaktır. Bu amaç önsözün hemen başında açıklanır. "Bugüne kadar, çeşitli dillerin öğrenimi ve kullanımı üzerine, özellikle de Yunanca'nın ve Latince'nin öğrenimini ve kullanımını kolaylaştırmak üzere, bu kitaptaki türde çalışmalar hazırlanmış ve yayımlanmıştır; bu yayınların ulaştıkları başarı düzeyini burada bir kez daha kanıtlamak istemiyorum" (s. ıx). Daha ileride de, "Günümüzde kullanılan, kolay bir Türkçeyle yazılmış, sonuna da içinde metinlerde kullanılan bütün sözcüklerin karşılıklarının bulunduğu bir sözlük eklenmiş bu kitapla Doğu dilleriyle ilgilenmek isteyenle-

Konstantinopllü Bir Efendi Tarafından Türkçeye Çevrilen Fabl Seçmeleri

103 sayfalık kitabın ön kapağı Fransızca, arka kapağı Osmanlı Türkçesidir. Bunun nedeni, doğal olarak Latin harflerinin soldan sağa, Arap harflerinin sağdan sola yazılış düzenidir.

'Fransızca kapak şöyledir:
CHOIX DE FABLES
TRADUITES EN TURK
PAR UN EFENDI DE
CONSTANTINOPLE
et publiées avec une Version
française et un Glossaire par
L. Victor LETELLIER,
membre de la Société Asiatique
de Paris
Paris, Librairie Orientale de
Dondey- Dupré Père et Fils
Imp.-Lib.et Memb. De la Société
Asiatique de Paris,
Libr. De la Société Royale
Asiatique de la Grande-Bretagne
et d'Irlande, sur le Continent,
Rue Saint-Louis, No.46, et Rue
Richelieu, No.67.
M DCCC XXVI. (Bkz. örnek.1).

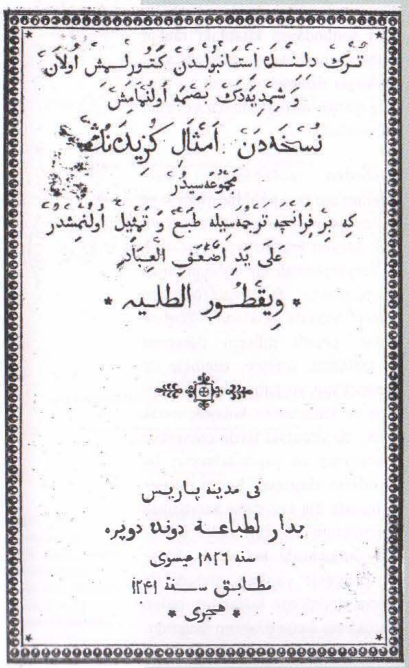
Kapak Türkçeye şöyle çevrilebilir:

KONSTANTİNOPLLÜ
BİR EFENDİ TARAFINDAN
TÜRKÇEYE ÇEVRİLEN
FABL SEÇMELERİ;
Fransızca bir Düzenlemesi ve bir Sözlükle
Paris Asya İncelemeleri Derneği üyesi L. Victor Letellier tarafından yayımlanmıştır
Paris, Librairie Orientale de Dondey-Dupré Père et Fils / Basımevi, Kitabevi ve Paris Asya İncelemeleri Derneği Üyesi, Büyük Britanya ve İrlanda Asya İncelemeleri Krallık Derneği Kitabevi

Fransız dilbilgisince "Turc" yazılması gereken sözcük kapakta ve önsözde, Türkçedeki yazılışıyla "TURK" olarak yazılmıştır.

Osmanlı Türkçesi kapak şöyledir:

TÜRK DİLİNDE GÜZİDE-İ MESELLER.
İç kapaksa:
Türk Dilinde İstanbul'dan Getürülmüş Olan
ve Şimdiye Dek Basma Olunmamış
Nüshadan Emsal-i Güzide'nin Mecmuasıdır
Ki bir Fransa Tercümesiyle Tab'ü Temsil Olunmuşdur.
Ala Yedi Ed'afi'l-ibad.
Victor el-Teliyye.
Fi Medineti Paris bi-Darü't-Tıbbaatu Donde Düpre
Seneti 1826 İsevi
Mutabık-ı Seneti 1241
Hicrî

تُرك دِلنَـكَ اِستَانبُولدَن كُتُورلـمِش اُولاَن
وَ شِهدِيَدَكَ بَصمَه اُولنَماَمِش
نُسخَه دَن اَمثَال كُزيدَه نَاَمِ
مَجمُوعَه سِيدُر
كِه بِر فِرَانجَه تَرجَمَسِيلَه طَبعَ وَ تَمثِيل اُولنمشدر
عَلَى يَد اَضعَفِ العِبَادِ
* وِيقطُـور الطلـيه *
فى مدينه پـاريـس
بدار لطباعـه دونده دوپره
سنه ١٨٢٦ عيسوى
مطـابـق سـنـة ١٢٤١
* هجرى *

re gerçek bir hizmette bulunduğumu sanıyorum", demektedir (s. xı). Bir de şunu aktaralım: "Tanınmış yazarlardan yapılan bu çeviri fabların özgün metinleri herkesin kitaplığında, hatta belleğindedir. Bu nedenle bu çalışmanın, iki dilin özelliklerini anlamada ve bir Türk yazarın bir yabancı dilde yazılmış ürünleri kendi diline nasıl aktardığını gözlemlemede ilgi çekici ve yararlı olacağını sanıyorum" (s. xıı).

Kitabın Fransızca kapağında fablları Türkçeye çevirmiş olan bu yazarın "Konstantinopllü bir efendi" olduğu belirtilmektedir. Bu açıklama Osmanlı Türkçesiyle hazırlanmış kapakta yer almamaktadır. Letellier'nin önsözde belirttiğine göre bu çevirilerin ilk 82'si "Türk dili öğrenimini yayma konusunda yorulmak bilmez çabalarıyla tanınan İstanbul'daki Katolik Kilisesinin eski temsilcisi Bay Viguier'nin bu kentte bulduğu bir elyazmasından" alınmışlardır (xıı).[12]

Letellier'nin Türkçe öğretme yöntemi, kendisinin de belirttiği gibi, Yunanca ve Latince öğretiminde kullanılagelen geleneksel bir yöntemdir. Bu yöntem, metinleri varış diline, çıkış dilinin yapısına bağlı kalarak sözcüğü sözcüğüne aktarmayı, iki dil arasındaki benzerlikleri ve farklılıkları vurgulamayı ve öğrencinin bu yolla yabancı dilin özelliklerini daha iyi kavramasını amaçlar (ss. xvı-xvıı). Dolayısıyla, bu kitaptaki Fransızca metinler bir Türk çevirmenin birinci dilden Türkçeye düzyazı olarak çevirmiş olduğu fabların, bu dili öğrenmek isteyenlere kolaylık sağlamak üzere Letellier tarafından bu ikinci dilden Fransızcaya yapılmış ve birebir olmayı amaçlayan çevirileridir (s. xvıı). Bu arada Letellier'nin Türkçeyi Latinceye yakın buluşu da kuşkusuz ilginçtir (s. xv).

Ancak konunun bizi ilgilendiren yönüne bakarsak, bu çevirileri Osmanlı Türkçesine gerçekten adı bilinmeyen ya da saklanan bir Türk yapmış olabileceği gibi, Letellier'nin kendisi yaptığı halde adı bilinmeyen bir Türk tarafından yapılmış gibi göstermek istemiş de olabilir ya da

dönemin modasına uygun bir biçimde, adını gizlemek isteyen Viguier tarafından da yapılmış olabilir. Bu olasılıklardan hangisi doğru olursa olsun bu çeviriler Türkçe öğrenmek isteyen Fransızlara bir yardımcı kitap olarak hazırlanmış ve bastırılmış bile olsalar, Batı yazınına açılma bakımından Türkçedeki yazınsal çeviri tarihini 1826'ya götürecek niteliktedirler. Ayrıca Letellier, kitabındaki Türkçe 95 fabl çevirisinin 13'ünü Méninski'nin (1623-1698) *Thesaurus linguarum Orientalium*'u (Doğu Dilleri Sözlüğü, 1680) ile Cosimo Comidas de Carbognano'nun (Kömürcüyan) *Primi principi della grammatica turca*'sından (1794) (*Osmanlı Dilbilgisinin Temelleri*) aldığını söylediğine göre (s. xv), yayınlanmış ilk yazınsal çevirilerin tarihi, bunlar doğrudan Osmanlı okuruna yönelik yapılmış olmasa da, inanılmayacak kadar gerilere gitmektedir! Bu konu üzerinde daha kapsamlı araştırmalar gerçekleştirmek gerekiyor.

"Bir çırtlak bütün yazı ötmek ile geçüb kışa zahire tedarik etmeyüb tedarikiz kaldı. Anın bir karınca kon(m)şusu var idi. Yazın kışı geleceğinden gafil olmayub zahmet ile kış tedarikin taşıyub hazırlamış idi. Çırtlak ana birkaç dane yiyecek istemeğe vardı ve mahrum çıkdı. Karınca, (...) yazın işin ne idi. Zahirin ne tez tüketdin dedi."

HASAN ANAMUR
YTÜ FRANSIZCA MÜTERCİM TERCÜMANLIK BÖLÜMÜ EMEKLİ ÖĞRETİM ÜYESİ

Bir çırtlak ile karıncanın vakıasıdır

Yazımızı bu 95 fabl arasından çok bilinen bir fabln, Ağustos Böceği ile Karınca'nın önce Türkçeye birinci dilden çevirisini, sonra da Türkçeden tekrar ikinci dile, Fransızcaya çevirisini vererek bitirelim:

"İkinci misal

Bir çırtlak bütün yazı ötmek ile geçüb kışa zahire tedarik etmeyüb tedariksiz kaldı. Anın bir karınca kon(m)şusu var idi. Yazın kışı geleceğinden gafil olmayub zahmet ile kış tedarikin taşıyub hazırlamış idi. Çırtlak ana birkaç dane yiyecek istemeğe vardı ve mahrum çıkdı. Karınca bencillik yüzin tulup ayıtdı. Ey benim akıllu hemşirem yazın işin ne idi. Zahirin ne tez tüketdin dedi. Çırtlak dedi ki yazın hiçbir işe el urmadım ancak benim işim ötmek idi. Karınca ana gülerek der ki şimdi ancak senin işin hora depmek ola dedi ve yüzüne kapuyı kapadı. Bu ana misaldir ki akıllu adem bu dünyaya ol kadar mukayyed olmaz illa gelecek zamanı ziyade fikr eder ve bu dünya umurına tekayyüd etmiyelim de gelecek ahiret zahiresinin tedarikin görelim."

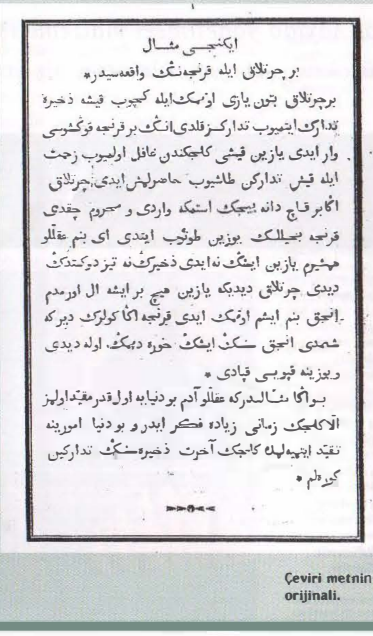
Bu "misal"in Fransızcaya çevirisi de aşağıdadır:

II

LA CIGALE ET LA FOURMI

"UNE cigale ayant passé tout l'été à chanter, et ne s'étant point occupée des provisions de l'hiver, se trouva sans rien lorsque cette saison fut venue. Elle avait pour voisine une fourmi, qui n'ayant point oublié que l'hiver devait venir, avait, à force de travail, transporté et préparé ses provisions. La cigale alla lui demander quelques grains pour subsister, et en fut refusée. La fourmi, prenant la figure de l'avarice, lui dit: Qu'avez-vous fait pendant l'été, ma prudente sœur? Que vous avez promptement achevé vos provisions! — Je ne me suis occupée de rien absolument, répondit la cigale, si ce n'est de chanter. — Eh bien! répliqua la fourmi d'un ton railleur, occupez-vous maintenant à danser. A ces mots, elle lui ferma la porte au visage.

L'homme prudent est moins occupé du présent que de l'avenir. Ne donnons pas tous nos soins aux affaires de ce monde, occupons-nous plutôt de faire nos préparatifs pour l'autre."

ایکنجی مثال

بر جرنلاق ایله قرنجه‌نك واقعه‌سیدر.

برجرنلاق بتون یازی اوینمك ایله کچیب قیشه ذخیره تدارك ایتمیوب تدارکزلغدن انك برقرنجه قوشوسی وار ایدی یازین قیشی کلمکدن غافل اولمیوب زحمت ایله قیش تدارکن طلبیوب حاصرلیش ایدی جرنلاق اکا بر قاچ دانه یمك استمکه واردی و محروم چقدی قرنجه بیللك یوزین طوتوب ایدی ای بنم عقللو همشیرم یازین ایشك نه ایدی ذخیرکی نه تیز دوکتدکك دیدی جرنلاق دیدیکه یازین هیچ بر ایشه ال اورمدم انچق بنم ایشم اوتمك ایدی قرنجه اکا کولرك دیرکه شمدی انچق سنك ایشك خوره دیمکك اوله دیدی دیوزینه قپویی قپادی.

بوراکا مثالدرکه عقللو آدم بو دنیایه اول قدر مقید اولمز الا کلمیجك زمانی زیاده فکر ایدرو بو دنیا امورینه تقید ایتمیه‌لیه کلمیجك آخرت ذخیره‌سنی تدارکین کورملم.

Çeviri metnin orijinali.

DİPNOTLAR

1 Kâtip Çelebi Mustafa bin Abdullah (1609-1657), *Kitâb-ı Cihannümâ*, İstanbul, İbrahim Müteferrika Matbaası, 1145/1732.

2 Son üç yapıt üzerine ayrıntılı bilgi ve basım örnekleri için bkz. (Turgut Kut), *Yazmadan Basmaya: Müteferrika, Mühendishane, Askîdar* konulu sergisinin katalogu, Yapı Kredi Kültür Merkezi Yayını, İstanbul, 1996.

3 İbrahim Şinasi, *Tercüme-i Manzume*, Courrier d'Orient Matbaası, İstanbul, 1859.

4 Münif Paşa, *Muhaverât-ı Hikemiye* (Fontenelle/Fenelon/Voltaire'den diyaloglar), Ceridehane Matbaası, İstanbul, 1859.

5 (Mısırlı) Yusuf Kâmil Paşa, *Terceme-i Telemak / Les Aventures de Télémaque fils d Ulysse*, ((çeviri tarihi 1275 [1859]) Matbaa-i Âmire, İstanbul. Safer 1279 (Ağustos 1862)

6 Metin And, *100 Soruda Türk Tiyatrosu Tarihi*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1970, s. 85. Nerval İstanbul'da, 1843 yılının ramazan ayında kalmıştır

7 Aşy, s. 86.

8 Aşy, s. 87.

9 İsmail Habib, *Yeni "Edebî Yenilişimiz" Tanzimattan Beri I Edebiyat Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1940, s 195.

10 Refik Ahmet (Sevengil), *Yakın Çağlarda Türk Tiyatrosu*, Birinci cilt, Kanaat Kütüphanesi, İstanbul, 1934, s. 18.

11 Bu yayına, 1980'de kaybettiğimiz hocam Prof. Bedrettin Tuncel'in bıraktığı fişler sayesinde ulaştım. Osmanlıca metin konusundaki uyarıları ve Viguier ile Comidas'ın üzerine yaptığı katkılar dolayısıyla Prof. Dr. Edhem Eldem'e de teşekkür borçluyum.

12 Lazarist tarikatına mensup bir papaz olan Pierre-François Viguier, 1790'da Fransız sefaretinin matbaasında basılan ve *Élemens de la langue turque, ou Tables analytiques de la langue turque usuelle, avec leur développement* başlığını taşıyan bir eser yayımlamıştır. Viguier'nin bu kitabı, Türkçe bir gramer ve dilbilgisi çalışması olmasının yanı sıra, Türkçe diyaloglar halinde tasarlanmış hikâyeciklerden oluşan okuma/alıştırmalar içeren ilginç bir eserdir

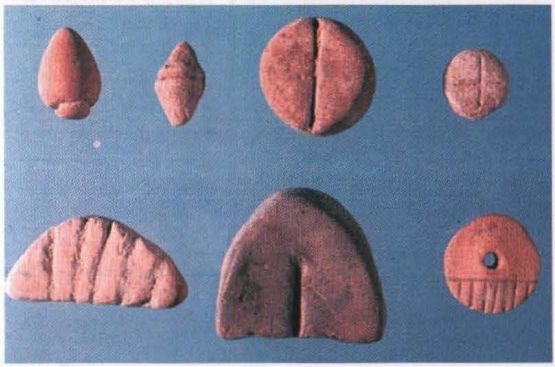
MÖ 7000-3400 YILLARI ARASINDA

MÜLKİYET VE İLK İDARİ SİSTEMLERİN GÖSTERGESİ OLARAK MÜHÜRLER

DR. ALEV ERARSLAN

MÖ 7. binyılda ilk tarımcı köy toplulukları tarafından kullanılmaya başlanan mühür ve mühür baskıları, mülkiyet ve ayrıcalığın simgesi olmanın yanı sıra henüz herhangi bir yazı sisteminin bilinmediği dönemlerde bile ürün üzerinde merkezsel kişi veya kurumlar tarafından yürütülen idari kontrolün ve tüm kayıt işlemlerinin tutulabildiğinin (muhasebe) önemli göstergeleridir. Bazı kutsal alanlarda bulunan çok sayıda yönetimsel malzeme ise ileri derecede hiyerarşik bir toplumsal yapı ve bürokrasi ile devlet benzeri bir örgütlenme modeline işaret etmektedir.

Çeşitli şekillerde yapılmış ve her şeklin farklı bir mal grubunu temsil ettiği ufak kil nesneler, tokenlar. Bu nesneler bir kap içinde depolanamayacak büyüklükteki objeler ile hayvanların aidiyetini ve sayısını belirlemede kullanılır.

www.utexas.edu/cola/centers/lrc/numerals/dsb/dsb1.html#figure_1

İnsanoğlunun besin üretimi ve yerleşik yaşama geçmesiyle kalıcı köy yaşamının toplumsal yaşamın her kademesine yayılmaya başladığı neolitik dönemin MÖ 7000-5500 yıllarına tarihlenen ve "çanak çömlekli neolitik çağ" olarak adlandırılan ikinci evresiyle birlikte, bu yeni toplumsal yaşamın göstergesi olarak mühür kullanımı ortaya çıkar. İlk tarımcı topluluklar tarafından kullanılan bu erken dönem mühürleri, üzerlerinde bitkisel, geometrik şekiller ve hayvan tasvirlerinin bulunduğu yuvarlak formdaki damga mühürleri ile pintadera ve amulet (pandantif) tarzı olan mühürlerden oluşmaktadır. Bunların kullanım alanı tam olarak bilinememekle birlikte, mülkiyet olgusu ve idari amaçtan ziyade süs amaçlı kullanıldığı sanılmaktadır.[1] Bunlardan pindatera olarak bilinen mühürler basma kalıbı veya baskı mührü olup duvar, eşya, kumaş veya vücut süslemesinde (dövme) kullanılırken,[2] amulet veya pandantif olarak adlandırılanları düğme, kolye, muska, nazarlık, tılsım veya cevşen gibi takı amaçlı kullanılmaktadır.

Mühürlerin dışında kullanılan mühür baskıları (cretulae) ise sepet, çuval, kutu ve küp gibi kaplara konulan mal veya ürünleri korumak ve garanti altına almak için kullanılmaktadır. Bu kaplar kapatıldıktan sonra üzeri kil, alçıtaşı, sıva, balmumu ve hayvan dışkısı gibi işlenebilir maddelerden yapılmış,[3] sahibinin mührünün baskısını taşıyan nesnelerle işaretlenir. En önemli yönetimsel malzeme olan bu mühür baskılarının kullanıldığı bir diğer alan da kapılardır. Ev ya da depo (ambar) kapıları kapatıldıktan sonra, üzerine sahibinin veya o depodan sorumlu kişinin (görevli) mührünün bulunduğu mühür baskıyla kilitlenmekteydi. Mülkiyetin önemli göstergesi olan bu nesneler aynı zamanda ürünün denetlendiğini de gösterir.

Bu dönemde görülen bir diğer kontrol aygıtı da token veya jeton olarak adlandırılan küçük nesnelerdir.

Kilden yapılmış koni, küre, silindir veya yuvarlak gibi çeşitli geometrik şekillerde olan bu ufak nesnelerin her şekli olasılıkla farklı bir mal grubunu temsil etmektedir.[4] Bu objeler bir kap içinde depolanamayacak büyüklükteki nesnelerle hayvanların aidiyetini ve sayısını belirlemede kullanılır. Mühürlerin idari amaçlı ilk kullanımı kuzey Suriye'deki Sabi Abyad yerleşmesinde görülür. Yerleşmenin MÖ 6300'lere tarihlenen ve bir yangın sonucu terk edildiği için "Yanmış Köy" olarak adlandırılan 6. yapı katında bulunan ambarlarında, sayıları 300'den fazla mühür baskısı (cretulae) bulunur.[5] Şu ana dek ortaya çıkarılan bu en eski mühür baskıları 67'den fazla mührün baskısını taşımaktadır.[6] Bu sayı, malları depolama ve onlara ulaşma hakkına sahip olan insan sayısının hayli fazla olduğunu, yani özel mülkiyetin gelişmişliğini göstermektedir. Ambarlarda mühür baskılarının yanı sıra farklı mal gruplarını saymak için kullanılan çok sayıda token da bulunur. Bazı ambar odalarında ise mühürlenmiş kapların içinden her mal alınışında kırılan cretulae'lar, yapılan idari işlemin kanıtı, bir çeşit döküman ya da makbuz olarak depolanmıştır.[7] Bu mühür ve mühür baskıları yazının henüz bilinmediği bir dönemde ürünlerin yönetildiğini ve kaydının tutulup muhasebesinin

Malların korunması için kapatıldıkları kaplar sahibinin mührünün baskısını taşıyan mühür baskılarla işaretlenirdi.

www.sabi-abyad.nl/telsabiabyad/projecten/index/o/8/?sub=2&language=en

Baskı mühürlerinin Çatalhöyük örnekleri. Mühür kullanımının en erken safhasının yaygın örnekleri pindatera ve amulet tarzı baskı mühür olarak Yakındoğu'nun önemli Neolitik yerleşmeleri olan Biblos, Tell Ramad ve Ras Samra, Anadolu'da ise Çatalhöyük ve Bademağacı yerleşmelerinde görülür.

www.catalhoyuk.com

lür. Bu yeni türlerden en önemlisi, sonraki dönemlerde gelişecek olan bulla'ların öncüsü olan ve üzerinde bir veya daha fazla sayıda farklı mührün baskısını taşıyan kilden, elips biçimli mühür baskılarıdır.[9] Bu dönemde mühür baskılarının kullanımının sayıca azlığına rağmen, hemen her yerleşmede çok sayıda mühür ve token bulunur. Dönemin en zengin mühür koleksiyonu kuzey Mezopotamya'daki Tell Arpachiyah yerleşmesinde görülür. Burada bulunan çok sayıdaki damga mühür, bulla ve token'lar yerleşmede var dönemi olarak adlandırılır. MÖ 5. binyılın başlarına tarihlenen bu dönemle birlikte Mezopotamya'da kentler ve erken devlet sistemi filizlenmeye başlar ve güney Mezopotamya'da Eridu, Uruk ve Tell Uqair, kuzey Mezopotamya'da ise Tepe Gawra yerleşmelerinde anıtsal nitelikte tapınak yapıları inşa edilir. Bu yapıların güneyde yer alanlarında mühür bulunmazken, kuzeydeki Tepe Gawra yerleşmesinin XIII. yapı katında bulunan tapınak alanında (acropolis) taş ve serpantine, lapis lazuli, akik, hematit, obsidyen, diyo-

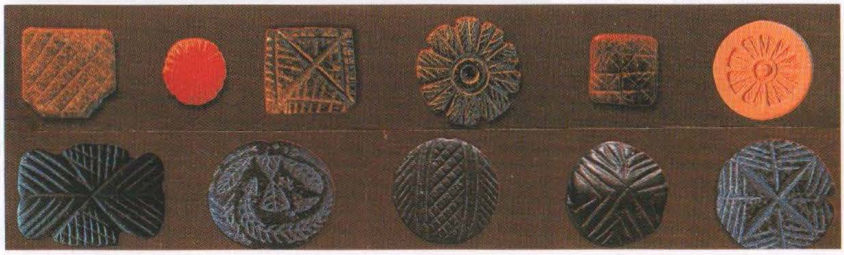
Mühürlerin idari amaçlı ilk kullanımı kuzey Suriye'deki Sabi Abyad yerleşmesinde görülür. Yerleşmenin 6. yapı katında bulunan ambarlarında sayıları 300'den fazla mühür baskısı bulunur. Bu sayı, malları depolama ve onlara ulaşma hakkına sahip olan kişi sayısının hayli fazla olduğunu, yani özel mülkiyetin gelişmişliğini göstermektedir.

yapıldığını, böylece ürünün üzerindeki idari kontrolün MÖ 7. binyıla uzandığını göstermektedir.[8]

MÖ 6. binyılın başlarına tarihlenen kalkolitik dönemin ilk evresiyle (halaf dönemi) birlikte mühür kullanımı da artar ve mühürcülük bir uzmanlık dalı haline gelir. Bu dönemde mühürlerin sayısı arttığı gibi, türlerinde de çoğalma görülür. Bu yeni türlerden en önemlisi, sonraki dönemlerde gelişecek olan bulla'ların öncüsü olan ve üzerinde bir veya daha fazla sayıda farklı mührün baskısını taşıyan kilden, elips biçimli mühür baskılarıdır.[9] Bu dönemde mühür baskılarının kullanımının sayıca azlığına rağmen, hemen her yerleşmede çok sayıda mühür ve token bulunur. Dönemin en zengin mühür koleksiyonu kuzey Mezopotamya'daki Tell Arpachiyah yerleşmesinde görülür. Burada bulunan çok sayıdaki damga mühür, bulla ve token'lar yerleşmede var olan gelişmiş yönetimsel etkinliğe ve bunların idari kullanımına işaret eder.[10] Yerleşmede bulunan token ve bulla'ların tip ve çeşitliliğindeki artış, bürokrasi ile kent ve devlet oluşumun başlangıcı olan Uruk dönemi kompleks token'larının öncüsü olarak kabul edilir.[11]

Kalkolitik çağın orta evresi, Mezopotamya kronolojisi ile Ubaid dönemi olarak adlandırılır. MÖ 5. binyılın başlarına tarihlenen bu dönemle birlikte Mezopotamya'da kentler ve erken devlet sistemi filizlenmeye başlar ve güney Mezopotamya'da Eridu, Uruk ve Tell Uqair, kuzey Mezopotamya'da ise Tepe Gawra yerleşmelerinde anıtsal nitelikte tapınak yapıları inşa edilir. Bu yapıların güneyde yer alanlarında mühür bulunmazken, kuzeydeki Tepe Gawra yerleşmesinin XIII. yapı katında bulunan tapınak alanında (acropolis) taş ve serpantine, lapis lazuli, akik, hematit, obsidyen, diyorit ve steatit gibi ithal malzemeden yapılmış çok sayıda farklı mühür bulunur.[12] İlk kez tapınak gibi bir kamu yapısında bulunan bu mühürler, ürün üzerinde merkezi kurumlarca gerçekleştirilen kurumsallaşmış yönetime ve tapınak ekonomisine işaret eder.[13] Bu dönemde mühür kullanılan diğer bir alan da konutlardır. Mührün kamusal alan dışında özel kullanımına işaret eden bu kulla-

nım şekline ilk kez, dönemin önemli yerleşmelerinden orta Mezopotamya bölgesinde (Hamrin) bulunan Tell Abada yerleşmesinde rastlanılır. Burada bulunan A yapısı yerleşme, yerleşmenin yöneticisinin (ağa, bey) evi olup, burada çok sayıda farklı tip ve şekillerde kil token'lar ile sonraki dönemlerde gelişmiş halde

Kalkolitik dönemin ilk evresiyle birlikte mühür kullanımı da artar ve mühürcülük bir uzmanlık dalı haline gelir. Dönemin en zengin mühür koleksiyonu, kuzey Mezopotamya'daki Tell Arpachiyah yerleşmesinde görülür. Yerleşmede bulunan token ve bulla'ların tip ve çeşitliliğindeki artış, bürokrasi ile kent ve devlet oluşumun başlangıcı olan Uruk dönemi kompleks token'larının öncüsü olarak kabul edilir.

Halaf dönemiyle birlikte mühürlerin sayı ve türleri artarak farklı mühür tipleri ortaya çıkar. Bu dönem mühürcülüğü Anadolu'da en gelişkin olarak Kahramanmaraş Domuztepe yerleşmesinde damga mühür olarak görülür (üst sıra).

(Gürdil 2002)

Mühürlerin kamusal alanda ilk kullanıldığı Ubaid döneminin Anadolu'daki en önemli temsili Değirmentepe damga mühürleri (alt sıra).

(Esin 2002).

görülecek olan piktografik kil tablet bulunur.[14] Dönemin bir diğer önemli yerleşmesi olan Tepe Gawra XII. yapı katında da mühürler ev ortamında kullanılmıştır. Ağırlıklı olarak dokumacılık, ağaç işleri ve alet yapımı ile ilgili zanaat ürünlerinin üretimine dayalı bir ekonomiye sahip olan bu küçük kasabadaki tüm konutlarda mühür ve mühür baskısı bulunmakla birlikte, bunlar yerleşmenin yöneticisinin (ağa) ikameti olan ve "Beyaz Oda" olarak adlandırılan yapıda daha yoğunlaşmış halde bulunur.[15] Önemli bir mühür türü olan kapı kilidi mührünün yerleşmede sadece bu yapıda bulunması, yöneticinin ürün ve üretim üzerinde sahip olduğu geniş ekonomik yetkeyi göstermesi açısından ilginçtir.[16] Dönemin yaygın mühür kullanımının görüldüğü bir diğer yerleşmesi de Anadolu'da bulunan Değirmentepe'dir (Malatya). Güneydoğu Toroslar'daki bakır yataklarını işletmek için bu bölgeye yakın yerde Ubaidli tüccarlarca konumlandırılmış olan yerleşme bilinen tek Ubaid kolonisidir. Bir maden kasabası görünümünde olan yerleşmenin ekonomisi bu madenlerin işletilmesine ve ticaretine dayanır. Yerleşmedeki mühürlerin kullanım alanı ise yine konut yapılarıdır. Burada da her konutta çok sayıda farklı malzemeden yapılmış damga mühürler, kil mühür baskıları, token ve bulla ile mühürlü mühürsüz kapaklar bulunur. Geçimin sağlandığı metal ticaretinin gelişmişliğini gösteren mühürler, yerleşmedeki metallerin üretim ve ticaretini yöneten ailelerin ikamet ettiği I ve BC yapılarında daha yoğun olarak bulunur.[17]

Bir tür imza olan ve sahibinin meşru olduğunu belgeleyerek mülkiyetin hukuksal açıdan garantisini oluşturan[18] mühür kullanımı Uruk döneminde özel (konut) alanda kullanılmaya devam etmekle birlikte, yaygın olarak kamusal alana kayar. MÖ 4. binyıla tarihlenen ve kent ve devlet sisteminin geliştiği bu dönemde yönetimsel malzemenin sayı ve çeşitliliğinde dikkate değer bir artış görülür. Bu dönemle birlikte Ubaid döneminde Tepe Gawra acropolisinde kurulan tapınak dinsel işlevinin yanı sıra ekonomik ve politik bir yapı olarak artık tüm kurumlarıyla işlemeye başlar. Sistemin ilk görüldüğü yer, güney Mezopotamya'daki Uruk (Tell-el Warka) yerleşmesindeki E-anna ve Anu kutsal alanlarıdır. Bu iki kutsal alanda bulunan ve planlarının çeşitliliğinden çok sayıda farklı kamusal etkinliğin yürütüldüğünü gösteren yapılarda silindir mühürler, kayıt tabletleri, farklı tipte bulla'lar, cretulae, piktografik kil tabletler, kompleks token'lar, zarflar ve sayı tabletleri gibi geniş bir yelpazeden oluşan çok sayıda yönetimsel malzeme bulunur. Bunların arasında silindir mühür, kompleks token'lar, zarf ve sayı tabletleri ile kayıt tabletleri döneme özgü yönetimsel nesnelerdir. Bu malzemenin bu denli çeşitli ve zengin olması, çok sayıdaki merkezde yetke tarafından görevlendirilen görevli topluluğu (memurlar) olduğuna, yani ileri derecede hiyerarşik bir toplumsal yapı ve bürokrasi ile devlet benzeri bir örgütlenme modeline işaret eder.[19] Mühürlerin kutsal alanlardaki tapınak yapılarında bulunması ise tapınak ekonomisinin vardığı noktayı göstermesi açısından önemlidir.

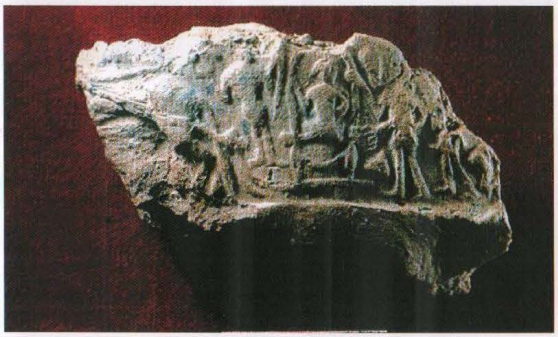
Güney Mezopotamya bölgesi kökenli Uruk kültürü MÖ 4. binyılın ortala-

rından itibaren Uruklu tüccarların hammadde temini için oluşturdukları bir kolonizasyon hareketiyle birlikte güneybatı İran, Suriye ve Anadolu'dan oluşan çevre bölgelere yayılır. Ticaret amaçlı bu yayılma sonucunda tüm bu bölgelerde Uruk'takine benzeyen zengin yönetimsel malzeme içeren tapınak yapıları bulunur. Bu tapınak alanlarının en önemlilerinden biri, güneybatı İran'ın Khuzistan bölgesindeki Susa'da bulunan, 5000 m²'lik bir alanı kaplayan ve 10 m yüksekliğindeki bir platform üzerinde bulunan kamusal alandır. Uruk yerleşiminden sonraki en zengin yönetimsel malzeme koleksiyonuna sahip olan yerleşmede, tapınağın ekonomik ve politik gücüne işaret eden 783 adet basit ve karmaşık jeton ile çok sayıda damga ve silindir mühür, cretulae, içi boş bulla, sayı tabletleri, yeni bir tip olan mekik biçimli bulla ve delikli jeton bulunur.[20] Dönemin bir diğer zengin mühür koleksiyonu, kuzeydoğu Suriye'de bulunan Habuba Kabira yerleşmesinin Tell Kannas kutsal alanında görülür. Buradaki dini yapılarda ekonomik işlevin kanıtı olarak çok sayıda karmaşık jeton, silindir mühür, cretulae, cretulae ile kapatılmış büyük depo küpleri ile zarf ve uzun dikdörtgen bulla bulunur.[21]

Mabet ekonomisinin bu denli gelişmiş halinin Anadolu topraklarındaki örneği ise Malatya'daki Arslantepe yerleşmesinden gelir. Yerleşmenin MÖ 4. binyılın ortalarına (MÖ 38●●) tarihlenen VII. yapı katında 390 m²'lik alanı kaplayan sıra dışı büyüklükteki tapınak yapısında, tarımsal artı ürünün toplanması ve yeniden dağıtımı işlevinin göstergesi olarak yüzlerce kil mühür baskısı bulunur. Yerleşmenin MÖ 3500 yıllarına tarihlenen VIA tabakasında ise 2600 m²'lik alana yayılan farklı işlevlere sahip yapılardan oluşan bir tapınak-saray kompleksi vardır. Buradaki tapınaklardan biri olan A tapınağı ile kompleksin saray bölümünde bulunan depolardan birinde çok sayıda farklı mührün baskısını taşıyan kil mühür baskısı bulunur.[22] Depo odalarının karşısında bulunan arşivde ise merkez kurumlar tarafından denetim altında tutulan depoların varlığına işaret eden kapı kilidi mühürleri ile, 124 farklı mührün izini taşıyan 5 bin adet kil mühür baskısı çok sayıda görevliye (memur), bürokrasi ve erken devlet yapısına ve ağalar yerine kurumsallaşmış önderlere (merkezsel güç) işaret eder.[23] Burada da merkezdeki yetke tarafından görevlendiren farklı rütbelerdeki görevliler oldukça hiyerarşik bir toplumsal yapıyı göstermektedir.

Bu dönemde mühür kullanımının tapınakların dışında görüldüğü bir diğer alan da, önceki dönemlerde olduğu gibi konut yapılarıdır. Ağırlıklı olarak yerleşmelerin sosyoekonomik yönden üst düzey ailelerinin evlerinde rastlanan mühürler ekonomik gücün göstergesidir. Güneybatı İran'daki Susa ve kuzey Suriye'deki Habuba Kabira yerleşmelerinde tapınak yapılarının dışında bazı konutlarda da zengin mühürler bulunur. Dönemin bir diğer önemli yerleşmesi olan kuzey Suriye'de bulunan Jebel Aruda'da ise mühürler yerleşmede bir kamusal alan olmasına rağmen sadece plan, ebat ve konum olarak diğer yapılardan ayrılan elit konutlarında kullanılmıştır.[24] Yerleşmelerin ileri gelen eşraf ailelerini oluşturan bu evlerde, tapınak yapılarında olduğu gibi çok sayı ve

Kuzey Suriye'de bulunan Jebel Aruda'da ise mühürler yerleşmede bir kamusal alan olmasına rağmen sadece plan, ebat ve konum olarak diğer yapılardan ayrılan elit konutlarında kullanılmıştır. Yerleşmedeki bazı elit konutlarda diğer elit konutlarındakinden çok daha fazla sayı ve çeşitlilikte yönetim aygıtının bulunması, egemen aileler arasında bile hiyerarşi olduğunun açık kanıtıdır.

Arslantepe tapınak-saray kompleksinde bulunan sıra dışı bir mühür baskısı. Burada toplumda önde gelen bir kişi (hükümdar) kızak üzerinde tasvir edilmiş.

w3.uniroma1.it/arslantepe/administration.htm

Mühür baskılarının Arslantepe tapınak-saray kompleksi örnekleri.

www.misari.it/hpmis.art/monumento.cfm?idmissione=26&idmonumento=146

Uruk'ta bulunan gelişmiş yönetimsel etkinliğin göstergelerinden bir diğeri olan sayı tabletleri. Resim-yazı ve sayı işaretleri taşıyan bu tabletler çok öğeli bilgi veren karmaşık ekonomik tabletlerdi.

http://cdli.ucla.edu/dl/photo/P000813.jpg

çeşitlilikte yönetimsel nesne görülür. Yerleşmedeki bazı elit konutlarında diğer elit konutlarındakinden çok daha fazla sayı ve çeşitlilikte yönetim aygıtının bulunması, egemen aileler arasında bile hiyerarşi olduğunun açık kanıtıdır. Seçkin ailelerin sahip olduğu ekonomik gücü gösteren bu sosyoekonomik yapı akla oikos'u (house-hold) getirir. Görüldüğü gibi, artı ürün üzerinde kontrolü sağlama ihtiyacından dolayı MÖ 7. binyılda ilk tarımcı köy toplulukları tarafından kullanılmaya başlanan mühür ve mühür baskıları, mülkiyet ve ayrıcalığın simgesi olmanın yanı sıra henüz herhangi bir yazı sisteminin bilinmediği dönemlerde bile ürün üzerinde merkezsel kişi veya kurumlar tarafından yürütülen idari kontrolün ve tüm kayıt işlemlerinin tutulabildiğinin (muhasebe) önemli göstergeleridir.

KAYNAKLAR

Esin, U. 2002. "Değirmentepe", *Arkeo Atlas*, sayı 1: 118.

Gürdil, B. 2002. "Kahramanmaraş-Domuztepe", *Arkeo Atlas*, sayı 1: 114

DİPNOTLAR

1 Mehmet Özdoğan, "Çanak Çömlekli Neolitik Çağ", *Arkeo Atlas*, sayı 1, 2002, s. 96; Mehmet Özdoğan, "Köyden Kente. Kalkolitik Çağ", *Arkeo Atlas*, sayı 1, 2002a, s. 115; Gülsün Umurtak, "Neolitik ve Erken Kalkolitik Çaglar'da Burdur-Antalya Bölgesi Mühür-ülügü Üzerine Bazı Gözlemler", *ADALYA IV*, 1999/2000, s. 1; Enrica Fiandra, "Mühürler, Kil Mühür Baskıları", *Arkeo Atlas*, sayı 2, 2003, s. 32; Holly Pittman, "Son Kalkolitik Çağ Mühürleri", *Arkeo Atlas*, sayı 2, 2003, s. 35

2 Mehmet Özdoğan, "Çanak Çömlekli Neolitik Çağ", *Arkeo Atlas*, sayı 1, 2002, s. 96; Mehmet Özdoğan, "Köyden Kente. Kalkolitik Çağ", *Arkeo Atlas*, sayı 1, 2002a, s. 115; Enrica Fiandra, "Mühürler, Kil Mühür Baskıları", *Arkeo Atlas*, sayı 2, 2003, s. 32.

3 Enrica Fiandra, "Mühürler, Kil Mühür Baskıları", *Arkeo Atlas*, sayı 2, 2003, s. 32.

4 Denis Schmandt-Besserat, *Before Writing, from Counting to Cuniform*, Austin, 1992, s.161; Denis Schmandt-Besserat, "Tokens. A Prehistoric Archive System", *Archives Before Writing*, (eds). P. Ferioli, E. Fiandra, G.G. Fissore, M. Frangipane, Roma, 1994, s. 12; Enrica Fiandra, "Mühürler, Kil Mühür Baskıları", *Arkeo Atlas*, sayı 2, 2003, s. 32; Marcella Frangipane, *Yakındoğu'da Devletin Doğuşu*, İstanbul, 1996, s. 303

5 Peter M.M.G. Akkermans, Marloes Verhoeven, "An Image of Complexity: The Burnt Village at Late Neolithic Sabi Abyad, Syria", *American Journal of Archaeology* 99/1, 1995, s. 10; Peter M.M.G. Akkermans, Kim Duistermaat, "Of Storage and Nomads. The Sealing from Late Neolithic Sabi Abyad, Syria", *Paléorient* 22/2, 1997, s. 17-45.

6 Peter M.M.G. Akkermans, Kim Duistermaat, "Of Storage and Nomads. The Sealing from Late Neolithic Sabi Abyad, Syria", *Paléorient* 22/2, 1997, s. 26.

7 Marcella Frangipane, *Yakındoğu'da Devletin Doğuşu*, İstanbul, 1996, s. 80; Enrica Fiandra, "Mühürler, Kil Mühür Baskıları", *Arkeo Atlas*, sayı 2, 2003, s. 32.

8 Enrica Fiandra, "Mühürler, Kil Mühür Baskıları", *Arkeo Atlas*, sayı 2, 2003, s. 32.

9 Marcella Frangipane, *Yakındoğu'da Devletin Doğuşu*, İstanbul, 1996, s. 99; Denis Schmandt-Besserat, "Tokens: A Prehistoric Archive System", *Archives Before Writing*, (eds). P. Ferioli, E. Fiandra, G.G. Fissore, M. Frangipane, Roma, 1994, s. 23.

10 Denis Schmandt-Besserat, "Tokens: A Prehistoric Archive System", *Archives Before Writing*, (eds) P. Ferioli, E. Fiandra, G.G. Fissore, M. Frangipane, Roma, 1994, s. 22; Denis Schmandt-Besserat, *Before Writing, from Counting to Cuniform*, Austin, 1992, s. 47

11 Age.

12 Arnold J. Tobler, *Excavations at Tepe Gawra*, vol. II Philadelphia, 1950, s. 32, 176

13 Marcella Frangipane, *Yakındoğu'da Devletin Doğuşu*, İstanbul, 1996, s. 161; Paul Matthews, *The Archaeology of Mesopotamia. Theories and Approaches* London, 2003, s. 104.

14 Sabah Abbas Jasim, *The Ubaid Period in Iraq*, Oxford, 1985, s. 73, 173-194; Gil Stein, "Economy, Ritual and Power in Ubaid Mesopotamia", *Chiefdoms and Early States in the Near East- The Organizational Dynamics of Complexity*, (Eds). G. Stein, M. S. Rothman, Madison, 1994, s. 38.

15 Mitchell S. Rothmann, "Another Look at the Uruk Expansion from the Tigris Piedmont", *Between the Rivers and Over the Mountains Archaeologica Anatolica et Mesopotamica Alba Palmieri Dedicata*, (Eds). M. Frangipane, H. Hauptman, M. Liverani, M. Mattiae, M. Mellink, Roma, 1993, s. 167; Mitchell S. Rothmann, *Tepe Gawra: The Evolution of a Small Prehistoric Center in Northern Iraq*, Philadelphia, 2002, s. 74, 77, 78-83, 144; Mitchell S. Rothmann, "Tepe Gawra- Chronology and Socio-Economic Change in the Foothills of Northern Iraq in the Era of State Formation", *Artefacts of Complexity: Tracking the Uruk in the Near East*, (Ed). J. N. Postgate, Warminster, 2002a, s. 59.

16 Age.

17 Ufuk Esin, "The Functional Evidence of Seals and Sealings of Değirmentepe", *Archives Before Writing*, (Eds). P. Ferioli, E. Fiandra, G. G. Fissore, M. Frangipane, Torino, 1994, s. 60-61; Ufuk Esin, "Die Tempel von Değirmentepe während der Chalkolithischen Obedzeitde", *Kenconfre Assyriologique Internationale* XXXIV, 1998, Heidelberg, s. 670; Ufuk Esin, 2002, "Değirmentepe (Malatya) Kurtarma Kazıları", *Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi*, (Ed). O. Belli, İstanbul, 2002, s. 80-86.

18 Arnağan Erkanal, "Mühür", *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi* 2, 1996, s. 1314-1316.

19 Denis Schmandt-Besserat, *Before Writing, from Counting to Cuniform*, Austin, 1992, s. 178.

20 Denis Schmandt-Besserat, *Before Writing, from Counting to Cuniform*, Austin, 1992, s. 85, 182; Marcella Frangipane, *Yakındoğu'da Devletin Doğuşu*, İstanbul, 1996, s. 240-241

21 Denis Schmandt-Besserat, *Before Writing, from Counting to Cuniform*, Austin, 1992, s. 89-90, 97; Alain Finet, "Les Temples Sumeriens du Tell Kannas", *Syria* LII, 1975, s. 157-159; Rain Vallet, "Habuba Kebira (Syrie) ou la Naissance de l'Urbanisme", *Paléorient* 22, 1996, s. 159.

22 Marcella Frangipane, "A 4th-Millennium Temple/Palace Complex at Arslantepe-Malatya North-South Relations and the Formation of Early State Societies in the Northern Regions at Greater Mesopotamia", *Paléorient* XXIII/1, 1997, s. 56; Marcella Frangipane, "Developments in Fourth Millennium Public Architecture in the Malatya Plain: From Simple Tripartite to Complex and Bipartite Pattern", *Köyden Kente. Yakındoğu'da İlk Yerleşimler. Uluk Ein'e Armoşan*, I cilt, (Eds), M. Özdoğan, H. Hauptmann, N. Başgelen, İstanbul, 2003, s. 154; Marcella Frangipane, *Yakındoğu'da Devletin Doğuşu*, İstanbul, 1996, 275.

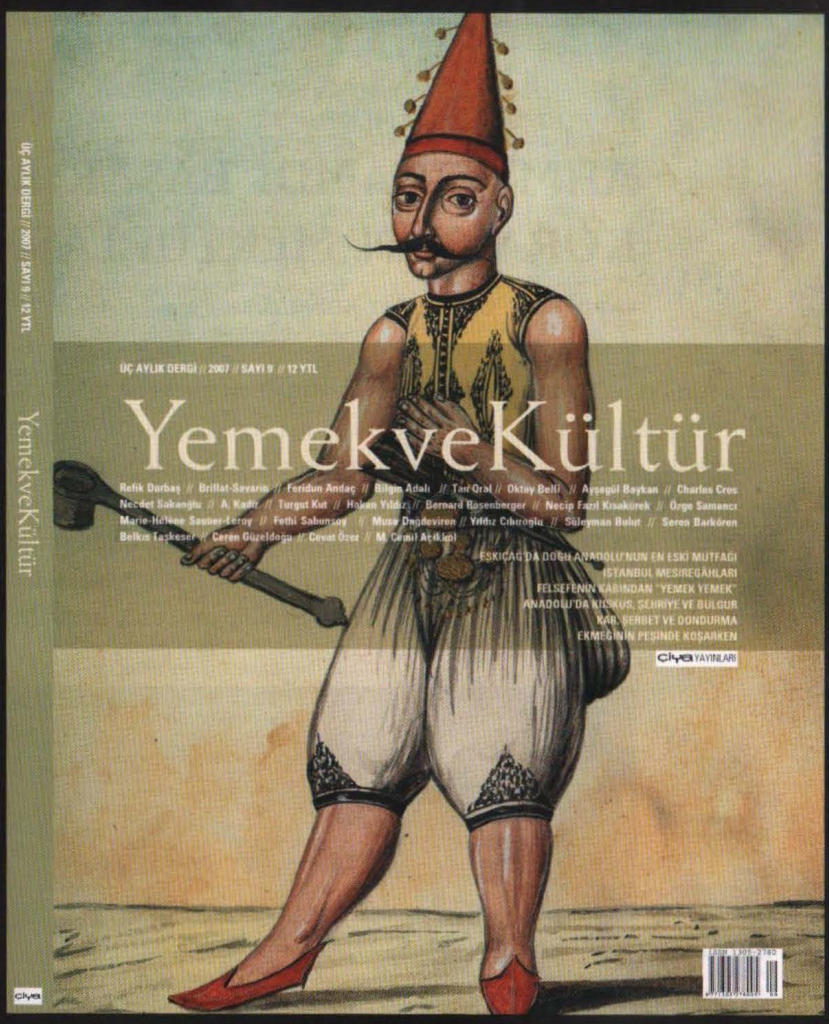
23 Age.

24 Van G. Driel, "Seals and Sealings from Jebel Aruda 1974-76", *Akkadica* 33, 1983, s. 47; Van G. Driel, 2002, "Jebel Aruda.Variations on a Late Uruk Domestic Theme", *Artefacts of Complexity: Tracking the Uruk in the Near East*, (Ed). J.N. Postgate, Warminster, 2002, s. 198-202.

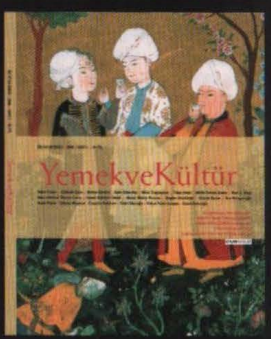

Üç aylık dergi

çıya
YAYINLARI

Güneşlibahçe sok. 50/B Kadıköy - 80040 İstanbul Tel: 0216 346 98 61 - Faks: 0216 349 19 02

info@yemekvekultur.com www.yemekvekultur.com

İKİ ESKİ DOST, ÜÇ MEKTUP

AHMET HAMDİ BAŞAR-REFİK KORALTAN MEKTUPLAŞMASI

YARD. DOÇ. DR. MURAT KORALTÜRK

Ahmet Hamdi Başar ve Refik Koraltan arasında yazılmış mektuplardan, 1962 affı sonrası çocuklarıyla Almanya'da bulunan, aktif siyasetle uğraşmayan Koraltan'ın "devr-i sabık" iddialarına karşı koymaya çalıştığı anlaşılmaktadır. Ancak bu karşı koyuşun hukuki ve siyasi zemini olmadığı için kamuoyu önünde gerçekleşmemiştir. Koraltan, eski dostu Başar'ın Barış Dünyası*'nda yayımlanan anılarında dile getirdiklerine mektup yolu ile yanıt verir. Ancak siyasi yasaklı olan Koraltan'ın yanıtlarına veya itirazlarına* Barış Dünyası*'nda yer verilememiştir.*

DP kurucu ve ileri gelenleri bir arada. Soldan sağa Adnan Menderes, Celal Bayar, Fuat Köprülü, Refik Koraltan ve Hasan Polatkan.

Tüm görsel malzemeler Murat Koraltürk arşivinden alınmıştır.

27 MAYIS VE BAŞAR

Ahmet Hamdi Başar, 14 Mayıs 1950 seçimlerinde DP milletvekili olarak TBMM'ye girer. 1953'te ise yönetimi ile ters düştüğü DP'den ayrılır. 27 Mayıs 1960'a kadar DP'ye karşı olan tutumu, bu tarihten sonra Milli Birlik Komitesi'ne danışmanlık yapmaya kadar varır.[1]

27 Mayıs 1960, Türkiye demokrasi tarihinde önemli bir kırılmadır. Türkiye bu tarihten sonra demokrasi ile askeri vesayet rejimi arasında gider gelir. Başar da 1960'lardan vefat ettiği 1971'e kadar otoriter bir devlet özlemi duyar.[2] 27 Mayıs ertesi DP'lilere karşı çok sert bir tutum takınır. DP'li olmayan, ancak DP'lilerin yakın buldukları Ali Fuat Cebesoy'a ilişkin 27 Mayıs hareketinin lideri Orgeneral Cemal Gürsel'e yazdığı 8 Ağustos 1960 tarihli mektupta yer alan sözleri Başar'ın DP ve DP'lilere karşı olan tutumunu ortaya koyar: "Büyükada Anadolu Kulübünün balosunda Sayın General Ali Fuat Cebesoy'a iltifat buyurdunuz. Şahsen kendisine benim de sonsuz hürmetim vardır. Fakat Demokrat Parti iktidarının bütün devrinde müstakil olarak o partinin listesinde mebus olmayı kabul etmiş, tarihi şahsiyetinin bir melanete siper olarak kullanılmasına rıza göstermiş, bir defa olsun ikaz vazifesini yapmamış ve müstakil mebus olmanın verdiği mesuliyeti ihlal etmiş bir adam olarak Cebesoy'un hiç olmazsa manevi suçuyla baş başa bırakılması, bir vicdan muhasebesine bırakılması lazımdı. Onu büyük manevi suçundan dolayı affetmeye hakkınız yoktu. Bunu zatı devletinize hatırlatmayı bir vatandaş sıfatıyla, açtığınız milli ve vatani ahlak yoluna inanmış bir adam olarak arzetmek isterim. Sayın General Ali Fuat Cebesoy fenalıkları önlemek için hiçbir şey yapabilecek durumda değil idiyse, mebusluktan

istifa veya listelerine girmeyi ret etmeye de mi muktedir değildi?"

Bu mektuptan hareketle, Başar'ın Cebesoy'a kişisel bir husumet beslediği düşünülebilir. Dolayısıyla Başar'ın DP ve DP'lilere karşı tavrını yalnızca bu mektubun temsil ettiği söylenemez. Bu mektup dışında da Başar'ın 1960'tan sonra yayınlanan anılarında DP iktidarına dair birçok sert değerlendirme, hatta suçlama bulunmaktadır. Bu değerlendirmeler Başar'ın 27 Mayıs hareketi ile arasına koyduğu mesafeye dair de ipuçları verir. Başar'ın bu tutumu anıların yayınlanmasına paralel olarak karşıt görüşlülerin tepkisine yol açar. Ancak dönemin 27 Mayıs'ı sorgulamaya elverişli olmayan koşulları, bunun yüksek sesle ifadesine olanak vermez. Bu tepkiler ancak bu yazıya konu olan mektuplar gibi kanallarla dile getirilir.

İKİ ESKİ DOST

Ahmet Hamdi Başar (İstanbul 1897-1971),[3] Darülfünün Edebiyat Fakültesi coğrafya bölümünden mezun olur. Çeşitli okullarda öğretmenlik yapar. Türk Ocağı ve Muallimler Cemiyeti gibi örgütlerde görev alır. Mütareke yıllarında Rus kadınlarının tombala oynatmaları ile mücadele etmek üzere Tombala ile Mücadele Derneği'ni kurar. Yönetiminde gayrimüslimlerin etkin olduğu İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası karşısında, Müslüman-Türk tüccarın sözcüsü olarak faaliyet gösteren Milli Türk Ticaret Birliği'ni kurar. 1923 İzmir İktisat Kongresi'ne, birliği temsilen katılır. 1924'te İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası'nda oluşturulan ve başkanlığını eski Maliye Nâzırı Cavid Bey'in yaptığı İstanbul İktisat Komisyonu'nda görev alır. 1925'te İstanbul Liman İşleri İnhisarı Türk A.Ş.'nin kuruluşunda etkin rol oynar. 1934'e kadar bu şirketin yönetim kurulu başkanlığını yapar. 1930'da Serbest Fırka'ya üye olur. Aynı yıl, uzun yurt gezisinde Atatürk'le beraberdir. Bir süre ticaretle uğraşır ve 1946'da İstanbul Tüccar Derneği'ni kurar. 1948'de İstanbul'da toplanan Türkiye İktisat Kongresi'nde de önemli etkinlikte bulunur. 1950'de Demokrat Parti'den İstanbul milletvekili seçilerek TBMM'ye girer. Demokrat Parti ile anlaşmazlığa düşmesi üzerine partiden istifa eder. 27 Mayıs 1960'ı izleyen günlerde bir süre Milli Birlik Komitesi'ne danışmanlık yapar. Türkiye'nin İkinci Meşrutiyet'ten başlayarak 1960'lara kadar olan süreçteki siyasal, ekonomik ve sosyal gelişmelerine tanıklık eden Başar, bu tanıklıklarını ve düşüncelerini *Ticaret-i Umumiye Mecmuası*, *Kooperatif*, *Türkiye İktisat Mecmuası ve Barış Dünyası* gibi dergilerde yayınlanan makalelerinde ve yazdığı kitaplarında dile getirir.

Refik Koraltan (Divriği 1890-İstanbul 1974)[4] 1914'te Darülfünün Hukuk Fakültesini bitirir. Savcılık ve emniyet müdürlüğü yapar. Milli Mücadele sırasında bir süre Konya'da Kuva-yı Milliye içinde çalışır. Birinci TBMM'ye Konya milletvekili seçilir ve 1935'e kadar milletvekilliği yapar, ardından mülki amirliğe döner. 1935'te Çorum, 1937'de Trabzon, 1939'da Bursa valiliklerine atanır. 1942'de Bursa'dan milletvekili seçilir. 1945'te Bayar, Menderes ve Köprülü ile Dörtlü Takriri imzalar. 1946'da DP'nin kuruluşunda bulunur. 1950 seçimlerinden sonra, 22 Mayıs 1950'de TBMM Başkanlığına seçilir ve 27 Mayıs 1960'a kadar bu görevde kalır. Yassıada'da yargılanır. 1962 affından yararlanır. Vefatına kadar siyasetin dışında kalır. Başar ile Koraltan arasındaki dostluğu, Başar anılarında yeri geldikçe ifade eder, ancak bu ifadelerin belki de en anlamlısı, Başar'ın Koraltan'ı kastederek, "O beni hiç bırakmadı ve her derdimle dertlendi," demesidir.[5]

KORALTAN'IN İTİRAZI

Başar'ın *Barış Dünyası* mecmuasında tefrika halinde yayımladığı hatıralarını İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları için hazırlarken, Başar'ın eşi Merhume Bahire Başar ve kızı Tülin Selcen'den intikal eden evrak içinde Başar ile Koraltan arasında ikisi Osmanlıca yazılmış üç mektup buldum. Bu mektuplardan 8 Eylül ve 24 Eylül 1965 tarihlerini taşıyan ikisi, o sırada Almanya'da bulunan Koraltan tarafından Başar'a yazılmıştır. 4 Ekim 1965 tarihli olan üçüncü mektup ise Başar'dan Koraltan'a gönderilmiştir. Koraltan'ın Almanya'da bulunduğu sırada, iki eski dostun bu mektuplar dışında da yazıştıkları yine bu mektuplardan öğrenilmektedir.

Mektuplardan, 1962 affı sonrası Türkiye'den uzakta çocukları ile Almanya'da bulunan, aktif siyasetle uğraşmayan, yani bir anlamda inzivaya çekilen Koraltan'ın "devr-i sabık" iddialarına karşı koymaya çalıştığı anlaşılmaktadır. Ancak bu karşı koyuşun hukuki ve siyasi zemini olmadığı için kamuoyu önünde gerçekleşmemiştir. Koraltan, eski dostu Başar'ın anılarında dile getirdiklerine mektup yolu ile yanıt verir. Başar, anılarını yayımladığı dönemde bazı kişilerin itiraz ve düzeltme taleplerini içeren mektupları veya notları anılara paralel yayımlamış olsa da siyasi yasaklı olan Koraltan'ın yanıtlarına veya itirazlarına *Barış Dünyası*'nda yer vermemiş/verememiştir. Ancak iki eski dostun mektuplaşarak anılarda yer alan ve Koraltan'ın itirazlarına neden olan konuyu tartıştıkları anlaşılmaktadır. Bu mektuplar Başar'ın anılarına küçük bir katkı olması açısından ayrıca önem taşır. Koraltan, mektubunda bir yandan Başar'ın anılarında katılmadığı, hatta üzüntü ile karşıladığı itham ve değerlendirmelere yanıt verirken, yani kendini savunurken, diğer yandan Bayar'ı, "Bayar, bildiğiniz gibi şanslı adam, ileride tarihe en ince teferruatına kadar mal edeceğim, bütün zaaf ve küçük hesaplar içinde sözüm ona kurnaz davranıyor ve bunun altından oturduğu cumhur riyaseti koltuğundan uzaklaşmamak için parti bünyesi içinde emrine aldığı koltuk ve menfaat düşkünü adamları ileri sürerek insafsızca beni ve Menderes'i perde arkasından yıkmağa çalışıyordu," sözleriyle suçlar.

Bu üç mektup, özelde siyasi aktörlerin girift ilişkilerini ve DP tarihi çalışmanın zorluğunu, genelde ise yakın dönem çalışan tarihçinin ne kadar yüksek muhakeme gücüne ihtiyaç duyduğunu göstermesi açısından değer taşır.

MURAT KORALTÜRK
MARMARA ÜNİVERSİTESİ

Şu Moskofizm belası

Koraltan'ın Başar'a imzalayarak verdiği fotoğrafı.

Pension Anita
Augsburg: 8 Eylül, 1965
39 Augsburg 3
Ratdoltstrasse 11
Deutschland

İnanınız her fırsatla gezdiğimi gördüğümü şahikalaşan bu mâmur dünyanın göz ve gönül âlemi tablolarını seyrederken tekrar edeyim, içim sızlıyor. Niçin bunlar böyle? Ve neden biz öyleyiz? Bir kelimeyle söyleyeyim bunlar nizam memleketi. Fert olarak kendilerine, yuvalarına yurtlarına Ferhadana bir gayretle çalışırken tanrılaşan umumi nizamı bir an bir tarafından aksatmamak için çok dikkat ediyorlar. Vatandaşlar birbirlerini hürmetle selamlıyorlar. Ferdi hayatta birbirine sırat eden insana rastlamak hemen mümkün değil. Bütün bu insani hareketler sağlam bir bünyenin uzuvları gibi topluluğun hayatını ayakta tutuyor ve işte bunun içindir ki vakit vakit türeyen ve toplum hayatını tahrip eden sağlam bir vücudu yiyip kemiren mikrop gibi tehlikeler yaratsa dahi o tehlikeler geçer geçmez zayiat ve tahribat ne derece geniş olursa olsun, işte onu bu kısa zamanda gidermesini ve eskisinden daha kudretli bir vatan yaratmasını biliyorlar. İşte tıpkı ve canlı örnek; içinde yaşadığım Almanya olmuş.
Adı "Nato Kuvveti" olan ve hakikatte işgal kuvvetleri olarak devam eden Amerikan-İngiliz-Fransız askeri kuvvetlerinin yekûnü beşyüz binin üstünde imiş.
İlâmdicığım, inanır mısınız? Mübalağasız müşahedelerimi kaydedeyim, bu kuvvetlerini yer yer adeta memleket halinde yaşayan kuvvetlerine rağmen Alman milleti hatta onları bile kendisinin içinde yaşadığı Alman milletine huzur, emniyet temin eden nizama onları dahi alıştırmışlar. Onlar yani bu şâgiller dahi yaşadıkları bu memlekete milyarlar getirmeye devam ediyormuş. Ne dünya huzurunu yer yer bozan ve bilhassa talihsiz memleketimizi üç yüz seneden beri felâketten felâkete sürükleyen Moskofizm bugünkü korkunç adıyla komünizm dalgası var; ve ne de fırka ve hırka netice post kavgası yüzünden birbirini kötüleyen vatandaşları saflara ayırarak politika çekişmeleri görülüyor. Bunlar da bizim gibi umumi seçimin şu hararetli günlerini yaşıyorlar. Her gün televizyonlar, radyolar siyasi kanaat bakımından şu veya bu partiyi destekleyen gazetelerde devam eden mücadelenin ruhu yapıcılık, ayrımcılık değil asla.
Yolladığınız *Barış Dünyası*'nın son nüshası da geldi; adresi doğru yazmışsınız. Diğer gazeteler ve bilhassa *Son Havadis* burada şu çok okunan gazete imiş o da geliyor. Okuyorum. Hâlâ birbirini itham eden, hâlâ birbirinin gırtlağına sarılmak için saf ve masum vatandaşları zehirleyen, hâlâ tarihi, ezeli ve ebedi düşmanımız bulunan Sovyetlerin ekmeğine yağ süren, miktarı az da olsa, korkunç yazıları okudukça başım dönüyor. Tanrı bu tıp insanları ıslah etsin. Yazdığınız gibi, milletimize ve yurdumuza da böyle mesut günleri yaşama imkânını bağışlasın.
Hamdiciğim sevinirsiniz diye yazayım buraya geldiğimden ve şu çekildiğim mütevazı köşemde otururken Türk olduğumu bilerek ve mazideki millet safında, milletle beraber, millet için çalıştığımdan haberi olanlar iktidarda bulunduğumuz zaman geldiğimizden daha fazla bir sevgiyi can ve gönülden göstermekten geri durmuyorlar.
İnanınız aç yattığım günler oluyor melek yavrumun Ayhan'ın pişirdiği tarhana çorbasıyla günlerimi geçirmeye çalışıyorum. Eğer bu zor şartlar içinde geçen günlerde iş bulmak için didinen, geçimini kolaylaştırmak için çalışan şunun bunun tacizinden kurtulmak için uğraşan yavrum Oğuz'un işlerini her hangi bir hataya düşmemek için kontrol etmek için geçen mesaim müspet netice verirse ki daha bir buçuk ay devam edecek, tekrar yurda dönerek sizi kırk yıllık dostluğun kökleştirdiği sevginin tahassürleriyle tekrar bağrıma basmayı Allah'tan dilerim, gözlerinden öperim can ve canan kardeş.
Kızım Ayhan, Oğlum Oğuz sağlık dilekleriyle saygılarını sunarlar.

Refik Koraltan

İnanınız aç yattığım günler oluyor melek yavrumun Ayhan'ın pişirdiği tarhana çorbasıyla günlerimi geçirmeye çalışıyorum. Eğer bu zor şartlar içinde (...) iş bulmak için didinen (...) yavrum Oğuz'un işlerini (...) kontrol etmek için geçen mesaim müspet netice verirse (...) yurda dönerek sizi kırk yıllık dostluğun kökleştirdiği sevginin tahassürleriyle tekrar bağrıma basmayı Allah'tan dilerim.

Can ve candan kardeş Hamdiciğim;
6/9/1965 tarihli sağlık haberinizi ve her vakit olduğu gibi kırk yıllık bir ömrün destanı halinde satırlaşan sevgilerinizi bildiren mektubunuzu aldığım zaman, halk diliyle kaydedeyim: dünyalar benim oldu.
Doktorlarımın ısrarlı tavsiyeleriyle bütün zorluğuna rağmen seyahat yapmak zorunda kalmıştım.
Bu seyahatimi medeni garp âleminin her yönden ileri bir parçası bulunan Almanya'da geçirmeyi tercih ettim.
Bugün tam bir aydır yurttan uzakta gurbet ellerinde yaşıyorum.

En büyük hâkim tarihdir. Elbet bir gün hükmünü verecektir.

24-9-1965 Cuma Saat 11 sabah
Can kardeş!
19-9-1965 tarihli mektubunuzu dün aldım aynı neslin çocukları olduğum için ben de yeni harflerle yazmak ve okumakta bir türlü kullanmağa alışamadım.
Kızım Ayhan'dan Allah razı olsun iki üç saniyede baştanbaşa hakiki duyguları bir defadaha dile getirdi. Mektuplarınızı zevkle okurken her ikimiz için de baştanbaşa şeref ve gurur ifade eden olayları tekrar hatırlamanın zevk ve heyecanını yaşadım. Tevekkeli değil geçmiş zaman olur ki hayatı cihan değer, evet otuz beş sene evvel ne işek şimdi henüz otuz beş yaşını idrak ettiğimiz bu yılda da yine ve elbet değişmeyecek bir iç duygusu ve gerçek bir sözişle aynı duyguyu yurt ve ulusun sevgisini her türlü zorluklara ve (...) hem de korkunç olaylara rağmen yine de kalp ve vicdanlarımızda her an artan bir yılmadık. Hatalarımız olmadı mı? Zaten şeriat dili ile de iyi ve mükemmel insanı tarif ederken hasenâtı seyyiâtına galip diye tarif ve tavsif etmezler mi?
Mefahirle geçen neslimiz çocukları içinde elbet bizler de kendi payımıza düşen ödevleri yapmaktan hatta hayatımız bahasına böyle olsa asla çekinmeyerek, şu var ki şarka mahsus bir zaaf içinde kıymetler daima birbirini yemek, kötülemek, kötülemek, yıkmak ve bütün bu korkunç ihtiraslar neticesi elde edilen ümitle dolu varlıkları harcamaktan hâlâ da vazgeçmiyoruz. İstanbul'da çıkan gazetelerden *Son Havadis*'i burada da muntazaman takip ediyorum. Ara sıra ele geçirebildiğim *Cumhuriyet* ve *Milliyet* gazetelerini de okuyabiliyorum. Bunlardan edindiğim kanaat eski hamam eski tas! Tedehhüş ve Almanca bilenlerden sordum. O günlerde kiliselerde ve hele Katolik kiliselerinde yapılan ayinlerde yapılan duanın esası, Alman millet ve memleketinin selamet (...) içinde çalışan iktidara Tanrının müzaheretini diliyorlarmış "bak şu gerici yobazlara!" diyen yok. Kilisede her zümreye mensup genç ihtiyar ve âlimler de hazırmış.
Alman milletinin Bir ve İkinci Dünya Harplerinden mağlup ve harap çıkan vatanı bugün dünyanın akıllara durgunluk vererek seviyesi yükseltmesinin tek ve biricik sebebi evvelce de bildirdiğim gibi Allah'a inanır gibi mevcut nizama da öylece ve ibâdet edercesine saygı göstericiyorlar. İşte bu günkü a'lâ ve i'tilânın tek sebebi budur. Ve bu kuvvetledir ki bi-tahsis II. Dünya Harbinden sonra baştan başa tahrip edilen ve milyonlarca Almanı mahv ve

Bazen yazılarınızın altında bana karşı bazı zaafları tazammun eden kelimeler gözüme ilişiyor. (...) Demokrat Partiyi sanki şunun bunun telkini altında kurmuş ve fakat (...) iktidara geldikten sonra (...) ön safta hiçte hakkım olmayarak elde edilmiş koltuk ve mevki hatırı için köşeme çekilip oturan bir adammışım gibi bir durumda mütalaa edildiğimi görmenin üzüntüsündeyim.

heyecan ve tazelikle duyacak ve fırsat düştükçe dile getireceğiz.
Şu geçen ve geçecek olan fani hem de vefasız dünyada baki kalacak ne var ki?
Sizin de bildiğiniz gibi her yönünden refahın, saadetin zirvesine yükselen ve hele hele topluluk durumunda akıllara durgunluk verecek derecede fertlerin sükûn, huzur, emniyet ve tam manasıyla neşe içinde durmadan akan coşkun ırmaklar gibi daima ileriye ve en iyiye ulaşmak için küçüğü, büyüğü, erkeği dişisi ile koşan çalışan bu âlemi görüp de, talihsiz yurt ve milleti hüzünle düşünmemek elde mi? Ne güzel yazıyorsun, benim yerime siz burada ben orada olsa idim. Sizin yazacağınız yazılarda hatta benimkinden daha ileride olacaktı.
Bizim neslin çocukları büyük bir talihsizlik hayır büyük bir tali' eseri olarak elli yıl hiçbir ferdin ve hiçbir milletin katlanamayacağı zorlukları yenmesini bilmiş her türlü korkunç yıkıntılara rağmen yine tarihi şan ve şerefle dolu, kahramanlıkları destanlaşan bir milletin çocuğu olarak tam istiklal içinde yeni bir devlet kuran neslin çocukları olduk. Ve hiç bir zorluktan telehhüfle görüyorum ki bir takım korkunç maksatlı ve cüretkâr adamlar, yaban memleketlerinde bile yazılması kolay olmayan mahrem hayati mevzu'larımız üzerinde bi-muhâbâ ve âdetâ cirit oynamıyor. Ve asırlık düşmanın daha da çok tahribat yapabilmesine imkân ve fırsat hazırlıyorlar. Burada da aylardır bir seçim kampanyası devam ediyordu ve en son bu ayın on dokuzuncu Pazar günü umumi seçim için halk akın akın sandık başına gittiler, sanki seçim günü bir ibadet ve bir bayram günü imiş gibi büyük bir neşe sükûn, huzur ve emniyet içinde sandık başlarına toplandılar. Bu muhteşem tabloyu yakınımızdaki sandık başlarında ve nihayet televizyonlarda en ufak teferruatına kadar ibretle hayretle ve elbet kendi millet ve memleketim hesabına da derin bir elem ve üzüntü ile takip ve müşahede ettim.
Vakit ve imkân buldukça yakınımızda bulunan kiliselere gittim. İnanınız Hamdi can karşılaştığım sahneleşen ve büyük bir nizam ve intizam hem de inananlara has insanların vecd ve istiğrakı içinde iki yaşından en ileri yaşa erkek ve kadın topluluğu Tanrıya ellerini kaldırarak dua ediyorlardı. Daha evvelde perişan eden harp felaketlerinden nihayet beş sene gibi kısa bir müddet içinde bu günkü her yönden göz kamaştırırken seviyeye ulaşmışlar. İşsiz, fakir kimse kalmamış ve yaratılan herkesin? İş sahasında çalışmak üzere muhtelif milletlerden bu güne kadar iki milyona yakın işçi getirmişler ve bundan sonra da dışarıdan işçi getirmeye kararlı imişler.
Hamdi Kardeş çok isterdim sizin gibi kafası işleyen, olayları içinden kavrayan dinamik bir insan buraya gelsin hayatın her cihetini yakından görerek başladığı aydınlatıcı neşriyatına daha çok geniş ölçüde devam edebilsin. Ne olur, ben burada iken bir imkân bularak gelebilsen, ben de size naçizane de olsa bir hayli yardımlarım olur.
Yolladığın mektuanızı her vakitki gibi zevkle okuyor müstefit oluyorum. Günün şartları malum. Ancak aydınlatıcı fikirlerinizi o kadar yazabiliyorsunuz. Benim öteden beri inanışım, artık küçük politika, oyun ve ihtiraslarını arkaya atarak unutarak gerçekler ve hele hele hayırla kalkınmaya muhtaç mülk ve memleketimizi irşâd-ı ikarın yolu ile kurtarmak her Türk çocuğunun ahlâk, vicdan yurt ve milletin borcu olmalıdır. Birbirini yemekten, kötülemekten ve hele

Koraltan'ın Başar'a Almanya'dan gönderdigi posta kartlarının yazılı arka yüzleri.

milletl ihtilal hırsı ile iftira ve tezvir girdabından kurtulmanın zamanı gelmiş ve geçmek üzeredir. Huda korusun bir çöküntü ve bir sarsıntıya daha milli bünyede takat kalmamıştır. Düşmanın kahhar pençesi girtlağımıza sarılmıştır. O kahhar ell parçalamak politika ihtiraslarından uzak kalarak hep beraber sevgi ve feragatle çalışmakla mümkün olacaktır.

Hamdi Can, mecmuanızda geçirdiğiniz olaylardan bahsederken darılmayınız bir görüş yanlışlığına düştüğünüzü seziyorum.

Ben hiçbir vakit şöyle yaptım, böyle çalıştım diyen şeyhin kerameti kendisinden menkuldür diye vecizeleşen kaidenin dışına çıkmış bir insan olmadım. Buna rağmen bana öyle geliyor ki ben Koraltan'ı ikaz ve irşat ettim ama o dinlemedi. Mevki ve makamı vardı, gibi, beni yakından tanıyan sizin gibi can ve candan bir kardeş olarak bildiğim bir insana hiç de yakıştıramıyorum. Siz de yakından bilirsiniz ki, ben hiçbir vakit mevki ve makama kıymet veren ve bu sebeple gerçeklerden uzaklaşan insanlardan olmadım. Yakinen bildiğiniz gibi 1946--1950 arası zor şartlara rağmen mücadeleden asla çekinmedim. Protestolarım zafere ulaştırıncaya kadar hiç ama hiçbir tehlike ve zorluktan yılmayarak 1950 zaferini hazırlayanların safında ve ilk numaralarda çalışanlardan biri idim. Sizce de malum hazıra konan ve sonra işler yoluna girdiği demokrasi zaferi tahakkuk edinceye kadar yan planda görünenler. zaferi müteakip halk dili ile kaydedeyim, etekleri bellerine takarak sahaya atılmakta, sanki ilk planda ve baş rolde başarı sağlamışlar gibi seslerini yükselten ve nihayet sahada inerek tekrar bir çöküntüyü görünceye kadar en ileri rol sahipleri olarak haykıran bağıran, nara atanları uzaktan hayret, ibretle seyredenlerden biri de kardeşiniz reflikiniz olmuştu. İşte işler bu şekli almağa başladığı sıralarda sizinle yine canla başla dertleşir, aman Hamdi sabırlı ol, ifrata sapma, safı terk etme diye kardeşçe ikazdan çekinmezdim. Siz size has ifratlarla bir gün bana da son kararınızı bildirmeden 1955'in içinde birden bire saffı terk etmiş uzaklaşmıştınız. Ben bütün bu müfrit hallerinizi görüyor seziyor ve hatta vakit vakit işte Refik metanet, dirayet, ve kudretinden bahsederdin onu en ileri safa yani iş görecek vekalet sandalyesine oturtmak üzere durmadan desteklemek istediğin Hamdi diye tarizlere uğruyor ve bu üzüntüleri siz kardeşe de söylemekte kusur etmiyor, aman uzaklaşma, ayrılmakla bir iş yapılmaz, safta kal, birlikte ve bize (...) olan arkadaşlarla bünyemize giren ve bizi hafifden hafife sürükleyen küçük hesaplı ve zayıf karakterli insanlara fırsat vermeyelim. Saha serbest kalmasın diye sizi ikaza gayret ederdim. Yalnız sizi mi ya, (...) maksatlarla safı terk etmek isteyen mesela Karaosmanoğlu'na, mesela Bölükbaşı'na ve mesela Ahmed Oğuz'lar'a ve Hasan Dinçer'lere ve saire ve saireye amanın uzaklaşmayın meydanı küçük maksatlı kimselere terk etmeyin birlikte aynı iman ve heyecanın bünyemizde beliren zaafları gidermeğe çalışalım. Biz de ta meşrutiyetin ilanından buyana muhalefete sapmak isteyenlerin akibetleri malum. Bizde muhalefet pek de şanslı olmamıştır. Demokrat Parti müstesna, çünkü Demokrat Parti'nin ilk çıkışında hareket edenler hakiki (...) Sizin de bu son mektubunuzda belirttiğiniz gibi benim zaafım sevgide ifrat sizin kusurunuz kararda isticâl. İşte bu sebepledir ki ayrı düştük. Ne siz teşebbüslerinizde hiç mi hiçbir başarı sağlayamadınız, ne de ben vefa ile bağlı kalmak istediğim yakın dost ve arkadaşlarımı yola getirmeye muvaffak ola bilemedim.

Ben o sıralarda düşülen -hüsn-i niyete makrûn olsa da- hataları görebilir bi-tahsis Adnan Bey'e ve daha çok Bayar'a açarak, gedik boyundan? Yara kangren olmadan gerekli tedbirlerin alınmasını telkinde musir idim. Bayar, bildiğiniz gibi şanslı adam, ileride tarihe en ince teferruatına kadar mal edeceğim, bütün zaaf ve küçük hesaplar içinde sözüm ona kumaz davranıyor ve bunun altından oturduğu cumhur riyaseti koltuğundan uzaklaşmamak için parti bünyesi içinde emrine aldığı koltuk ve menfaat düşkünü adamları ileri sürerek insafsızca beni ve Menderes'i perde arkasından yıkmağa çalışıyordu. Ben bütün bu zaafları görüyor, yer sarsıntısından evvel yeraltından gelen uğultular gibi bünyemizde belirecek çöküntünün uğultularını işitiyor, gece gündüz gafleie dâlan Bayar'ı ikaz ve irşada çalışıyordum. Meşhur sözdür, içi beni dışı âlemi yakar derler. Istırap içinde iç âlemimde yaşarken dıştan hiçbir şey yokmuş gibi hele hele içimizdeki fesatçılara sevindirmemeye gayret ediyordum.

Araplar, innema'l-a'mâlü bi'n-niyât derler, ben de öyle davranıyordum. Azapçılar etrafımı sarmak beni de gittikleri parçalayıcı yola sürüklemek istediler. Ben tab'an manevracı hesapçı? Bir hilkatte yaratılmış adam değildim. Ve hiçbir zaman da olmayacağım. Dolambaçlı yollarda, hedefe varmanın da asla doğru olamayacağını biliyordum. Değerli Hamdi kardeşi Koraltan bana bu satırlarla neyi izaha çalışıyorsun deme bazen yazılarının altında velev ima yollu da olsa bana karşı bazı zaafları tazammun eden kelimeler gözüme ilişiyor ve üzülüyorum. Demokrat Partiyi sanki şunun bunun telkini altında kurmuş ve fakat kurulduktan ve hele iktidara geldikten ve en kısa zamanda sonradan beliren kahramanların büyük mücahedeleriyle zafere ulaştıktan sonra ön safta hiçte hakkım olmayarak elde edilmiş koltuk ve mevki hatırı için köşeme çekilip oturan bir adammışım gibi bir durumda mütalaa edildiğimi görmenin üzüntüsüyle oldukça uzayan ve belki de sizi istemeyerek üzen bu mevzuu böylece dile getirmeğe çalıştım. Kişi noksanını bilmek gibi irfan olamaz. Bu değişmez kaideyi bilirim. Elbet benim de herkes gibi istemeyerek bilmeyerek düştüğüm hatalar olmuştur bu kadar.

El mukadder? Layıkız, ne yapalım kader böyle imiş, en büyük hâkim tarihdir. Elbet bir gün hükmünü verecektir.

Sizi tahassürle bağrıma basar yanaklarınızdan öper sayın eşiniz ve yavrulara sağlık ve saadet dileklerimi tekrarlarım. Kızım Ayhan oğlum Oğuz hürmetler ederler.

Refik Koraltan

İderkenarl

Sizden ufak bir rica

Seçimler dolayısıyla partilerin çıkardıkları beyanname ile parti liderlerinin gerek kapalı gerek açık toplantılarda söyledikleri nutukların ayrı ayrı dosya halinde benim için bir (...) hazırlar mısınız?

Yazık oldu Koraltan, yazık oldu memlekete

İstanbul 4 Ekim 1965
P.K. 478 İstanbul
Benim canım vefâlı kardeşim
Koraltancığım
24. 9. 1965 tarihli mektubunuzu defalarca doya doya, sanki karşımda volkan ruhlu, ulu dağlara emsal, insanın gözünde himalayalar kadar (...) bi't-tecrübe görüp inandığım Koraltan yanımda imiş gibi zevkle okudum.
Koraltan nereye gitse hangi zevk âleminin içine girse yalnız ve yalnız vatan ve millet aşkını kendine aşk yapmış olduğu için gönlü ıstırâbın burgusu içindedir. Neden Türkiyemiz bu kadar geridir?
Bunca asırlar medeniyet gerdanını nur saçan önderliğiyle bürünmüş olan Türk milletine bu revâ mıdır?
İşte şimdi Almanya'da herkes belki senden başka birçok kimse, Koraltan Almanya'da eğleniyor dünyanın keyfini çıkarıyor demektedirler. Ben heyecanı ve vatanseverliği ile kendisine her zaman bağlı kaldığım Koraltan'ı bilirim, o orada da içini kemiren derdin müptelasıdır.
Bana yazdığınız mektubun her satırı her kelimesi bu vatan hastasının şimdi belki azgınlaşmakta olan buhranının alâmetleri, ifadesidir.
Koraltancığım,
Size çok, hem çok uzun bir mektup yazmak için günlerce uygun bir vakit aradım bir türlü bulamadım.
Nihayet bugün yazıhaneden akşam saat 18'de kaçtım. Hâlâ biz Fenerbahçe'de yazlıktayız. Eve gelerek bir taraftan radyoda seçim nutuklarını dinlerken öbür taraftan da bu mektubu yazıyorum (...) olacağından korkuyorum. Bilemezsiniz ne kadar çok çalışıyorum ve ne kadar yorgunum. Memlekette bir fikir hareketi yaratmak üzere hemen hemen yapayalnızım. Koskoca bir mecmuayı tek başıma çıkarıyorum dersem fazla mübalağa etmiş olmam. Amma ma'nen tatmin edilmekteyim. Çünkü her geçen gün otuz küsür seneden beri başıma bin bir bela getirmiş olan fikir savunuculuğumun, Donkişot'ça mücadelelerimin şimdi meyvelerini görüyorum. Birçok kimse şimdi benim yirmi sene evvel söylediğimi, on beş sene evvel teklif ettiklerimi söylemekte ve teklif etmektedirler. Aziz can kardeşim, bu memlekette "yaşasın hürriyet kahrolsun istibdattan" ibâret bir fikirle inkılaplar yapmak, bu milleti diriltmek ve kalkındırmak imkânı yoktur. Ah ne olurdu 1945'te Sizinle beraber attığımız ilk adımda her ikimizin de o zamanlar ortak olduğumuz bu görüşü Demokrat Partiye mal edebilseydik. Hatta mebus olmamdan sonra önlerine konarılmış, hazırlanmış halde getirip koyduğum ve karşılığında hiçbir menfaat beklemediğim fikirlerime olsun biraz değer verselerdi bu adam deli değil, bizim de kötülüğümüzü istemiyor. Bir şeyler hazırlamış bakalım belki faydalıdır diye milletçe kalkınma kanun teklifiyle birazcık olsun ilgilenselerdi ama hayır. Onlar ilgilendiler, ama benim şahsımla aleyhlerinde olduğum zehabına kapılarak. Ne ise bunlar geçti olan oldu. Bana komünist dediler ziyanı yok. Şimdi kimlerin komünist olduğunu kimlerin komünizme karşı göğüs gerdiğini artık herkes anlıyor. Fakat hâlâ korku içindeyim. Çünkü memlekette şimdi bizde 1950–60 arasının bir devr-i saadet olduğu vehmi içinde canlanmasından korkulan bir siyasi hareket var. Bu hareket asla realist değildir yaşayamaz, yaşatılamaz, sonra asıl önemlisi bu devre ileriye gidebilecek, yurdumuz cennet olabilecek fırsatlar önümüze getirip sunduğu halde maalesef bu fırsatı kaybettik, artık bu devir geri dönemez. Hatalar görülmeli ve bir daha tekrarlanmaması için ibret alınmalıdır ben bu davanın peşindeyim. Yazılarımdan başka yarın iktidara gelmesini bekleyen diğer arkadaşlarıma da açık açık fikirlerimi söylüyor onları naçizane uyarmaya çalışıyorum. Tıpkı 1945'te uğradığım akıbet yine mi tekrarlanacak. Burasını yaşarsam ilerisi gösterecektir. Ancak aradan geçen on beş sene insanları çok değiştirmiş olması gerekir devir değişmiştir. İstesek de 1950–60 geri gelemez. Bilirim son yolladığım mecmua da bu konu hakkında yazdığım yazıyı okudun mu? Benim bundan 25 gün kadar evvel Süleyman Demirel'e söylediklerimin özetidir.
Mektubunuzda hatıra yazılarım hakkındaki sitemini büyük bir üzüntü ile okudum. Ben bütün bu hatıra yazıları içinde sizi, davasına inanmış, kötülükleri düzeltme çabası içinde sonuna kadar inanarak, bir vazife gören şuurunu beslemiş bir vatan çocuğu olarak göstermeye, belirtmeye çalıştım. Hakikatte budur. Amma kabahatiniz, kabahatlerimiz yok mu? Çok var benim canım kardeşim. Sonuna kadar maalesef siz de kendinizi harcamakta direndiniz. İnanıyorum ki bu direnme kendinizi feda etme çok temiz duygularla idi. İçeride bulunursam belki düzeltirim diyordunuz. Neyi düzeltecektiniz? Ve neyi düzeltebilirdiniz sanki? Bunu siz de bilemiyordunuz doğrusunu isterseniz Menderes de bilemiyordu. Zaten benim şahsıma göre merhum cahildir. Ne ise bunun da üzerinde durmayayım.
Yazılarımda hiçbir zaman ben Koraltan'ı ikaz ve irşat ettim amma o dinlemedi demedim. Asla ikaz ve irşat haddim değil. Yalnız söz sırası geldiğinde gidişten ruhen muzdarip olduğumu belirtmek için Koraltanla dert? yaptığımızdan bahsettim. Koraltan mevki ve makam için kendini satan, inançlarını çiğneyen bir adam olsa idi onunla bunları konuşamaz idim. Akıl var yakın var. Koraltan mevki ve makam peşinde her şeyi feda eden adam olsa idi devrin muhalifi Hamdi Başar'a gidip ona dert yanar mı idi. Böyle düşünebilmek için insanın aklını kaçırmış olması lazımdır. Mademki açık, baş başa kalındığı zaman kendisiyle her şey konuşulan adamdır Koraltan.
O halde mevki ve makam kaygısından uzaktır amma Koraltan, kötülükleri bildiği halde Hamdi Başar gibi feveran edip "al abdestini ver pamuğumu" demiyor neden? Çünkü içinde kalırsa düzeltmek için yararlı olduğu kanaati var Koraltan'ın.
Memleketimiz ve milletimiz için müstesna ve paha biçilmez hizmetler vardır. Bunu en yakın ben bilirim.
O olmasa idi Demokrat Parti kurulamazdı, Kurulsa bile bir volkan gibi parlayamaz kuruluşundan dört sene sonra iktidara gelemezdi. Amma bir kere iktidara geldikten sonra Demokrat Parti adına (...) başına musallat olanları Koraltan'ın temiz ellerinden ve vefakâr bir arkadaş olmasından insafsızca istifade ederek bir çok hallerde (...) omzuna basıp onu kalkan diye kullanıp memlekete ve fukaraya kötülük ettiler. Şimdi bu devir kapanıp geçtikten sonra artık bu tarihi (...) açıklanmalıdır. Koraltan aldatılmış ve o da kendini aldatarak belki faydam olur diyerek bu çete idaresinin içinde kalmıştır. Yazık oldu Koraltan, yazık oldu memlekete. (...)

Hamdi Başar

14 Mayıs 1950 seçimlerinde DP milletvekili olan Ahmet Hamdi Başar daha sonra yönetimle ters düşerek partiden ayrılmıştı.

DİPNOTLAR

1 Başar'ın 27 Mayıs ile ilgisine dair önemli bir analiz için bkz. Murat Belge "Ahmet Hamdi Başar'ın Kitabı Dolayısıyla 27 Mayıs Üstüne Düşünceler", *Birikim*, sayı 11, (Ocak 1976), 14-23.

2 Didem Gürses, *Dönemi ve Görüşleri ile Ahmet Hamdi Başar*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde hazırlanmış ve yayınlanmamış doktora tezi, Ankara 1986, s. 297. Didem Gürses, "Ahmet Hamdi Başar", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce "Liberalizm"*, cilt 7, İletişim yay., İstanbul 2005, s. 338.

4 Başar ile ilgili birçok araştırma içinde en kapsamlı olanı için bkz. Didem Gürses, *Dönemi ve Görüşleri ile Ahmet Hamdi Başar*. Başar'ın yayınları ve Başar hakkındaki yazılanlar için bkz. Murat Koraltürk "Yazar ve Yayıncı Ahmet Hamdi Başar", *Mülkiye Dergisi*, sayı 29, (2006), s. 127-152.

5 Koraltan için bkz. Coşkun Ertepınar, *Refik Koraltan: Bir Politikacının Anıları*, Hacettepe-Taş yay., Ankara 1999.

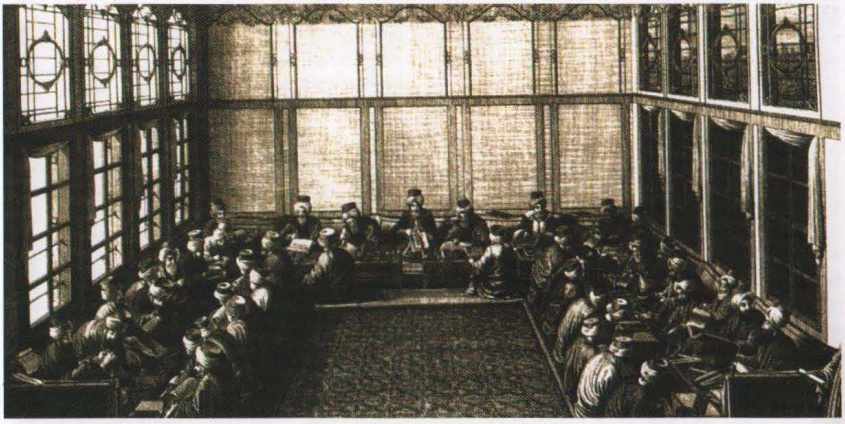
6 Ahmet Hamdi Başar, "Gazi'yle Çarpışmakta Beni Kabahatliydim!...", *Barış Dünyası*, sayı 82, (Mart 1969), s. 53.

OSMANLI MODERNİZASYONU

KALEMİYENİN KRİTİK ROLÜ

AHMET AKŞİT

Bu makalede Osmanlı modernizasyon hareketlerinde kalemiyenin özel rolünü özetleyip önemli bulduğum kimi noktaların altını çizmeye çalıştım. Bu konuda üç önemli yazar; Şerif Mardin, Niyazi Berkes ve Ahmet Hamdi Tanpınar'ın çalışmalarından çok yararlandım. Onların eserleri döneme değişik açılardan nüfuz edilmesini sağlamaktan başka, farklı yaklaşımlarıyla da araştırmacılar için düşünsel bir zenginlik kaynağı oluşturuyor. Ayrıca Carter V. Findley'in uzun ve zahmetli araştırmalarının ürünü olan çalışmaları kalemiyenin nicel ve nitel gelişimini izleme olanağı veriyor.

Bir maliye kaleminin içi, İstanbul, 18. yy sonu.

IgnatiusMouradge d'Ohsson, Tebleau general de l'Empire Ottoman. Paris. 1787 1820.III tebloı78

Genellikle kabul edildiği üzere, III. Selim'in Nizam-ı Cedid 1798 girişimi reformcuların niyetleri ve girişilen işin kapsamı itibariyle önceki dönemlerdeki reform çabalarından nitel farklılıklar taşır. İlhan Tekeli, dört bölümde incelediği yenileşme ve modernizasyon sürecinin ilk kısmını, "karşılaşılan sorunların çözümünü varolan siyasal ve sosyal sistem içinde arama dönemi" olarak belirler.[1] Esasen Nizam-ı Cedid öncesi dönemde sorun, "var olan düzenin" bozulmuş olmasında görülmekte ve çözüm eski düzenin ihya edilmesinde aranmaktadır. Osmanlı Devleti'nin niyeti açısından bu dönemi modern projeyle ilintilendirmek de mümkün değildir.

1683 İkinci Viyana Kuşatması ile başlayan ve 1699 Karlofça Antlaşması ile biten dönem ve arkasından gelen daha da feci yenilgi döneminin sonunda, 1718 Pasarofça Anlaşması'yla Belgrad'ın bile elden çıkması karşısında Osmanlı Devleti içinde bir süre için barış yanlısı kanat üstünlük sağlar, Lale Devri bu döneme denk düşer. Osmanlı Devleti'nde neden başarısız olunduğu, Batı'nın neden başarılı olduğu sorusunun sorulduğu ve cevap arandığı bir dönem başlamıştır. Bu dönemde Osmanlı ricali Batı karşısında kaybedilen askeri üstünlüğün tekrar tesis edilmesini sağlayacak tedbirler almaya yönelir. Yani problem sistemin kendisinden değil, savaş alanlarındaki beceriksizlikten kaynaklanmaktadır. Bu nokta mühimdir, zira gönülsüz Osmanlı

modernizasyon tarihinde devletin kendine yönelik bir dış tehdit hissetmesi sebebiyle oluşan değişim fikri, arkasından gelen dönemleri de boyamaya devam edecektir.

Lale Devri'nde de en çok yatırım yapılan alan tabii ki askeriyedir, fakat savaşlara ara verilmesini ve toplumun nefes almasını sağlayabilecek kesim sürekli yenilgi haberleri getiren seyfiye değil, kalemiyenin önde gelenleri olacaktır. Bu dönemde Batılı devletlerle yapılan görüşmeleri yürüten reis ül-küttap[2] makamını işgal eden kişinin iş yükü artmış olsa gerek, zira Osmanlı Devleti karşısındakine, "burasını aldım sen ne halin varsa gör" diyebilecek askeri üstünlüğü yitirdiğinin farkındadır. Artık savaş alanlarındaki kayıpların masa başında telafi edilmeye çalışıldığı bir dönem başlamıştır. Bu süreçte anlaşmalar, argümanlar, devletlerarası hukuk gibi askeri alanın dışındaki usulleri Osmanlı devlet adamlarının da daha iyi öğrenmesi gerekecektir. Bu yeni duruma uygun olarak reis ül-küttabın maiyeti genişlerken, onun faaliyetinin sonuçları da Osmanlı toplumu için yaşamsal önem arzetmeye başlayacaktır.

Reis ül-küttablığın maliyetinin gittikçe büyümesi ve Osmanlı Devleti içinde fonksiyonunun ve öneminin artması, sonraları, 19. yüzyılda Hariciye Nezaretine dönüşmesi, dönemi izleyen tarihçiler tarafından önemle değerlendirilmiştir.[3]

Lale Devri'yle beraber Osmanlı kalemiye sınıfının Batı'yla eskisine göre farklılaşan ilişkisi, Osmanlı toplumunun yenileşme hareketleri ve modernizasyonla ilişkisinde belirleyici bir rol oynamıştır. Bu dönemde askeri alan dışında, Osmanlı Devleti'nin yenileşme çabaları ve perspektifi herhangi bir konuda sonuç almaya çalışmaktan ziyade, Batı'ya güvenilir bir elçi gönderip yazdığı raporları okumaktan ve Batı'da neler olduğunu anlamaya çalışmaktan ibaretti. Askeri alandaki yenilenme çabalarının Osmanlı modernleşmesindeki öneminin inkâr edilmesi mümkün değildir ama her dönemde askeri yeniliklerin yakından takip edildiğini de unutmamak gerekir. Yine de modern çağda eskisinden farklı olarak askeri alandaki gelişmeleri teknik anlamda kavramanın zihinsel bir devrimi zorunlu kıldığını ve bunun da modern projeyi destekleyen fikri bir canlılığa yol açtığını tahmin etmek güç değildir.

Bilindiği gibi, Lale Devri'nde askeri alan dışında Osmanlı ülkesine giren en önemli yeniliklerden biri matbaa olmuştur. Matbaayı kuran İbrahim Müteferrika Avusturya egemenliğindeki Macar topraklarında yetişmiş ve ülkesindeki sıkışık politik durum sebebiyle İslama dönmüş eski bir unitarist idi.[4] Osmanlı tarihinde önemli bir yenilikçi olarak yer tutan Müteferrika'nın dünya görüşünün Osmanlı İmparatorluğu dışında oluşmuş ve matbaacılığı Macaristan'da öğrenmiş olması akılda tutulması gereken bir noktadır. Ondan sonra gelen anılmaya değer yenilikçiler de eğitimlerini ve uygulmaya çalıştıkları yeniliklerle ilgili donanımı Osmanlı topraklarında almamışlardır. Örneğin Humbaracı ocağını modernleştirmekle görevlendirilen Humbaracı Ahmet Paşa da (Comte de Bonneval 1675-1747) Avusturya ordusunda mareşalliğe kadar yükselmiş, Prens Eugenes[5] ile bozuşunca Osmanlı'ya sığınıp İslamı seçmiş ve kendi isteğiyle Osmanlı Devleti hesabına çalışmaya başlamıştı. Baron de Tott[6] ise Osmanlı ülkesinde askeri reform çalışmalarını yürütürken Fransız Devleti'nin memuruydu. Tott'un durumunda din değiştirmek ve bir Osmanlı paşası olmak söz konusu değildir. Aynı şeyler, II. Mahmud döneminin ünlü askeri danışmanlarından Prusyalı General Moltke[7] için de geçerlidir. Bunlardan başka, 18 ve 19. yüzyıllarda askeri reform alanında çalışmış çoğu Fransız, pek çok Avrupalı

Osmanlı toplumunda reaya-askeriye ayrımı doğrudan üretimde yer alan sınıfların karar merciinden dışlanmasını esas alan bir düzenlemeydi. Türkiye modernizasyon tarihi, başka birçok şeyin yanı sıra doğrudan üretime katılan sınıfların karar merciine doğru yürüyüşlerinin de tarihidir. Buna karşılık, kalemiyenin 19. yüzyılın ilk yarısında devletin politikalarını belirler hale gelmesi üretimle ilişkisinin sonucu değildir.

Memurlar Divanı'da 1800-1830. Hademe, rüus dairesi amiri, kâhya, mektubi, rüus dairesinin kisedarı ve çavuşbaşının kisedarı.

Ârif Paşa. Les anciens costumes de l'Empire Ottoman : depuis l'origine de la monarchie jusqu' a la réforme de Sultan Mahmud. Paris, Lemercier, 1863-1864.

zabit de vardır. Osmanlı kalemiyesinin yenileşmeye inanmış kimi önemli isimleri Avrupa'dan gelen bu insanların ülkede rahat çalışmasını sağlamak için uygun bir ortam yaratmaya ve uygulamaya konulacak reformlar için kaynak sağlamaya çalışmışlardır. Buna karşılık, 19. yüzyılın ilk çeyreğinin sonuna dek

1792'de III. Selim zamanında açılan, yenileşme çalışmalarında önemli yer tutan Haliç Hasköy'deki Humbarahane Kışlası.

Sultan Abdülmecid Necdet Sakaoğlu Nuri Akbayar.

Osmanlı kalemiyesinin reformların içeriği ve bunların arkasındaki akıl yürütmeyle ilişkisi oldukça sınırlıdır. Halil Hamid Paşa gibi Batı kaynaklı reformlar için çaba sarf edenlerin bile, "gâvurun bir bildiği vardır"ın ötesinde bir derinliğe ulaştıklarını düşünmek için bir sebep yoktur.

KALEMİYE İÇİNDE YENİLİKÇİ BİR ÇEKİRDEĞİN OLUŞUMU

III. Selim'in başlattığı Nizam-ı Cedid girişimini daha önceki yenilik hareketlerinden ayıran noktalardan biri, bu dönemde reform hareketini yürüten kadronun daha sonraki dönemlerde de iz bırakacak şekilde örgütlenebilen, az çok sürekliliği ve benzer duyarlılıkları olan yenilikçi devlet adamlarının genç, yenilikçi kuşakları yetiştirdiği bir çekirdeğin oluşmuş olmasıdır.[8] Bu çekirdeğin oluşumu Osmanlı modernizasyonunu bir bakıma dönüşü olmayan bir yola sokmuştur, zira artık söz konusu yeni politik özne, sultanın iradesiyle çeliştiği durumlarda bile kendi modernizasyon politikasını ilerletme çabasını sürdürmüştür. Örneğin III. Selim'in alaşağı edildiği zor günlerde hayatta kalmayı başarabilen Rusçuk yaranından Galip Paşa[9] ve çevresindekiler, yeni politik koşullarda Alemdar Mustafa Paşa'nın desteğini sağlayıp reform yolunda yürümeye cesaret edebilmişlerdir. Pertev Paşa, Galip Efendi'nin yetiştirmelerinden-

dir. Pertev Paşa'yı da Tanzimat-ı Hayriye'yi Gülhane Parkı'nda okuyan ünlü Mustafa Reşit Paşa'yı yetiştirmiştir. Mustafa Reşit de, bilindiği gibi Tanzimat döneminin birçok önemli devlet adamının yetişmesine katkıda bulunmuştur. 18. yüzyılın ikinci yarısı ve 19. yüzyılın ilk yarısındaki Osmanlı kalemiyesinin gelişimini izleyen Carter Findley'in verdiği rakkamlar, bu dönemde kalemiyenin sayısal gelişimini ortaya koyar.[10]

Eldeki kaynaklardan Nizam-ı Cedid hareketi içindeki yenilikçi kalemiye mensuplarının hayatlarını kısaca incelersek, bu dönemdeki yenilikçilerin Fransızca veya İngilizce gibi modernizasyonun taşıyıcısı Avrupa dillerinden birini bilmediklerini görürüz. Zamanın entelektüelleri, içinde yetiştikleri geleneğin ve aldıkları eğitimin doğal sonucu olarak Arapça veya Farsça öğreniyorlardı. Bu durum, kendilerini ait hissettikleri kültürle de alakalı olsa gerek ama aynı zamanda reformcu kadronun Fransa'yla onca bağlantıya rağmen "Osmanlıca" bir reform programı uygulama niyetinde olduklarını da gösterir. İlk Avrupa dili öğrenen önemli reformcu, Nizam-ı Cedid girişiminden yaklaşık 40 yıl sonra Mustafa Reşit Paşa olacaktır. Ondan küçük olmasına rağmen çağdaşı sayılabilecek Sadık Rıfat Paşa, Avusturya'da iki ayrı elçilik döneminde yaklaşık 3 yıl kalmasına rağmen Almanca veya dönemin diplomasi dili de olan Fransızcayı öğrenmemiştir. Buna karşılık, bu ilk dönem Tanzimatçılardan sonra gelen kuşaklar 1821 yılında kurulan Tercüme Odasında oldukça iyi derecede Fransızca öğrenerek devlet hizmetine girmişlerdir. Akılda tutulması gereken bir başka bilgi de, III. Selim kendisi veya halefinin bir Avrupa lisanı öğrenmesi için girişimde bulunmazken, onun yeğeni II. Mahmud'un, 1823 doğumlu oğlu Şehzade Abdülmecid'in Fransızca öğrenmesi için özen göstermiş olmasıdır.[11]

II. MAHMUD DÖNEMİNDE KALEMİYE

Bu dönemde Osmanlı ülkesinde oluşan siyasi yelpazede yer alan aktörlere, gruplara şöyle bir göz atalım. 18. yüzyılın sonlarında değişimi yönetmeye aday olabilecek tek grup olarak ortaya çıkan kalemiye, bu yeteneğinden kaynaklanan ağırlığını hissettirmeye başlar. Kalemiye içinde de bir şekilde Avrupa ile teması olan kesim öne çıkmıştır. 1826'da II. Mahmud neredeyse yüz yıldır reform programını engelleyen yeniçerileri tasfiye eder. Yeniçerilerin askeri reform programına akla aykırı olarak uzun süre bu derece sert ve kararlı direnmesi, kendilerinin ve himaye ettikleri kesimlerin yeni oluşturulacak düzende bir istikbal göremeleriyle açıklanabilir. Her nasılsa, bu tasfiyeden sonra İstanbul'da eskisinden farklı bir siyasi yelpaze oluşacaktır. Yenilikçi kanat, yeniçerilerin tasfiyesiyle ilgili fermanı kaleme alarak II. Mahmud'un güvenini kazanan Pertev Paşa'nın etrafında iyi örgütlenmiş bir klik oluşturmuştur. Bu grup, modern anlamda siyasi bir partiye benzemese de Osmanlı Devleti'nin ancak Batı'dan alınacak reformlarla kurtarılabileceği fikrine yakın durduğu, dolayısıyla devlet içinde oluşmuş diğer gruplara göre reform fikri etrafında toplanmış bir grup olduğundan belirgin bir fark taşıdığı söylenebilir. Pertev Paşa kliğinin karşısında duranların tek ortak amacı onu ve çevresini bertaraf etmek gibi gözüküyor.[12] Bu grubun liderleri olan Akif ve Hüsrev'in[13] kökenlerine ve meşguliyetlerine bakılırsa nasıl bir araya geldikleri sorusu daha da önem kazanır. Hüsrev Paşa, Abhazya'dan kaçırılmış, gulam sisteminde yetişmiş ve kendisine bağlı, benzer bir sistem içinde yetişmiş kalabalık bir grubun lideriydi. Hüsrev Paşa askeri reformlara ikna olmuş ama onun dışında modernizasyon fikrini kavramaktan uzak bir askerdi.

Buna karşılık Akif Paşa Yozgat'ta yetişmiş, kalemi kuvvetli bir bürokrattı. Dönemin II. Mahmud devri olduğunu hatırlarsak, 1826 sonrası devlet katında yükselen herkesin, hele Halet Efendi[14] gibi yeniliğe direnen bir adamın nasıl tasfiye edildiği de göz önünde tutulursa, sınırlı veya kapsamlı bir reform fikri taşıdığından temel tercihler yapılmıştır. Dahiliye ve Hariciye nezaretleri kurulmuş, ulemanın çok eskilerden beri yararlandığı vakıf kaynakları, yeni oluşturulmakta olan modern Osmanlı bürokrasisi için harcanmaya başlanmıştır. Bu kadar ciddi bir yönelimden sonra Mahmud'un modern bir anlayışla örgütlenmeye

Osmanlı tebaası olan gayrimüslimler veya sonradan İslamı tercih ederek Osmanlı Devleti'ne hizmet eden birçok kişi vardı. Köklü ailelerden gelen devlet hizmetindeki gayrimüslimlerin birçoğu bu ailelerin eskiden beri kullandığı kanallardan Avrupa dillerini öğrenmişti ve onların dışındakiler zaten Avrupa'dan geldiklerinden,

Ahmet Hamdi Tanpınar, Ahmed Cevdet Paşa'nın yerli zihniyetini anlamaya çalışırken, "o daima ayıklanmış eskidir" cümlesini kurar. Bu cümle herhalde 19. yüzyılda modernleşen Osmanlı bürokrasisi için geçerli değildir çünkü yeni haliyle kalemiye kendi geleneğinin evrilmesiyle değil, Batı'daki modern devletlerin esas alınmasıyla yeniden örgütleniyordu.

nı ya da taşımak zorunda olduğunu düşünebiliriz. Akif Paşa da bu döneme uyum sağlamış bürokratlardan biriydi. Yeteneklerine rağmen Pertev'e bağlı çalışmak zorunda olmak Akif'e ağır geliyordu belki, belki de Yozgat'ta yetişmiş bir kalem efendisi olması İstanbul kalemiyesine uyum sağlamasını güçleştiriyordu.[15] Her nasılsa, Pertev-Akif çekişmesi Churchil vakası[16] denilen hadise ile daha da artar (özellikle Akif'in Pertev'e düşmanlığı bilenir) ve sonunda, 1837 yılında Akif'in kışkırtmalarıyla Mahmud, Pertev'i, kardeşini ve damadını görevlerinden azleder, sürgüne yollar ve nihayet öldürtür. Bu operasyon Pertev ve yukarıda adı geçen yakın çevresiyle sınırlı kalmaz, kısa sürede başka bürokratlar da görevlerinden alınır. Pertev ve yakınlarının katledilmesi kararının Mahmud'u zorladığı, belki pişman olduğu, bu olaydan sonra çıkan söylentilerden ve kısa süre sonra Akif'i de azledip sürmesinden anlaşılabilir. Bu zorlanma ya da pişmanlık, sadece Pertev gibi becerikli bir kişinin ortadan yok olmasından kaynaklanmıyor olabilir zira Mahmud, geride kalan, birlikte çalışabileceği Mustafa Reşid, Sadık Rifat gibi reformist kadroların, öldürttüğü Pertev'in çevresi olduğunu fark etmiş olsa gerektir.

Pertev ve çevresinin tasfiye edildiği tarihte, esasen Mahmud açı-

Batı'yı anlamak konusunda bir eşiği geçen ilk Osmanlı aydını Şinasi.

Sultan Abdülmecid Necdet Sakaoğlu – Nuri Akbayar

çalışan devleti başka bir yöne kanalize etmesi söz konusu olamazdı. Bu geri dönüşü olmayan yola girilmiş olması Tanzimat arifesinde kalemiyenin istikbale güvenle bakmasını sağlıyordu. Bu kendine güven, sultanla veya diğer gruplarla girilen çatışmalarda alınan ağır yaralara rağmen yola devam etmeyi kolaylaştırıyordu.

DİL MESELESİ

Osmanlı Devlet çekirdeğinin modernizasyonla ilişkisindeki ciddiyetinin en önemli göstergelerinden birisi, Avrupa dillerinden birini öğrenme niyetiyle kendini açığa vurur. Burada devletin çekirdeği derken, doğuştan Müslüman olan ve bu yüzden -tabii yetenekleri, ilişkileri vs. sebeplerden de- üst kademelere kadar tırmanmaları mümkün olan devlet adamları grubu kastediliyor. Bu grubun dışında, Avrupa dilleri bilen ve onlar için bir dil sorunu varsa eğer, bu herhalde öncelikle Türkçeydi.

Kurumsal olarak bir Avrupa dili öğretimi doğrudan Batı'daki gelişmeyi kavramaya çalışmakla ilgili değildir. Buna karşılık, 1821'deki Mora İsyanı'ndan sonra devlet Rum Ortodoks tebaasından kısmen yararlanmaya devam etmekle birlikte, Tercüme Odasının kurulması ve Müslümanların Avrupa dillerini öğrenmeye başlaması, sadece Yunan Devrimi ertesinde Osmanlı hariciyesinde oluşan güvenlik sorunuyla açıklanamaz. Devlet bünyesinde oluşturulan bir kurumda Avrupa dilleri öğretilmesine karar vermek, kimi reformların uygulamasına nezaret edilmesinin ötesine geçip modern projenin uygulayıcısı olmak anlamına da gelmektedir. Bugünden bakıldığında, dil kursu gibi bir enstitü kurmak toplam modernizasyon sürecinde küçük bir adım gibi görünebilir ama bu, Osmanlı Devleti'ne, uygulanması zorunlu görünen modernizasyon reçetesini bir tercümana ihtiyaç duymadan okuyup anlama şansı veriyordu. Dil öğrenen insanlar açısından ise sadece devletin bekası ile değil, başka kültürlerle de ilgilenebilmek anlamına geliyordu; bu da zaman zaman Osmanlı merkezinde destek bulan bir görüştü.[17]

İngiltere, Fransa ve Avusturya gibi Doğu'yla ilgilenen ülkelerde diloğ-

ları yetiştiren kurumlar 18. yüzyılın ortalarında oluşturulmuştur. Bu kurumların oluşturulma sebepleri ve amaçları Tercüme Odasından farklıdır ama sonuçta bu devletlerin kurduğu okullarda yetişen diloğlanları da Tercüme Odasından yetişenler gibi hariciyeci oluyorlardı. Bütün 18. yüzyıl boyunca Osmanlı Devleti vb.) olarak kullanmakta ya da başka bazı önemli pozisyonları onlara bırakmaktadır. Bu ilişkide tarafların birbirlerine belli sebeplerle mecbur olduklarının bu derece altının çizilmesi ve devletin temsilcileri ile arasında güvene dayalı bir münasebet oluşmaması, düzgün, kuralları olan bir hariciye örgütünün kurulmasını

III. Selim'in kurduğu Nizam-ı Cedid ordusu sultanın önünden geçiyor.

Osmanlı Dünyasından Yansımalar. Necdet Sakaoğlu Nuri Akbayar

rin ön şartıydı. Bu kurallar arasında verimli işleyen bir bürokrasi de vardır. İktidarın liyakatla yükselmiş daha geniş bir kesim tarafından paylaşılması, işlerin yürümesi açısından bir zorunluluk olarak ortaya çıkmıştı. Bürokrasinin çalışma koşullarını ve kimi imtiyazları güvence altına alma çabası ise Osmanlı'yı bir kanun devleti olma yoluna girmeye zorlamaktadır. Bu çaba, özellikle Pertev ve yakınlarının yukarıda anlatıldığı gibi siyaseten katlinden[20] sonra yoğunlaşır. Bürokrasinin tesis etmeye çalıştığı kanun hâkimiyeti, sonuç olarak sultanın da hesap vereceği dünyevi bir makamın oluşturulması anlamına geliyordu. Bu, modernleşmeden yana olsa bile sultanın kendiliğinden kabulleneceği bir hadise değildir; bir mücadeleyi gerektiriyordu. II. Mahmud'un ölümü, gitgide bir politik özne olarak olgunlaşan kalemiyeye istediği fırsatı vermiş oldu. Onun yerine geçen genç Abdülmecid'in ilk saltanat yılında ilan edilen Tanzimat Fermanı ile "can, mal ve ırz" güven-

Nizam-ı Cedid'i önceki yenilik hareketlerinden ayıran noktalardan biri, yenilikçi devlet adamları ve onların yetiştirdiği genç yenilikçilerden oluşan çekirdektir. Bu çekirdeğin oluşumuyla bir bakıma geri dönüşü olmayan bir yola girilmiştir. Yeni politik özne, sultanın iradesiyle çeliştiği durumlarda bile kendi modernizasyon politikasını ilerletme çabasını sürdürmüştür.

açısından dış ilişkilerin olağanüstü bir belirleyiciliği olmasına rağmen İstanbul'da devletin kontrolünde bir dil okulu açılmamış olması dikkat çeken bir konudur.[18]

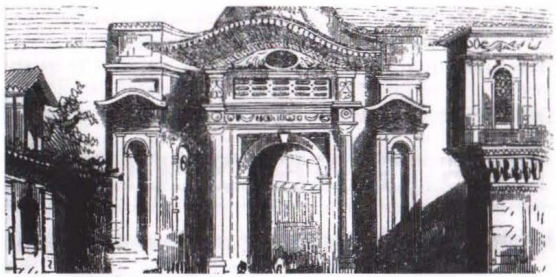
Aynı şekilde, 1791'e dek ikamet elçiliklerinin kurulmamış olmasını, kurulduktan sonra da bir Avrupa dili bilmeyen Müslüman Osmanlı elçilerine gayrimüslim tercümanların çevirmenlik yapmasını yukarda anlatılan gecikmeyle beraber düşünmek gerekir. Bu gerçekten de tuhaf bir durumdur, zira devlet, güvenlik ya da benzer bir sebeple karar mekanizmasından uzak tuttuğu gayrimüslim tebaasını, kritik olabilecek dış temaslarda tercüman (Mavrokordatolar, Mavroyenniler da engellemekteydi.[19] Bu tutarsızlıkları ve bocalamaları, savaş alanlarındaki başarılarıyla sözünü dinletmeyi devlet geleneği haline getirmiş emperyal bir gücün, yeni bir dünya düzeninde galiplerin kurallarını kabul etmek ve öğrenmekteki zorlukları olarak düşünmek doğru olur.

POLİTİK BİR ÖZNE OLARAK KALEMİYE

Askeri olarak Batı karşısında ezilen Osmanlı, Batı'nın üstünlüğünü idrak ettiğinden beri, esasen kendini galiplerin kurallarını ve yöntemlerini taklide zorunlu hissetmektedir. Örneğin bir hariciye örgütü kurulması ve bunun gerektirdiği yetkin ve sadık kadroların yetiştirilmesi dış ilişkilerliği sağlanmaya çalışılır, müsadere usulü kaldırılır. Abdülmecid, kimi konuların "Bâb-ı Seraskeri Dar-ı Şûrası'nda görüşülüp karara bağlandıktan (...) (sadece) tasdik ve imza"[21] için kendisine gönderilmesi gerektiğini yazan bir metnin altına imza atar. Fermanın şöyle bir fiili sonucu da olur; Pertev ve arkadaşlarının başına gelen siyaseten katl usulü bir daha uygulanmaz. Bu durum tabii ki sultan ile Osmanlı'da oluşmaya başlayan modern unsurlar arasındaki mücadelenin sonu değildi -bilindiği gibi bu mücadele 1908'de ilan edilen Meşrutiyet'e kadar oldukça çekişmeli cereyan etmiştir- ama sonradan II. Abdülhamid'in saltanatına kadar devam edecek olan bürokratik egemenliğin başlangıcı olacaktır.

SONUÇ

Ahmet Hamdi Tanpınar, Ahmed Cevdet Paşa'nın yerli zihniyetini anlamaya çalışırken, "o daima ayıklanmış eskidir"[22] cümlesini kurar. Bu cümle herhalde modernleşen Osmanlı bürokrasisi için geçerli değildir çünkü yeni haliyle kalemiye kendi geleneğinin evrilmesiyle değil, Batı'daki modern devletlerin esas alınmasıyla yeniden örgütleniyordu.

Bab-ı âli'nin ana kapısı Bab-ı Ekber'in girişi, 19. yy.

Osmanlı Dünyasından Yansımalar, Necdet Sakaoğlu Nun Akbayar

Osmanlı reform hareketlerini ve modernizasyon sürecini incelerken, bu sürecin başında Osmanlı yöneticilerinin, esasında kendi geçmişlerinde istikbale ışık tutacak unsurları seçip yola bunlarla devam etmeyi tasarladıklarını görürüz. Yolun bir aşamasında geçmişin kendilerine yardım etmediği görüşü ağır basar ve yenilik hamlesi radikalleşir. Bu noktada, radikalleşen bu hamleyi taşıyacak bir güç olarak Osmanlı bürokrasisi öne çıkar. Büyük ölçüde yeni (yerli bir geleneğe yaslanmayan anlamında) ve üretimden kopuk bir katman olan bürokrasi, Osmanlı'nın o günkü koşullarında bu rol için en uygun aktördür; Osmanlı toplumunun Batı'yı takip eden (ettiği kadarıyla) en eğitimli kesimidir. Osmanlı toplumunda reaya-askeriye ayrımı doğrudan üretimde yer alan sınıfların karar merciinden dışlanmasını esas alan bir düzenlemeydi. Türkiye modernizasyon tarihi, başka birçok şeyin yanı sıra doğrudan üretime katılan sınıfların karar merciine doğru yürüyüşlerinin de tarihidir aynı zamanda. Bu çerçevede düşünülecek olursa, kalemiyenin 19. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı Devleti'nin politikalarını belirler hale gelmesi üretimle ilişkisinin sonucu değildir. Buna karşılık emeğin verimliliğini görülmemiş ölçüde artırmayı başarmış ve bu başarının neticesinde, askeri alanda da Osmanlı Devleti'ne üstün gelen Batı'ya açılan kanalları kullanabilmesi, kalemiyeye avantajlı bir pozisyon sağlamıştır.

AHMET AKŞİT
VİYANA ÜNİVERSİTESİ
TARİH BÖLÜMÜ DOKTORA ÖĞRENCİSİ

DİPNOTLAR

1 Tekeli, İlhan, *Modernleşme ve Batıcılık*, İstanbul 2002, s. 19-42.

2 İnalcık, Halil, Reis ül-küttab İA cilt 9 s. 671-683

3 Bkz. Matuz, Josef *Das Kanzleiwesen Sultan Süleyman des Praechtigen*, Wiesbaden 1974 s. 28, 29, 53-54; İnalcık "Reis'l küttab" İA Cilt 9; Findley V. Carter. *Bureaucratic Reform in Turkey* Princeton 1980.

4 Berkes, Niyazi, *Türkiye'de Çağdaşlaşma* İstanbul 2002, s. 50-63. Türkiye'nin modernizasyon tarihi ile ilgili önemli tezleri barındıran ve ilk Türkçe basımı 1973'te yapılan bu temel eserinde Berkes, İbrahim Müteferrika ile ilgili olarak o tarihe kadar bilinenleri, özellikle İslamı ve Osmanlı ülkesinde yaşanayı seçmeci tutumu çevirmiştir.

5 Eugène de Savoi-Carignan, François (1663-1736) Prens Eugène, diğer askeri başarılarının yanı sıra 1717'de Belgrad'da kendi kuvvetlerinden çok daha kalabalık olan Ali Paşa kumandasındaki Osmanlı kuvvetlerine karşı kazandığı zaferle de bilinir Vocelka, Karl. *Österreichische Geschichte* Viyana 2001 s. 154-162.

6 Tott, François (1733-1793). Macar asıllı bir Fransız subayı olan Tott, Rus donanmasının Osmanlı donanmasını yaktığı Çeşme baskınından (1770) sonra Çanakkale Boğazındaki istihkâmların güçlendirilmesinde çalıştı, Hendesehane'nin kurulmasında görev aldı.

7 Moltke, Helmuth von (1800-1891) 1858-88 Prusya ve Almanya genelkurmay başkanı.

8 Mardin, Şerif, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, İstanbul 1996, s. 181.

9 Galip Paşa (1763-1829) Babası sadaret mektubi kalemi başhalifesi Seyid Ahmad Efendi

10 Findley 18. yy sonunda 1000-1500 kişiden oluşan kalemiyenin II. Abdülhamid döneminde 50.000-100 000 memurdan mutesekkil olduğunu söyler Findley, s. 65.

11 Şehzade Abdülmecid Fransızca muallimleri Rum Nikolaus Aristarkhis ve Safvet Efendi'den ders alır. Saltaoğlu, Necdet; Akbayar, Nuri. *Sultan Abdulmecid*. İstanbul 2001. s. 16

12 Findley bu iki grup arasındaki mücadeleyi şahinler guvvetmiler şeklinde özetlenebilecek bir eksene oturtur. "En nüluzlu yönetim eliti kim olacaktı, askerler mi siviller mi? İmparatorluk kudretiyle mi, yoksa diğer devletlerle barışçıl ilişkiler içinde çıkarlarını koruma yoluyla mı ayakta kalacaktı? Akif Paşa ve yaşlı asker Hüsrev Paşa bu sorulara verilen bir cevabı temsil ediyordu" Age Findley s. 142

13 III. Selim devrinde donanmadaki ıslahat çalışmalarına da katılan Hüsrev, Mısır'da İngilizlerle beraber Fransızlara karşı savaşırken Avrupa harp usulleri ve askeri örgütlenme konusunda öğrendiklerinden dolayı, diğer Osmanlı subaylarına göre daha bilgiliydi. II. Mahmud devrinde sultanın bağlılığından başka, bu bilgisinin de yükselmesinde etkisi olmuştur

14 Kuzattan Karındı Hüseyin Efendi'nin oğlu olan Hâlet Efendi (1780-1823) babası gibi kadılık tarikında çalışma hayatına girmiştir. Muhtelif dairelerde çalışmış, Galata Mevlevihanesi şeyhi ünlü Galib Dede'nin de yanında bulunmuştur Başmuhasip payesiyle Paris'e elçi olan Hâlet, Taleyrand ile de görüşmüştür. Yeniçeri Ocağı ile yakınlığı, bir kısım Fenerli aileler ile olan özel ilişkileri muhtemelen kendi statüsünü korumasına yardımcı oluyordu. Daima reform karşıtı unsurlarla ittifak halinde olan Hâlet, II. Mahmud'un kendi aleyhine dönmesine engel olamaz. Önce sürgün edilir ve sonra Konya'da boğdurulmak suretiyle idam edilir. Hâleti Efendi, İA 5/1 s. 123-125. Okuma yazma bilen bir babanın oğlu ve iyi kötü Avrupa görmüş Hâlet Efendi, hiç kuşkusuz zamanın elit zümresine dahil bir zat idi. Bütün bu donanımına rağmen her türlü yenilik girişimine direnen Hâlet Efendi bu özelliklere sahip elitin bir blok olarak reform yanlısı olmadığına iyi bir kanıttır

15 Akif Pertev çekişmesine ilişkin okuduğum kaynaklarda, "taşra-merkez bürokrasisi gerilliminin neticesidir" şeklinde bir ifadeye rastlamadım. Ancak İnalcık, İA'ne yazdığı "Reis ül Küttab" (s. 680) makalesinde ayanın gücü sayesinde divan-ı humayun kalemleri arasına seyfiye sınıfından "bey" unvanıyla girenlere "umumiyetle iyi nazarla bakılmadığından" söz eder. İnalcık'ın bu tesbiti merkez-taşra ittlaşmasına bir kanıt oluşturmaz, ancak İstanbul kalemlerinin dışarıdan gelen kadroları kolay kabul etmeyeceklerini destekler bir saptamadır

16 Akif Paşa'nın (1787 1845) hariciye nâzırlığından azline sebep olan olay İstanbulda *Ceride-i Havadis* gazetesini çıkaran *Morning Herald*'ın muhabiri olan İngiliz tebaasından Churchill adlı şahsın avlanırken Kadıköy'ünde kuzu otlatan bir Müslüman çocuğu vurması ve bunun ertesinde çeşitşen olaylar Tanpınar A.H. "Akif Paşa", İA. 1. s. 243.

17 Batı'yı anlamakta belli bir eşiği geçen ilk Müslüman Osmanlı entelektueli sayılabilecek Şinasi'nin Avrupa'ya gönderilmesi ve iyi bir eğitim almasında Mustafa Reşid Paşa'nın gayretleri söz konusudur. Benzer şekilde, 19. yüzyılın ilk yarısında Âli ve Fuad paşaların dil öğrenip Avrupa'yı tanımalarında da Mustafa Reşid Paşa'nın teşvikî söz konusudur

18 Eflakve ya Boğdan voyvodalarının insiyatifleriyle dil okulları açılmıştır lakat bunlar devletin istikrarlı desteğinden mahrum oldukları için uzun ömürlü olmamışlardır Bkz. Zeynep Sözen, *Fenerli Beyler*. İstanbul 2000.

19 Voyvodalar, bölgelerinde bir düzen kurup vergi toplamak için Osmanlı Devleti'nden yetki almak durumundaydılar, Osmanlı Devleti de Avrupa dilleri ve diplomasi bilen bu insanların bilgilerinden muhtaçtı

20 Esasen devlet erkânının canı ve malı üzerinde sultanın tasarruf hakkı olduğundan ve bu durum meşru kabul olunduğundan, Pertev ve yakınlarının katlinde hukuki bir sorun yoktur Bilindiği gibi Tanzimat Fermanı ile can, mal ırz ve namus güvencesi getirilince sultanın yargılanmadan can alma hakkı ve dolayısıyla uygulaması da ortadan kalkmıştır

21 *Tarih Toplum*, Kasım 1989

22 Tanpınar A.H., *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi* İstanbul 2006 s. 159

DEMİREL, ORTANIN SOLU VE TİP

1965 GENEL SEÇİMLERİ

ERDEM SÖNMEZ

Türkiye bir seçim arifesinde; bu seçimde de yüzde onluk ülke barajı uygulaması nedeniyle birçok parti meclis çatısı dışında kalacak ve oldukça fazla sayıda oy mecliste temsil edilemeyecek. Bu çalışmada seçime giren tüm partilerin mecliste temsil edildiği ve bu açıdan çokpartili siyasal hayatımızda önemli bir yeri olan 1965 seçimleri, seçimden önceki siyasal ortam gözden kaçırılmadan, partilerin seçime yönelik stratejileri çerçevesinde incelenmeye çalışılacaktır.

Hiç kuşkusuz TİP'le gelen sol rüzgâr, bütün siyasi partileri bu yeni durum karşısında bir tutum almaya zorladı. TİP'in Saraçhanebaşı'ndaki ilk mitinginde Aybar kürsüde.

Ara Güler, *Beyaz Güvercinli Adam*.

1961'DEN 1965'E: GEÇİŞ SÜRECİ

1965 seçimlerinin hem partilerin seçim stratejileri hem de seçim sonuçları açısından, kendinden önceki dönemin ürünü olduğu söylenebilir. Dolayısıyla 1965 seçimlerine ilişkin bir değerlendirmeye, seçimden önceki siyasal ortamı analiz ederek başlamak yerindedir. Çoğu gözlemci 1961 Anayasası'nın, her anayasa gibi bazı gelişmelerin, uzlaşmaların, özel durumların yarattığı bir belge ve daha da önemlisi, 1960 darbesinden önce rejim bunalımına yol açan gelişmelere tepki niteliğinde bir metin olduğunu belirtir.[1] Zürcher'e göre, yeni anayasanın hazırlayıcılarının ana amacı, Millet Meclisi'ni başka kurumlarla dengelemek suretiyle 27 Mayıs öncesindeki herhangi bir partinin sahip olduğu türden bir iktidar tekelini engellemektir. Bu amaçla, Cumhuriyet Senatosu adında ikinci bir meclis oluşturulmuş ve tüm yasaların her iki meclisten de geçmesi zorunlu hale getirilmiştir. Ayrıca, anayasaya aykırı gördüğü yasaları reddedebilme yetkisine sahip bir Anayasa Mahkemesi kurulmuş; yargı kurumu, üniversiteler ve sivil toplum örgütlerinin tam özerklikleri güvence altına alınmıştır. Son olarak, tek bir partinin mecliste ezici çoğunluk

elde etme ihtimalini azaltmak için çoğunluk sisteminden nispi temsil sistemine geçilmiştir.[2]

13 Ocak 1961'de siyasi faaliyetler üzerindeki yasağın kaldırılmasıyla 1961 yılında yapılacak seçimler için yeni partilerin kurulmasına izin verilmiştir. Az bir zaman içinde Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) ve Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi'nin (CKMP) yanında 11 yeni parti daha kurulmuş; ancak bunların çoğu kısa ömürlü olmuştur. Sonuçta, 1961 seçimlerine 4 siyasal parti katılmış ve oyların %36.7'sini alan CHP seçimden birinci parti olarak çıkmıştır. CHP'yi %34.8 oy oranıyla Adalet Partisi (AP), %14.0 oy oranıyla CKMP ve %13.7 oy oranıyla Yeni Türkiye Partisi (YTP) takip etmiştir.[3] Seçim sonuçları, bir bakıma geçiş sürecinde ciddi krizlerin yaşanabileceğinin habercisidir. Zira CHP 1957 seçimlerine göre oy kaybetmiş; Demokrat Parti (DP) oyları, seçimlerden sadece 9 ay önce kurulan AP ve YTP arasında paylaşılarak blok halinde varlığını korumuştur. Üstelik bu seçimlerde AP, Ege ve Akdeniz bölgelerinde DP'nin 1957 seçimlerinde aldığı oydan daha çok oy toplamıştır.[4] Yerasimos'un deyişiyle, umutlarını seçime bağlayan CHP ile ordu, büyük burjuvazinin kendi içinde boğarak halkın bütün desteğinden mahrum ettiği ve ihtiyacı kalmayınca da ortada bıraktığı tüm küçük burjuva hareketlerinin kaçınılmaz akıbetine uğramıştır.[5] Kısacası, DP'nin toplumsal tabanı istenen çizgiye evriltilememiştir.

Silahlı Kuvvetler içindeki bazı kesimler, 1961 seçimlerinin kendileri açısından hayal kırıklığı yaratan sonuçlarından sonra devreye girmek istemiş, fakat ordunun üst düzey kadroları ve Silahlı Kuvvetler Birliği bu girişimlere engel olmuştur. Müdahale yerine, CHP ve AP'ye birlikte çalışmaları doğrultusunda baskıda bulunulmuş ve Cumhuriyet tarihinin ilk koalisyon hükümeti kurulmuştur.[6] Bu zoraki koalisyon, eski DP siyasetçilerine af ve planlı ekonomi projesi gibi konulardaki anlaşmazlıklar yüzünden bozulmuştur. Bunun üzerine CHP, CKMP ve YTP ortaklığına dayanan yeni bir koalisyon kurulmuş, ancak tarafların uyumu açısından kendinden önceki koalisyon hükümetinden pek de farklı olmayan bu üçlü ortaklık da kısa sürmüştür. Bu koalisyondaki en büyük anlaşmazlık noktasıysa, İnönü'nün anayasanın talep ettiği reformların bir parçası olarak yorumladığı tarım vergisi meselesidir. Kasım 1963'teki yerel seçimlerde meclisteki tek muhalefet partisi olan AP'nin oylarını artırması ve hükümetin küçük ortaklarının oylarının ciddi biçimde azalması, CHP-CKMP-YTP koalisyonunun sonunu getirmiştir.[7] Ardından, Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel, Orgeneral Cevdet Sunay'ın da desteklemesiyle AP lideri Ragıp Gümüşpala'dan hükümeti kurmasını istemiştir. Ordunun, AP'yi siyaset sahnesinin kabul edilebilir bir parçası olarak görmesi ve partinin artık İnönü'nün vesayeti altında tutulmasına gerek duymadığını ifade etmesi açısından önemli olan bu adım, Gümüşpala'nın girişiminin başarısızlığı sonucunda gerçekleşmemiş ve CHP ile bağımsızlardan oluşan bir azınlık hükümeti kurulmuştur.[8] Aralık 1963'te göreve başlayan hükümete, YTP de o sıralar tırmanışa geçen Kıbrıs sorunu nedeniyle dışarıdan destek vermiştir. 1964 yılında yapılan Cumhuriyet Senatosu kısmi seçimlerinde AP geçerli oyların %50.3'ünü toplayarak bir kez daha birinci parti konumuna gelmiştir.[9] Bunun üzerine AP, 1964 sonuna doğru hükümeti düşürme girişim-

"Sertlik yanlıları Sadettin Bilgiç'i aday gösterdiler; orduyu yatıştırmak isteyenler Celal Bayar'ın yaverliğini yapmış emekli bir hava generalini, Tekin Arıburun'u önerdiler; tutucular bir hukuk profesörü olan Ali Fuat Başgil'i destekledi; orta yolcu ılımlılar Adnan Menderes'e bağlı, adı pek duyulmamış bir mühendisi, Demirel'i öne sürdüler..."

İsmet Paşa ve Mevhibe Hanım sandık başında.

http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/kitaplar/FMD/tr/04094.htm

lerini hızlandırmış, Şubat 1965'teki bütçe oylamaları sırasında hükümet devrilmiş ve Türkiye, 10 Ekim 1965'te gerçekleşecek olan seçim sürecine girmiştir.

1965 genel seçimleri açısından 1961-1965 yılları arasındaki geçiş döneminin bir diğer önemli özelliği, CHP ve CKMP dışında seçime girecek olan 4 yeni partinin kurulmasıdır. Bu dönemde yeni kurulan partilerden Türkiye'deki siyasal hayatı en derinden etkileyecek olanı, şüphesiz AP'dir. Hem taraftarları hem de siyasal rakipleri tarafından DP'nin en önemli takipçisi olarak görülen AP, 11 Şubat 1961'de ordunun onayıyla kurulmuştur. Parti başkanlığına Mayıs 1960'ta Üçüncü Ordu'ya komuta eden emekli general Ragıp Gümüşpala getirilmiş ve 1964'te ölene dek partinin genel başkanı olarak kalmıştır. Ahmad'ın deyişiyle, 27 Mayıs darbesinden sonra genelkurmay başkanlığına getirilen ve Ağustos 1960'ta emekliye ayrılan Gümüşpala, Ahmad'ın belirttiği gibi, DP'nin yeniden güçlenmesine karşı ordunun ve askeri baskıya karşı da demokratların sigortası konumundadır.[10] Gümüşpala'nın ölümünden sonra ise parti liderliği için çeşitli hizipler kendi adaylarını öne sürmüşlerdir. Yerel seçimlerde alınan sonuçlara göre seçilecek olan sadece parti lideri değil, aynı zamanda yeni başbakandır. "Sertlik yanlıları Sadettin Bilgiç'i aday gösterdiler; orduyu yatıştırmak isteyenler Celal Bayar'ın yaverliğini yapmış emekli bir hava generalini, Tekin Arıburun'u önerdiler; tutucular bir hukuk profesörü olan Ali Fuat Başgil'i desteklediler; orta yolcu ılımlılar Adnan Menderes'e bağlı, adı pek duyulmamış bir mühendisi, Demirel'i öne sürdüler. Parti en az tartışmalı aday olduğu için Demirel'i seçti."[11]

DP'nin mirasına aday olan bir diğer parti, YTP'dir. 1955'te Hürriyet Partisi'ni kuran Ekrem Alican'ın liderliğinde 1961 yılında kurulan partiye Deniz Baykal gibi bazı öğretim üyeleri de katılmıştır.[12] Tanel Demirel'in deyişiyle, DP tabanına oynayan YTP, 27 Mayıs'a AP kadar karşı olmamakla birlikte, CHP'ye de oy vermek istemeyen kitleyi temsil etme iddiasında olan bir partidir. Bu nedenle de, CHP'yi dengeleyebilecek bir güç olarak özellikle Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel tarafından desteklenmekteydi.[13]

1961-1965 döneminde kurulan bir diğer siyasi parti, TİP'tir. Şubat 1961'de bazı sendikacılar tarafından kurulan TİP, siyasal hayatımızda etkileri aldığı oy oranının çok ötesine taşan belki de tek partidir. TİP, Zürcher'in deyişiyle eski Kemalist kalıbın açıkça dışında kalarak ortaya çıkan ve seçimlerde yarışan gerçek ideolojik temele sahip ilk partidir.[14] 1961'de kurulan parti, ilk başta tam bir sosyalist parti hüviyetinde değildi. Örneğin parti tüzüğünün ikinci maddesinde partinin amacı şöyle açıklanmaktaydı: "Programda yazılı esasları gerçekleştirmek ve ezcümle Türk vatandaşlarını tam bir refaha kavuşturacak, sosyal güvenliği sağlayacak, dünya çapında tarihi vazifesini tam bir serbesti içinde ifaya imkân verecek, halkın kendi iradesiyle kendi kendini hiçbir kayıt ve şarta bağlı olmaksızın idame eylemesini temin edecek ve bilhassa hiçbir şahıs, sınıf, zümre, hizip veya teşekkülün kanun üstüne çıkabilmesine izin vermeyecek her türlü mevzuatı tesis ve tatbik etmek için kanunun verdiği haklar ve tüzüğünün hükümleri dairesinde çalışmaktır."[15]

Partı esas rengini, Mehmet Ali Aybar'ın 1962 yılında genel başkan seçilmesiyle almıştır. Aybar'ın parti başkanlığına gelmesiyle birlikte parti programı yenilenmiş ve TİP, işçi sınıfının öncülüğünden, sosyalizm hede-

1961-1965 döneminde kurulan bir diğer siyasi parti, TİP'tir. Şubat 1961'de bazı sendikacılar tarafından kurulan TİP, siyasal hayatımızdaki etkileri aldığı oy oranının çok ötesine taşan belki de tek partidir. TİP, Zürcher'in deyişiyle eski Kemalist kalıbın açıkça dışında kalarak ortaya çıkan ve seçimlerde yarışan gerçek ideolojik temele sahip ilk partidir.

1961 seçimlerinden 1965 seçimlerine kadar uzanan süreç, deyim yerindeyse Türkiye'de çokpartili siyasal hayata yeniden geçiş ve bu geçişin yerleşmesi sürecidir. Bir yandan yeni anayasanın sağladığı görece özgürlük ortamında işçi sınıfı gibi toplumsal grupların siyasal sözcüsü konumundaki çeşitli kurumların örgütlenmesi sonucu siyasal yelpazedeki çeşitlilik artıyor; öte yandan yeni rejimin muhafızlarının, devirdikleri siyasal grubun sürekliliğini önleme çabaları bu sürecin iktidar ilişkilerini derinden etkiliyordu. Bu etkileşim bağlamında AP'nin temel kaygısı; DP'nin toplumsal tabanına her fırsatta demokratların devamı olduğunu iletirken, böyle bir duruma izin vermeyeceğini sık sık belirten MBK ve ordu içindeki çeşitli grupların tepkisinden korunmak ve orduya meşruiyetini kabul ettirebilmektir.[16] Sonuç olarak Türkiye, iki darbe girişiminin olduğu, ithal ikameci birikim modelinin oturduğu, sosyalist dergilerin ciddi tirajlara ulaştığı, başta Kavel direnişi olmak üzere pek çok grevin gerçekleştiği, CHP'nin biraz

da bu gelişmeler sonucunda "ortanın solu" açılımını geliştirdiği ve Süleyman Demirel'in AP, Alparslan Türkeş'in CKMP başkanlıklarına seçildiği bir dönemin ardından 1965 genel seçimleri sürecine girmiştir.

SEÇİM KANUNU

Daha önceki anayasalarda milletvekili sayıları, seçmen sayısı veya nüfusa göre belirlenirken, 1961 Anayasası ile birlikte meclislerin toplam üye sayıları sabit tutularak, vekiller nüfus esasına göre seçim çevrelerine dağıtılmıştır. Buna göre, Millet Meclisi üye sayısı 450, Senato üye sayısı ise 150 olarak belirlenmiştir. Millet Meclisi üyelerinin 4 yıl, senato üyelerinin de 6 yıl için seçilmesi, senatonun üçte birini yenilemek üzere iki yılda bir Cumhuriyet Senatosu kısmi seçimleri yapılmasını gerektirmiştir.[19]

25 Mayıs 1961 tarihli 306 sayılı Milletvekili Seçim Kanunu'yla birlikte çoğunluk sistemi terk edilerek nispi sistem uygulamasına geçilmiştir.[20] Nispi temsil sistemi, siyasi partilerin, güçleri oranında meclislerde temsiline olanak vermekte ve bu niteliğiyle temsilde adalet boyutunu öne çıkarmaktadır. Kanunun birinci maddesinde milletvekili seçimlerinin nispi temsil usulüne göre yapılacağı belirtilmiş, nispi seçimin çevre barajlı d'Hondt uygulaması yürürlüğe konmuştur. Çevre barajlı d'Hondt sistemine göre, seçim çevresi barajını geçemeyen partilere milletvekilliği tahsis edilmemektedir. 1961 seçimlerinde uygulanan bu sistem, 1965 seçimleri öncesinde CHP'nin isteğiyle, 13 Şubat 1965 tarihli 533 sayılı kanunla değiştirilmiş ve Milli Bakiye usulüne geçilmiştir.[21] 306 sayılı Milletvekili Seçim Kanunu'nun 32. maddesinde, söz konusu kanunla yapılan değişiklikle uygulamaya konulan ve siyasal literatürde milli bakiye (ulusal artık) olarak anılan yeni sistemle birlikte seçim çevresi barajı kaldırılmıştır. Temsilde adalet unsurunu en çok öne çıkaran sistem olan milli bakiye sistemi, partilerin seçim çevrelerinde milletvekillerinin dağılımı sırasında hesaba katılmayan artık oyların ulusal ölçekte değerlendirilmesini esas almaktadır. 1965 milletvekili genel ve 1966 kısmi Cumhuriyet Senatosu seçimlerinde uygulanan milli bakiye sistemi, 1968 yılında yürürlükten kaldırılmıştır.[22]

PARTİLERİN SEÇİM STRATEJİLERİ

CHP 1965 seçimlerine, partinin gelecekteki iki önemli ismi Bülent Ecevit ve Turhan Feyzioğlu tarafından yazılmış olan, sosyal adalet ve sosyal güvenliğe ağırlık veren bir bildiri ile girmiştir. Yeni açılıma göre partinin çizgisi, ilk kez İnönü'nün 28 Temmuz 1965'te kullandığı ortanın solu şeklinde tanımlanmaktadır.[23] Parti sözcüleri, seçim sürecinde çeşitli vesilelerle ortanın solu kavramının ne anlama geldiğini açıklamışlardır. CHP Genel Sekreter Yardımcısı Suphi Baykam bir konuşmasında ortanın solu kavramını, her vatandaşa insan haysiyetine yakışır bir hayat vadeden tedbirlerin adı olarak açıklamış, ortanın solunun CHP'nin göbek adı olduğunu söylemiştir.[24] Parti sözcüleri sık sık ortanın solu açılımının, CHP'nin kurulduğu günden beri sürdürdüğü çizgisinin devamı niteliğinde olduğunu belirtmişlerdir. Örneğin Genel Sekreter Kemal Satır Trabzon'da yaptığı bir konuşmada, CHP'nin kırk senedir takip ettiği iktisadi politikanın ortanın solu politikası olduğunu kaydetmiştir.[25] İnönü de seçim çalışmaları kapsamında ortanın solu kavramının sosyal adalet boyutuna vurgu yapmıştır.[26]

Bu doğrultuda, yaklaşan seçimlere yönelik çalışmalarda CHP'nin en önemli vurgusunun sosyal adalet ve sosyal güvenlik alanlarında olduğunu söylemek mümkündür. Örneğin, Turhan Feyzioğlu Kayseri'de yaptığı bir konuşmada, partisinin hürriyetleri yok ederek insanları boğaz tokluğuna çalıştıran esaret ve yurttaşlara kâğıt üzerinde siyasi özgürlükler verip bir avuç insanın refahı uğruna milyonları aç ve fakir bırakan rejimlerin karşısında olduğunu söylüyordu.[27] Aynı tarihteki bir başka açıklamada ise Baykam, partisinin son üç yıllık iktidarında, başka ülkelerde kanla ilan edilen grev, lokavt, sosyal sigortalar, işsizlik sigortası ve Tarım İş Kanunu gibi birçok sosyal hakları çalışanlara sağladığını belirtmekteydi.[28] Yine Baykam Kastamonu'da yapılan bir toplantıda, partisinin işçi haklarını koruyacağını, planlamayı, toprak ve vergi reformlarını gerçekleştireceğini bildirmiştir.[29] CHP'nin ortanın solu açılımı doğrultusunda vurgu yaptığı bir diğer önemli nokta, hayat pahalılığıdır. Turhan Feyzioğlu iktidara gelmeleri durumunda öncelikli hedeflerinin ülkedeki sefalete son vermek olduğunu söylemiştir.[30]

CHP'nin sosyal adalet ve sosyal güvenlik konuları dışında seçim çalışmalarındaki bir diğer önemli propaganda faaliyeti, partinin ülkedeki siyasal istikrarın garantörü konumunda olduğu üzerineydi. Bu

Bülent Ecevit, İsmet İnönü ve aralarında ünlü tarihçi Arnold Toynbee.

Ara Güler, Beyaz Güvercinli Adam

vurgu ile doğal olarak AP ile DP arasındaki süreklilik hatırlatılıyor ve AP'nin rejim için tehlikeli olabileceği ima ediliyordu. İnönü'nün 30 Ağustos tarihinde Anadolu Ajansı'na verdiği demeç bu durumun tipik bir örneğidir. "İyiye gitmemizin sebebi, şartların sağlam bir temele, Anayasaya dayanmasıdır. Ancak bu düzenin

1960'lı yılların en büyük partisi AP'nin lideri Süleyman Demirel.

http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/kitaplar/FMD/tr/04109.htm

çökebileceğine inanan olumsuz unsurlar vardır. Bunlar muvaffak olamayacak, geçmişteki gibi on yıl değil on ay bile hüküm süremeyeceklerdir."[31] İnönü seçimlerden iki gün önceki açıklamalarında da aynı "tehlike"ye karşı seçmenleri, "AP de 1. Demirkırat gibi yurdu tehlikeye düşürecek" diyerek uyarmıştır.[32] AP'nin 27 Mayıs'a muhalif bir parti olduğu, iktidara gelmesi durumunda sistemin yeni krizlere gebe kalacağı ve ülkenin 1960 öncesindeki günlere döneceği diğer parti sözcüleri tarafından da sık sık dile getirilmiştir.[33]

AP'nin kurulmasından sonraki temel kaygısının, halka DP ile olan sürekliliği gösterirken bu konuda ordunun tepkisini çekmemek olduğu belirtilmişti. CHP'nin bu yöndeki propagandalarına karşı AP'nin savunmacı bir siyaset izlediği söylenebilir. Örneğin Demirel CHP'nin iddialarına karşılık Erzurum'da yaptığı konuşmada siyasi mücadelenin kan davası halinde devam etmemesi gerektiğini; seçimlerden sonra, seçimlerden önce mücadele ettikleri rakipleri ile bir kardeşlik duygusu ile hareket etmekten başka bir şey düşünmediklerini söylemiştir.[34] Demirel seçim kampanyasının başladığı ilk günkü konuşmasında da, kapanmış bir devir hakkında münakaşaya girmek istemediğini belirterek CHP'nin ithamlarından partisini korumaya çalışmıştır.[35] Ancak her fırsatta da DP'ye oy veren kitleye AP'nin bu partinin devamı niteliğinde bir siyasal kurum olduğu hatırlatılmıştır. Örneğin AP Genel Başkan Yardımcısı Talat Asal bir konuşmasında dinleyicilere, 1946 sabahı yola çıkmış insanların birleşmesi gerektiğini, oyları dağıtarak 1946 suyundan gelen tadın bozulmaması gerektiğini belirtmiştir.[36] 1961 genel seçimlerinde geçerli oyların %34.8, 1963 yerel seçimlerinde %45.9 ve 1964 senato seçimlerinde de %50.3'ünü alan AP, 1965 seçimlerinde tek başına iktidarı hedefliyordu. Seçim stratejisini de bu hedef doğrultusunda hazırlayan parti yönetimi, tekparti iktidarının ülkeye istikrar getireceğini savunmuştur.[37]

CHP'den gelen eleştirileri bu şekilde yanıtlamaya çalışan AP'nin CHP'ye karşı propaganda yürüttüğü başlıca konu, ortanın solu meselesi üzerinedir. Türkiye'deki siyasal hayatın eşine az rastlanır demagojilerinden biri olan bu kampanyanın en tipik örneğini Demirel Konya mitinginde sergilemiştir. "(...) CHP'nin artık ortanın soluna kaydırılmış olmasıdır. CHP bu bakımdan aşırı solcuları, mahkûm komünistleri, Moskova uşaklarını bir araya getiren bir başka parti ile de tam bir işbirliği halindedir."[38] AP başkanının bu sözlerinin aslında büyük bir çarpıtma olduğunun en büyük belgesi, İnönü'nün tam da Demirel'le aynı günde yaptığı mitingde söyledikleridir. İnönü bu konuşmasında, ortanın solu yolunun komünizmi önlemekte en etkili silah olduğunu kaydediyordu.[39] Türkiye'de işçi sınıfının hızla örgütlendiği, grevlerin yaygınlaştığı, sosyalist basının ve aydınların yavaş yavaş seslerini duyurmaya başladığı bir ortamda, hem sosyalistlere gidecek oyları manipüle etmede hem de Batı'daki refah devleti modeline ulaşma yolunda iyi düşünülmüş bir araç olan ortanın solu açılımı, AP tarafından tersine bükülerek "Ortanın Solu, Moskova Yolu" şeklinde CHP'ye karşı etkin bir karşı propaganda aracı olarak kullanılmıştır. AP'nin antikomünizm üzerinden yürüttüğü propaganda faaliyetinin bir diğer hedefi, ilk kez genel seçimlere giren TİP'tir. AP ilk adım olarak, TİP'in seçimlere girmesini engellemek için Yüksek Seçim Kurulu'na başvurmuştur.[40] Bu önerisi reddedildikten sonra, TİP'in mevcut düzen için tehlikeli bir parti olduğu, başta Demirel olmak üzere parti sözcülerince sık sık tekrarlanmıştır.[41]

İlk kez genel seçimlere giren TİP, AP'nin iddialarını AP'yi eleştirerek yanıtlamıştır. TİP yöneticileri, AP'nin TİP'in seçimlere girmemesi gerektiği yönündeki başvurusunun, AP'nin emekçi sınıflara düşmanlığından kaynaklandığını belirtmişlerdir.[42] Seçim çalışmalarına, sosyalistler üzerinde yıllardır var olan "Moskova uşaklığı", "vatan hainliği" gibi karalamaların yoğunlaştığı bir dönemde başlayan parti, biraz da toplumdaki önyargıyı yıkabilmek için çubuğu emek-sermaye çelişkisinden çok antiemperyalizme doğru bükmüş, SSCB ile mesafesini dile getirme gereği duymuştur.[43] Parti sözcüle-

ri gerçekleştirdikleri mitinglerde, emperyalizme bağımlılıkla emekçi sınıfların yoksulluğu arasındaki bağlantıyı göstermeye çalışmış, yoksulluğu yenme önündeki en büyük engelin yabancı sermaye ve ABD ile olan eşitsiz ilişkiler olduğunu ileri sürmüşlerdir.[44] Seçim kampanyalarında ağırlıklı olarak bağımsızlığa vurgu yapan TİP yönetiminin dikkat çektiği diğer konular yolsuzluk ve gelir dağılımındaki uçurumdur.[45]

Seçimlere giren bir diğer parti ise CKMP'dir. Partinin seçim kampanyasında üzerinde durduğu ana konular kalkınma ve antikomünizmdir. Örneğin Alparslan Türkeş 19 Eylül'deki mitingde partisinin amacını "Türkiye'yi atom ve feza çağına ulaştırmak" olarak açıklamış ve bu amaç doğrultusunda "2. Kurtuluş Savaşı"nı başlattıklarını söylemiştir.[46] Seçim çalışmalarında kalkınma olan seçim kampanyasında AP'ye yüklenmiştir.[49] Partinin seçim çalışmalarında ağırlık verdiği bir diğer konu, CHP'nin ortanın solu açılımı üzerinedir. Bu açılıma karşı YTP, Türkiye'nin kalkınması için herhangi bir ideoloji veya sert görüşe ihtiyaç bulunmadığını, çözümün "orta yol"da olduğunu ileri sürmüştür.[50]

alarak seçimden birinci parti olarak çıkmıştır. Meclisteki 450 sandalyenin 240'ını alan AP tek başına iktidar olma başarısını gösterirken, CHP %28.7 oranında oy alarak 134 milletvekili çıkarabilmiştir. Seçime giren diğer partilerden MP ise oyların %6.3'ünü toplayarak meclise 31 vekil sokmuştur. YTP %3.7 oy oranıyla 19,

27 Mayıs 1960 darbesi lideri Cemal Gürsel ve darbenin önemli isimlerinden Alpaslan Türkeş.

http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/kitaplar/FMD/tr/04e89.htm

Parti sözcüleri sık sık, ortanın solu açılımının CHP'nin kuruluşundan beri sürdürdüğü çizgisinin devamı niteliğinde olduğunu belirtmişlerdir. Örneğin Genel Sekreter Kemal Satır, Trabzon'da CHP'nin 40 senedir iktisaden ortanın solu politikasını takip ettiğini söyler. İnönü de seçim çalışmalarında ortanın solu kavramının sosyal adalet boyutuna vurgu yapmıştır.

ile "milli şuur" arasında doğrudan bir ilişki olduğuna vurgu yapan CKMP'ye göre. Türkiye'nin içinde bulunduğu güç durumdan kurtulması için ihtiyacı olan en önemli şey milliyetçi şuurdur.[47] Dolayısıyla da, komünizm gibi "milli bilinçte zafiyete yol açabilecek sapık fikirler"in önüne geçilmelidir.[48]

1965 seçimlerine giren partiler arasında, seçim kampanyaları yazılı basında en az yer tutan iki parti ise MP ve YTP'dir. Daha önce belirtildiği gibi YTP, DP'nin toplumsal tabanına oynayan bir diğer partidir. Ancak, kitlelerin AP'yi DP geleneğinin gerçek takipçisi olarak algılamaları YTP'ye verilen oyları gün geçtikçe eritmiştir. YTP hem AP'ye giden oyları geri almak hem de partinin AP lehine daha çok oy kaybetmesinin önüne geçmek için oldukça sınırlı

Seçimlere "Önce vatan, sonra parti", "Allahsız komünizme karşıyız, komünizmin ne solundayız, ne sağındayız, sadece onun karşısındayız", "Denenmişi deneyip aldanma, kırk yıllık kurdu da kuzu sanma" gibi sloganlarla giren MP,[51] seçim kampanyasında hem AP'yi hem de CHP'yi şiddetle eleştiren bir çizgi izlemiştir.[52] İki büyük partiden de memnun olmayanların oylarını toplayacak alternatif bir odak yaratma çabasındaki parti, kendisine yöneltilen küçük parti eleştirilerine ise, "çelik leblebi" olduğunu söyleyerek cevap vermiştir.[53]

SEÇİM SONUÇLARI VE BİR DEĞERLENDİRME

10 Ekim 1965 tarihinde yapılan genel seçimlere katılım %71.3 düzeyinde olmuş, AP geçerli oyların %52.9'unu

TİP %2.9 ile 15 ve CKMP de %2.2 ile 11 sandalye kazanmıştır.[54]

Seçimde mutlak çoğunluğu kazanan AP, en başarılı sonuçları Ege ve Marmara bölgelerinde elde etmiştir, Ege'de kendi ortalamasını %10.8, Marmara'da ise %4.8 aşmıştır. Buna karşılık Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da ortalamasının altında kalmıştır. AP'nin ilerlemesi, 1961 seçimlerinde %14 ve %13.7 oy oranına sahip CKMP ve YTP'nin önemli miktarda oy kaybetmelerine neden olmuştur.[55] CHP ise seçimlerde ağır bir yenilgiye uğramış; ilk kez bu kadar düşük oranda oy toplamıştır. CHP'nin yenilgisi büyük oranda, hem 1961 seçimlerinden sonra iktidarda olmasının partiye yönelik eleştirileri artırması hem de ortanın solu açılımıyla kırsal kesimdeki oylarını önemli oranda kaybetmesi sebebiy-

ledir. Seçim sonuçlarında sonuncu parti konumundaki CKMP'nin oylarının bir bölümü de MP'ye gitmiştir. Osman Bölükbaşı liderliğindeki MP, özellikle Orta Anadolu'dan aldığı oylarla seçimden 3. parti olarak çıkmıştır. Seçimlerin AP dışındaki diğer galibinin TİP olduğu söylenebilir. Seçim sonucunda Türkiye'de ilk kez bir sosyalist parti parlamentoya vekil sokmuş ve bugüne dek son kez mecliste grup kurmuştur.

ERDEM SÖNMEZ
İÜ ULUSLARARASI İLİŞKİLER BÖLÜMÜ
YÜKSEK LİSANS öĞRENCİSİ

KAYNAKLAR

Ahmad, Feroz, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, (3. Baskı), Çev. Yavuz Alogan, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2002.

Akşın, Sina (der.), *Türkiye Tarihi c.4 — Çağdaş Türkiye: 1908-1980*, (7. Baskı), Cem Yayınevi, İstanbul, 2002.

Bilgiç, Sadettin, *Türkiye'de Seçimler ve Seçim Kanunları*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1995.

Bozbeyli, Ferruh, *Parti Programları: Türkiye'de Siyasi Partilerin Ekonomik ve Sosyal Görüşleri-Belgeler c.1*, Ak Yayınları, İstanbul, 1970.

Çavdar, Tevfik, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi: 1950-1995*, (2. Baskı), İmge Kitabevi, Ankara, 2000.

Demirel, Tanel, *Adalet Partisi: İdeoloji ve Politika*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.

Kayalı, Kurtuluş, *Ordu ve Siyaset: 27 Mayıs 12 Mart* (3. Baskı), İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.

Schick, Irvin Cemil ve Tonak, Ertuğrul Alper (der.), *Geçiş Sürecinde Türkiye*, Belge Yayınları, İstanbul, 1990.

Tanör, Bülent, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri: 1789-1980*, (15. Baskı), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2006.

Tuncer, Erol, *Osmanlıdan Günümüze Seçimler (1877-1999)*, TESAV Yayınları, Ankara, 2002.

Tuncer, Erol ve Danacı, Necati, *Çok Partili Dönemde Seçimler ve Seçim Sistemleri*, TESAV Yayınları, Ankara, 2003.

Yerasimos, Stefanos, *Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye c.3: Dünya Savaşı'ndan 1971'e*, Belge Yayınları, İstanbul, 2001.

Zürcher, Erik Jan, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, (14. Baskı), Çev. Yasemin Saner Gönen, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.

Cumhuriyet'ten Günümüze Milletvekili Seçimleri: 1923-2002, (2. Baskı), T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara, 2004.

Milliyet (1965).

Cumhuriyet (1965).

DİPNOTLAR

1 Bir örnek için bkz. Hikmet Özdemir, "Siyasal Tarih (1960-1980)", *Türkiye Tarihi c. 4- Çağdaş Türkiye: 1908-1980*, Sina Akşin (der.), (7. Baskı), Cem Yayınevi, İstanbul, 2002, s. 239.

2 Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, (14. Baskı), Çev. Yasemin Saner Gönen, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 357. Çoğunluk diktasını önlemek için alınan tedbirlerin eleştirel bir tarifi için bkz. Tevfik Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1950-1995)*, (2. Baskı), İmge Kitabevi, Ankara, 2000, s. 109-118 ve Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri: 1789-1980*, (15. Baskı), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2006, s. 377-433.

3 Erol Tuncer ve Necati Danacı, *Çok Partili Dönemde Seçimler ve Seçim Sistemleri*, Tesav Yayınları, Ankara 2003, s. 35.

4 Kıyaslama için bkz. *Cumhuriyet'ten Günümüze Milletvekili Seçimleri: 1923-2002*, (2. Baskı), T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara, 2004, s. 15-16.

5 Stefanos Yerasimos, *Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye c. 3: Dünya Savaşı'ndan 1971'e*, Belge Yayınları, İstanbul, 2001, s. 245.

6 Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel'den hükümet kurma görevini alan İnönü, tahmin edilebileceği gibi önce AP'ye değil, CKMP ve YTP'ye koalisyon teklifinde bulunmuş ancak her iki parti de öneriyi şen çevirmişlerdir. Bkz. Çavdar, *age*, s. 124. Ayrıca bu dönem için bkz. Cem Eroğul, "Çok Partili Düzenin Kuruluşu: 1945-1971", *Geçiş Sürecinde Türkiye*, Irvin Cemil Schick, Ertuğrul Alper Tonak (der.), Belge Yayınları, İstanbul, 1990, s. 140.

7 Geçerli oyların %45,87'sini AP, %36,97'sini CHP, %6,5'ini YTP, %2,6'sını CKMP almıştır. Seçimlere katılan diğer iki parti olan Türkiye İşçi Partisi (TİP) ve Millet Partisi (MP), bağımsız adaylarla beraber kalan oyları (%8) bölüşmüştür. Yerel seçim sonuçları için bkz. Özdemir, *agm*, s. 245.

8 Zürcher, *age*, s. 363-364. Ayrıca, 27 Mayıs darbesinden sonraki süreçte TSK ile AP arasındaki ilişkilerin ayrıntılı bir değerlendirmesi için bkz. Kurtuluş Kayalı, *Ordu ve Siyaset: 27 Mayıs 12 Mart*, (3. Baskı), İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.

9 Seçim sonuçları şöyledir: AP 250, CHP 140, CKMP 31, YTP 33, Bağımsız 32. Sadettin Bilgiç, *Türkiye de Seçimler ve Seçim Kanunları*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1995, s. 10.

10 Feroz Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, (3. Baskı), Çev. Yavuz Alogan, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2002, s. 165.

11 Ahmad, *age*, s. 165. AP hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. Tanel Demirel, *Adalet Partisi: İdeoloji ve Politika*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004. AP programı için bkz. Ferruh Bozbeyli, *Parti Programları: Türkiye'de Siyasi Partilerin Ekonomik ve Sosyal Görüşleri-Belgeler c.1*, Ak Yayınları, İstanbul, 1970, s. 1-140.

12 Çavdar, *age*, s. 119. Ayrıca YTP Programı için bkz. Bozbeyli, *age*, s. 369-394.

13 Demirel, *age*, s. 29.

14 Zürcher, *age*, s. 359. TİP için ayrıca bkz. Nihat Sargın, *TİP'li Yıllar (1961-1971): Anılar-Belgeler*, Felis Yayınevi, İstanbul, 2001.

15 Aktaran: Çavdar, *age*, s. 145-146.

16 TİP programı için bkz. Bozbeyli, *age*, s. 239-367.

17 MP programı için bkz. Bozbeyli, *age*, s. 143-174.

18 Demirel, *age*, s. 28-29.

19 Erol Tuncer, *Osmanlı'dan Günümüze Seçimler (1877-1999)*, Tesav Yayınları, Ankara, 2002, s. 10-11.

20 Tuncer, *age*, s. 25.

21 Tuncer, *age*, s. 25.

22 Tuncer, *age*, s. 100-103.

23 Bkz. *Milliyet*, 29 Temmuz 1965.

24 "Baykam: Ortanın Solu CHP'nin Göbek Adıdır", *Cumhuriyet*, 13 Eylül 1965.

25 "40 Yıldır Ortanın Solundayız", *Cumhuriyet*, 20 Eylül 1965.

26 Bu konuşma için bkz. "Reformları Yapmadan Siyaseti Bırakmam", *Cumhuriyet*, 4 Ekim 1965.

27 "Feyzioğlu: Hürriyet ve Ekmek Beraber Olmalıdır", *Cumhuriyet*, 29 Ağustos 1965.

28 "Baykam, Sosyal Hakları Sağladık", *Cumhuriyet*, 29 Ağustos 1965.

29 "Baykam, AP Sosyal Adalet Akımını Önleyemez", *Cumhuriyet*, 19 Eylül 1965.

30 "Türkiye'de Sefalet Bataklıklarını Kurutacağız", *Cumhuriyet*, 12 Eylül 1965.

31 "İnönü: Anayasaya İnanmayan 10 Ay Hükümet Süremez", *Cumhuriyet*, 30 Ağustos 1965.

32 "İnönü: AP'de 1 Demirkırat Gibi Yurdu Tehlikeye Düşürecek", *Cumhuriyet*, 13 Ekim 1965. Bu konuda İnönü'ye ait bir başka konuşma için bkz. "İnönü: Huzur Bir Daha Bozulursa Ne Olur Bilinmez", *Cumhuriyet*, 21 Eylül 1965.

33 Baykam'ın bu yöndeki açıklamaları için bkz. "Baykam; AP'yi Kuklalar İdare Ediyor", *Milliyet*, 14 Eylül 1965. "Baykam, Arı Kovanına Çomak Sokuyorlar", *Milliyet*, 25 Eylül 1965. "Baykam, İlkinler Darağacına Gider", *Milliyet*, 29 Eylül 1965. Satır'ın açıklamaları için bkz. "Satır: AP Kan Gütme Cemiyetidir", *Milliyet*, 20 Eylül 1965. "Satır 'Demirel DP Döneminin Özlemi İçindedir' dedi", *Cumhuriyet*, 3 Ekim 1965. Feyzioğlu'nun açıklamaları için bkz. "Feyzioğlu: Tarih İcmağı Tersine Akıtılamaz", *Milliyet*, 29 Eylül 1965. Erim'in açıklamaları için bkz. "946'dan bu yana hiç ders almadınız mı?", *Cumhuriyet*, 7 Ekim 1965.

34 "Demirel: Kan Davası Gütmemeli, dedi", *Milliyet*, 20 Eylül 1965.

35 "Eski Devri Münakaşa Etmeye İlmi", *Milliyet*, 25 Eylül 1965.

36 "Asal '1946 Suyunun Tadını Bozmayın' dedi", *Milliyet*, 7 Eylül 1965.

37 Bu konuda bkz. "AP Kuvvetli Bir Hükümet Kuracaktır". *Cumhuriyet*, 21 Eylül 1965. "Koalisyon Biri Yeni Bir Genel Seçime Götürür", *Cumhuriyet*, 5 Ekim 1965.

38 "Demirel CHP ve TİP'i suçladı", *Milliyet*, 8 Ekim 1965.

39 "İnönü Ortanın Solu Kominizmi Önler", *Milliyet*, 8 Ekim 1965.

40 "Asal- TİP Seçime Giremez" *Milliyet*, 5 Eylül 1965.

41 Bkz. "Demirel 'TİP Düzeni Değiştirmek İstiyor'", *Milliyet*, 2 Ekim 1965. "Demirel Tip'e Çattı", *Cumhuriyet*, 2 Ekim 1965. "Demirel CHP ve TİP'i suçladı", *Milliyet*, 8 Ekim 1965.

42 "AP Yöneticileri İşçi Sözünden Dahi Korkuyor", *Cumhuriyet*, 6 Eylül 1965.

43 "TİP Komünistlik İddiasını Reddetti", *Milliyet*, 3 Ekim 1965. "Aybar: Ne Rusya Ne de Amerika, Sadece Türkiye", *Cumhuriyet*, 28 Eylül 1965.

44 Bu konuda bkz. "Tam Bağımsız Bir Politika İstiyoruz", *Cumhuriyet*, 20 Eylül 1965. "Aybar: Amerikalılara İmtiyaz Vermeyeceğiz", *Milliyet*, 20 Eylül 1965. "Nato-Cento Savunmaya Yaramıyor", *Cumhuriyet*, 24 Eylül 1965. "Aybar: Türkiye Bağımsızlığa Kavuşacak", *Milliyet*, 28 Eylül 1965. "Türkiye Gittikçe Ağırlaşan Buhran İçindedir", *Cumhuriyet*, 4 Ekim 1965. "Dış Sermayeden Yana Olan Halka Karşıdır", *Cumhuriyet*, 7 Ekim 1965.

45 "Özgen: Yolsuzluklar Politikacıların Eseri", *Milliyet*, 25 Eylül 1965. "Aybar: 188 Kişi 5 Milyar Kazanıp 300 Milyon Vergi Veriyor", *Milliyet*, 4 Ekim 1965.

46 "Turkeş Cesareti Mücadele İstedi", *Milliyet*, 20 Eylül 1965. "CKMP Davullu Zurnalı, Sazlı Marşlı Bir Mitinç Yaptı", *Cumhuriyet*, 20 Eylül 1965.

47 "Türkeş, Milliyetçi Şuur İstedi; Alır'an, CHP İktidarını Suçladı", *Cumhuriyet*, 26 Eylül 1965.

48 Bu konuda bkz. "Türkeş: Kızıl İdare İsteyenleri Yok Ederiz", *Milliyet*, 29 Eylül 1965. "Türkeş: Türkiye Kızıl Peyk Olamaz", *Cumhuriyet*, 29 Eylül 1965.

49 "İskenderoğlu da AP'yi İtham Etti", *Milliyet*, 24 Eylül 1965.

50 "YTP Doktrin Değil, 'Orta Yol' Partisidir", *Milliyet* 22 Eylül 1965.

51 "MP'nin Seçim 'İnci'leri Dün Belli Oldu", *Cumhuriyet*, 23 Eylül 1965.

52 Bu eleştiriler için bkz. "Rejim Henüz Sağlam Temele Oturmamıştır", *Cumhuriyet*, 24 Eylül 1965. "Bölükbaşı Taksim Mitinği'nde Konuştu", *Cumhuriyet*, 3 Ekim 1965. "İstanbul'da İlk Mitingi MP Yaptı", *Milliyet*, 3 Ekim 1965.

53 "Uzer: Tek Parti İktidarı Huzuru Bozacaktır", *Milliyet*, 11 Eylül 1965.

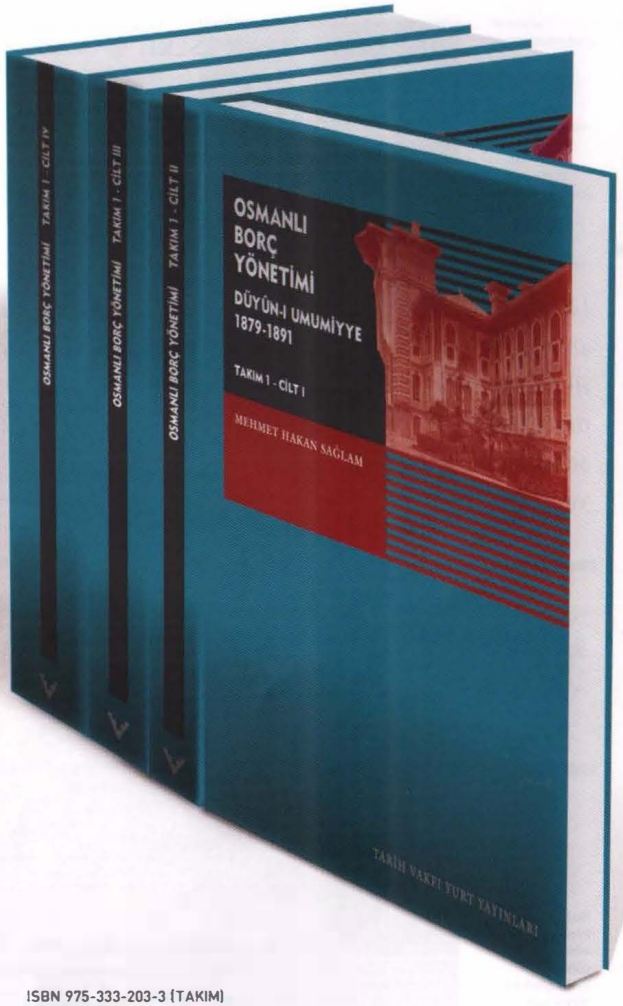
54 Bilgiç, *age*, s. 10. Partilerin aldıkları oy miktarları şöyledir: Oy kullanan seçmen sayısı: 9.748.678, AP: 4.921.235, CHP: 2.675.785, MP: 582.704, YTP: 146.514, TİP: 276.101, CKMP: 208.696. Bkz. Çavdar, *age*, s. 162-163.

55 Özdemir, *agm*, s. 251.

OSMANLI BORÇ YÖNETİMİ

DÜYÛN-I UMUMİYYE 1879-1891

Mehmet Hakan Sağlam

"İşte Tarih Vakfı, Osmanlı Devleti ve Cumhuriyet Türkiye'si finans tarihine damgasını vuran Düyûn-ı Umumiyye tarihi birincil kaynağını araştırmacılara ayrıntılı bir biçimde sunuyor. Mehmet Hakan Sağlam'ın gayretleriyle ortaya çıkan bu çalışmanın verileri göz ardı edilerek çağdaş Osmanlı finans tarihini, bu arada iktisat tarihini yazmak olanaksızdır. Osmanlı malî kurumlarının köklü dönüşümler geçirmesine, Maliye Nezareti'nin kendisine çeki düzen vermesine neden olan Düyûn-ı Umumiyye birçok maliyecinin yetişmesinde önemli rol oynamıştır.

Bu doğrultuda Osmanlı 'varidatı' dışarı dönük de olsa önemli ölçüde artmıştır. Bu bağlamda soruna eğilindiğinde, bir yandan küreselleşme sonucu Osmanlı'yı bağımlı kılan Düyûn-ı Umumiyye, öte yandan çağdaş bir finansal yapılanmaya da katkıda bulunmuştur. Osmanlı'nın küreselleşmesine eğilecek araştırmacıların belki de hareket noktası bundan böyle Tarih Vakfı'nın sunacağı vetoplam beş takımdan oluşacak Osmanlı Borç Yönetimi ve Düyûn-ı Umumiyye tarihi belgeleri olmalıdır."

Prof. Dr. Zafer Toprak
Boğaziçi Üniversitesi, Öğretim Üyesi

ISBN 975-333-203-3 (TAKIM)
Şubat 2007,
1. Takım /4 Cilt (1284 Sayfa)
90,00YTL

ISBN 975-333-204-0
Şubat 2007,
1.Cilt 264 Sayfa
19,00YTL

ISBN 975-333-205-7
Şubat 2007,
2.Cilt 248 Sayfa
26,00YTL

ISBN 975-333-206-4
Şubat 2007,
3.Cilt 304 Sayfa
18,00YTL

ISBN 975-333-207-1
Şubat 2007,
4.Cilt 468 Sayfa
27,00YTL

MYRA

www.tarihvakfi.org.tr

TARİH VAKFI

TARİH VAKFI YURT YAYINLARI / TARİH VAKFI YAYINLARI
Barbaros Bulvarı, Yıldız Sarayı Arabacılar Dairesi 34349 Beşiktaş İstanbul
T (0212) 227 37 33-(0212) 227 37 34 F (0212) 227 37 32 E yayin@tarihvakfi.org.tr

BİR MİMAR SİNAN ESERİ

HELVACI İSKENDER AĞA MESCİDİ

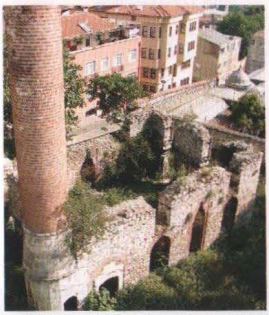
BURAK ÇETİNTAŞ

İskender Ağa'nın saray helvacıbaşılığı sırasında hassa mimarı olan Sinan'a sipariş ettiği ve çatılı ibadethane örneği nadir eserlerinden olan 470 yaşındaki Helvacıbaşı İskender Ağa Mescidi İstanbul ile ilgili ansiklopedilerde dahi yer almamaktadır. Mescit, gün günden daha da çökmekte olan dört duvarı ve şerefeden yukarısı uçmuş haldeki minaresiyle tamire muhtaçtır ama tamiri ve yeniden ayaklandırılması imkânsız halde değildir.

Mescidin ana kütlesini bütünüyle gösteren Eylül 2006 ve Mayıs 2007 tarihli iki genel görünüm.

Fotoğraflar: Burak Çetintaş

Osmanlı mimarisi denildiğinde akla ilk gelen isim, imparatorluğun 624 senelik ömrüne damgasını vuran klasik dönemde zirve yapmış ve ekol olmuş mimar, Mimar Sinan'dır. Mimar Sinan'ın Sai Çelebi tarafından kaleme alınan ve eserlerinin listelendiği küçük risalesi *Tezkiret'ül-bünyân* yakın geçmişte basıldı. Bu küçük ama önemli kitaptan sonra Mimar Sinan ile ilgili daha pek çok kitap yazıldı, yayımlandı. Buna rağmen bu yayınların çoğunda kimi yapılarına, bazı eserlerin kesin olarak kendisine ait olup olmadığı belirlenemediği için, bazıları ise gözden kaçtığı için yer verilmemişti. Bugün için Mimar Sinan eseri olduğu kesinleşen, ancak pek çok yayında yer verilmemiş olan bir eseri de Helvacı İskender Ağa Mescidi'dir. İstanbul Sultanahmet'ten Kadırga'ya uzanan yamaçtaki Şehid Mehmed Paşa yokuşu üzerinde yer alan mescit, Mimar Sinan'ın -ahşap iskeletli ve kurşun kaplı veya yine kurşun

kaplı ve kubbe örtülü olmayan- az sayıdaki alaturka kiremit çatılı ibadethanelerinden biridir. İskender Ağa, Kanuni Sultan Süleyman devri ricalindendi ve saray mensubuydu. İskender Ağa'nın saray helvacıbaşılığı sırasında hassa mimarı Sinan'a sipariş ettiği bu hayır eseri mescit, hicri 953, miladi 1546'da tamamlanmış ve ibadete açılmıştı. Mescit bahçesinin hemen bitişiğinde yer alan ve Sokollu Mehmed Paşa'nın karısı, Kanuni Sultan Süleyman'ın ise kızı İsmihan Sultan'ın hayır eseri olan ve bugün için Sokollu Camii olarak bilinen külliye ise İskender Ağa'nın mescidinden yaklaşık 30 sene sonra 1571'de ve yine Mimar Sinan'a yaptırılmıştır.

Camiyi yaptıran İskender Ağa'nın devlet katındaki son görevi saray sinde kütüphanenin seneler evvel söküldüğü, haziresinde yer alan diğer mezar taşları ile birlikte rahmetli helvacıbaşının mezar taşının da sökülüp meçhul bir köşeye atıldığı gözle görülmemiş ise de anlaşılmıştır. Halbuki biraz bilinç sahibi bir yetkili, mektep binası olmasa bile en azından İskender Ağa'nın bir 16. yüzyıl eseri olan sandukalı anıtsal mezarını kolaylıkla kurtarabilir ve mesela yazı konumuz olan Helvacıbaşı Mescidi'nin büyükçe avlusunun bir kenarında yeniden birleştirip, korunmasını sağlayabilirdi. Yazık ki bu yapılmamış, mektep binası sökülürken taşlar da -muhtemelen- kırılıp atılmıştır. Eğer İskender Ağa'nın mezarı bugün de mevcut olsaydı, o zaman hem vefat tarihini tespit etmek, hem de hayır eseri olan mescidin hangi dönemde,

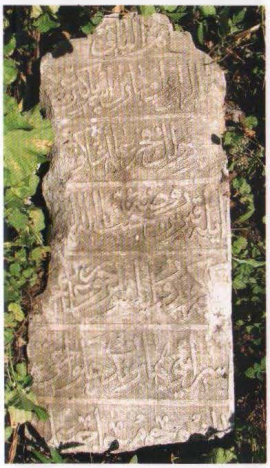
Mescidin haziresindeyken kırılıp bir kenara atılan tarihi mezar taşlarından ikisi. Taşlardan birinin isim yazan son satırları kırılmış olmakla birlikte, diğerinde, mescidin bânisi İskender Ağa'nın meslektaşı ve saray helvacıbaşısı Hacı Ali Efendi'ye ait olduğu bilgisi yer alıyor.

Helvacıbaşı Mescidi, yıllarca iki avlu kapısından biri aynı sokağa açılan yüzyıldaşı Sokollu Camii ve Buhara Özbekler Tekkesi'nin mescidi ile birlikte ibadethane olarak kullanılmıştı. 19. yüzyılın ilk yarısında civarda büyücek bir yangında bu mescit de tıpkı kısmen ahşap olan Özbekler Tekkesi gibi kullanılamaz hale gelmişti.

helvacıbaşılığı idi. *Sicill-i Osmanî* yazarı Altıparmak Mehmed Süreyya Bey, eserinin birinci cildinin 346. sayfasında "Bey" sıfatıyla zikrettiği İskender Ağa ile alakalı kayıtta, "İskender Bey, Helvacıbaşı idi. 953'de vefat eyledi. Camii ve mektebi vardır. Mektebinde medfundur," demektedir. Kaynaklar, İskender Ağa'nın mezarının, Hocapaşa'da Karaki Hüseyin Çelebi Mescidi civarındaki taş mektebinin önündeki haziredе -yahut altında- olduğunu belirtiyor. Hatta bazı kaynaklar, mezar taşındaki vefat tarihinin hicri 945, miladi 1538 olduğunu kaydediyor. Şayet bu kayıt doğruysa, Helvacıbaşı Mescidi, bânisinin vefatından sekiz sene sonra tamamlanmış olmalıdır. Doğrusunu söylemek gerekirse, Hocapaşa bölgesi gerek yangınlar ve gerekse istimlaklar dolayısıyla çok değiştiği için, İskender Ağa'nın mezarı hâlâ orada mıdır, değil midir gidip bakmak lazımdı, öyle de oldu. Tarafımızdan yapılan tespit geziyani İskender Ağa hayattayken mi yoksa vefatından sekiz sene sonra mı tamamlandığını kati olarak öğrenebilecektik.

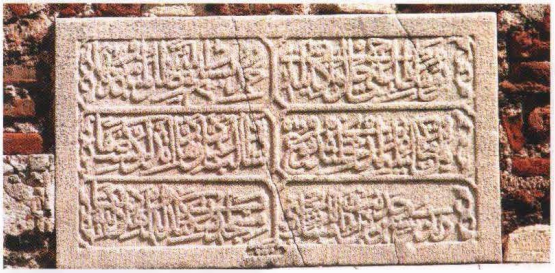
Ancak, bu noktada ilk elde akla gelen iki hususun birincisi, Koca Sinan gibi bir mimarın Süleymaniye gibi bir külliyeyi yedi senede tamamlamışken, şayet İskender Ağa mescidin siparişini henüz hayattayken verdiyse böyle ufak bir mabedi sekiz seneden artık bir zamanda nasıl tamamlayamamış olduğu; ikincisi ise mescidin inşaatına şayet ismi yaşasın düşüncesiyle Ağa'nın vefatından sonra başlandıysa hayır sahibinin çoktan ölmüş olduğunun kitabede neden belirtilmemiş olduğudur.

Kanunî devri ricalinden İskender Ağa'nın hayır eseri Helvacıbaşı Mescidi, uzun seneler boyunca iki avlu kapısından biri aynı sokağa açılan yüzyıldaşı Sokollu Camii ve geçmişi 18. yüzyıla uzanan Buhara

Özbekler Tekkesi'nin mescidi ile birlikte ibadethane olarak mahalleliye hizmet vermişti. 19. yüzyılın ilk yarısında civarda çıkan ve birkaç yüz hanenin tamamen yanmasına sebep

olan büyücek bir yangında bu mescit de tıpkı kısmen ahşap olan Özbekler Tekkesi gibi kullanılamaz hale gelmişti. Buhara Özbekler Tekkesi, Helvacıbaşı İskender Ağa'nın hayır eseri mescidine oranla daha şanslı olmalı ki, sonraki senelerde devrin padişahı II. Abdülhamid'in yardımlarıyla temelden çatıya yenilenmiş, bu yenileme esnasında da hayli büyütülmüştü. Hatta padişah tekkeyi yeniletirken, harap haldeki İskender Ağa Mescidi'nin avlu duvarının üstüne, Suterazisi ve Şehid Mehmed Paşa sokaklarının kesiştiği köşeye iki katlı kargir bir karakol binası da yaptırmıştı. Ancak İskender Ağa Mescidi o tarihte ele alınmadı. Tıpkı kendisi ile aynı kaderi paylaşarak harabiyete terk edilen -ve gerek konumu, mimarisi ve gerekse tarikat bağlantıları dolayısıyla ayrı bir yazı konusu olan- Mevlevihanekapı'daki Tarsusi Mescidi gibi bu mescit de bir dönem marangozhane, daha sonraki senelerde de ahır olarak kullanıldıktan sonra boşaltılmış; avlunun köşesindeki taş karakol binası da bu tarihlerde yıktırılmış ve avluyu çevreleyen duvarlar yenilenmişti. Karakolun, üzerinde "Mehmed Paşa Yokuşu'nda Jandarma Karakolhânesi. Sene, 1311" ifadesi yazılı olan mermer kitabesi de, yıkım sırasında vakıfların eski eser uzmanı olan İsmail Fazıl Ayanoğlu tarafından kaybolmaması için mescit avlusunun bir köşesine kaldırılmıştı. Mescidin avlusunun, sokakların kesiştiği köşesinde yer alan yaklaşık bir metre yüksekliğindeki set işte bu jandarma karakolunun temeline ait kalıntılardır.

Mescidin 1546 tarihli kitabesi. Kitabe yazık ki günden güne okunmaz hale geliyor.

Geçen eylül ayında, iyiden iyiye çöplük haline dönen bahçe ve mescit meçhul kimse veya kimseler tarafından temizlendi, temizletildi. Bu sırada benim, seneler evvel mescidin bahçesinde oraya buraya savrulmuş yahut toprağa gömülü olduğu halde dururken gün ışığına çıkarttığım mezar taşları da caminin -çatısı bir asırdan artık zaman evvel yok olmuş olan- harim bölümüne yan yana dizilmişti. Böylelikle en azından -ve mesela mescit bahçesini çevreleyen duvarlarda da mezar taşları bolca kullanılmış olduğu halde- elde kalan ne var, bu görülmüştü.

Geçen ay bu yazıyı kaleme almadan evvel son bir defa daha ziyaret ettiğimizde, mescit avlusunun bel hizasına kadar kesif ısırgan, ballıbaba ve papatyalarla kaplandığını, mescidin beden duvarlarından yeni incir filizlerinin boy verdiğini görmüştük. Ayrıca pencere kemerlerinden birinin beş asra ve neredeyse 200 senelik terk edilmişliğe daha fazla tahammül edemeyerek çöktüğünü, bir araya toplanmış mezar taşlarının ise berduşlarca oraya buraya çekilip ateş yakmak için ocak niyetine kullanıldığını ve kireçleştiğini üzülerek tespit etmiştik.

Caminin kitabesi gerek sanat tarihi, gerek edebiyat tarihi ve gerekse kaligrafik açıdan gayet önemlidir. Hafız Hüseyin Ayvansarayi'nin *Hadikat'ül-Cevami* isimli eserinin birinci cildinin 89. sayfasında bu kitabenin tam metni de verilmiştir. Kitabenin, dikkatli bakıldığında orijinali üzerinden bugün de okunabilen metni, *"Bu makam-ı taali helvacıbaşı ki eyledi / Hamd ü tesbih ve salavat ile olubdur müntehâ / Yümn ü ikbâlle buldı çün mahallinde vukû' / Şâd olub ibâd-ı zünhâd ideler kesb ü safa / Didi bir şirin hadis-i itmamının tarihini / Mescid-i İskender oldı ehl-i dine dilküşâ. Sene. 953"* şeklinde ve üç beyittir.

Mescidin mimarisine gelince, ana mekânı, mabedin her cephesinde altta ve üst sırada ikişer sivri kemerli pencere olmak üzere toplam 16 genişçe pencere aydınlatmaktadır. Cümle kapısı basık kemerli ve mermer sövelidir. Hicri 953 tarihini taşıyan inşa kitabesi de kapı kemerinin hemen üstüne yerleştirilmiştir. Cümle kapısının solundaki küçük kapıdan ise tuğla örgülü uzun minarenin blok taşlarla örülmüş kaidesine girilir. Mescit binası boyunca yükselen taş kaide, çatı saçağının başladığı hizadan itibaren yerini tuğla örgülü minare gövdesine bırakır. Minarenin şerefesi de taştandır. Eski fotoğraflarından anlaşıldığı kadarıyla minarenin bugün mevcut olmayan şerefeden yukarıdaki bölümü de tuğlayla inşa edilmişti. Minarenin, ana mekâna bakan bir ikinci kapısı daha vardı ki, bu da ahşap direklerin taşıdığı hanımlar mahfeline açılıyordu. Mabedin duvarları irili ufaklı adi taş malzeme ve bunların arasında yer yer kullanılmış alaturka kiremitle inşa edilmiş, pencere üstlerini tamamlayan sivri kemerler ise bu devrin klasik mimarisi uyarınca tamamıyla kiremitle örülmüştü. Geçen eylül ayındaki çalışma sırasında yerinde duran pencere kemerlerinden biri 27 Mayıs 2007 tarihli son depremde çökmüştü. Binadaki bu çözülmeler bile, yapının bir an önce ele alınarak restore edilmesi gerektiğini ispatlıyor.

Kargir mescit yapısının iç sahası toplam 82.25 metrekaredir. Vaktiyle ahşap taşıyıcı sütunların desteklediği ve mescidin ana mekânı ile aynı kiremit örtülü çatı altında olan açık son cemaat mahalli ise 46.12 metrekaredir. Mescidin oturduğu toplam alan ise 180.70 metrekaredir. Son cemaat mahallinin taş dolgulu seklsi, toprak seviyesi zamanla yükseldiği için tamamıyla kapanmış, kaybolmuştur. Avluda yapılacak olan kazıda, son cemaat mahallinin sınırlarının yanı sıra yeni mezar taşlarının ve cami ile ilgili diğer bazı mermer

ve taş aksamın da bulunması muhtemeldir.

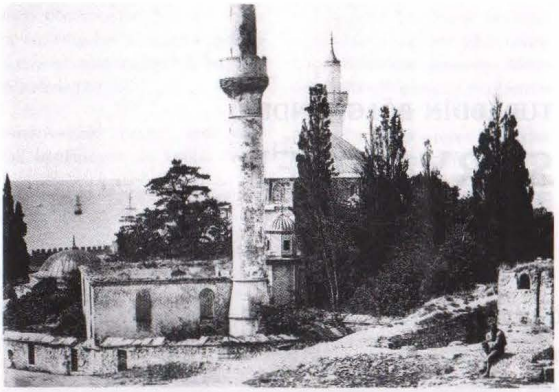
Elimizdeki fotoğraflardan, mescidin son bir buçuk asırda geçirdiği safahat kolaylıkla anlaşılıyor. Mevcut en eski tarihli resim, 1874 tarihlidir. Fotoğrafta, Sokollu Mehmed Paşa Camii ve onun hemen önünde de henüz minaresinin petek kısmı uçmamış haliyle Helvacıbaşı Mescidi'nin harap hali görülmekte. Büyük yangından kısa bir süre sonra tespit edilen fotoğrafta, mescidin Suterazisi Sokak üzerindeki avlu duvarlarının lokma parmaklık pencereli orijinal duvarı ve yine aynı sokak üzerindeki orijinal kapısı da görülüyor. Bu resmin çekildiği tarihte mescidin dört duvarı görülüyor ki, basit bir semer çatı ile üstü örtülerek kullanılacak kadar sağlamdır. Resmin solundaki harabenin de 18. yüzyıldan kalma bir taşmektep, onun hemen altındaki çifte tonozlu sarnıç ile bitişiğindeki yapının da -o tarihte artık kullanılmayan- çeşme haznesi olduğunu konuyla ilgili olmamakla birlikte lüzumlu bir açıklama olduğu düşüncesiyle kaydedelim.

Bu sayfalarda yer alan ikinci eski resim, harap haldeki mescidin avlusunun Vakıflar eliyle tamiri esnasında Sabah & Joallier stüdyosu tarafından çekilmiştir. Resimde, Sokollu Camii'nin minaresinin taş külahının kurşun külaha çevrildiği, Helvacıbaşı Mescidi'nin minaresinin petek kısmının ve şerefe korkuluklarının ise uçtuğu görülüyor. Helvacıbaşı Mescidi'nin bahçesini çevreleyen duvardaki açıklığın önündeki moloz yığını, resmin çekildiği sırada henüz yıktırılmış olan iki katlı ve kargir Mehmed Paşa jandarma karakolundan arta kalan taşlardır. Taşların üzerindeki mermer plaka ise karakolun 1895 tarihli inşa kitabesidir.

Mescidin geçmişini belgeleyen üçüncü ve son resim ise Vakıflar yetkilisi İsmail Fazıl Ayanoğlu tarafından 1943 senesinde çekilmiştir. Fotoğrafta, tamiri henüz tamamlanmış olan avlu duvarlarının arkasında mescidin artık zamanın yıpratıcı etkisine dayanamayarak kısmen yıkılmış olan duvarları ve sıvası döküldüğü için dokusu ortaya çıkan tuğla örgü minaresi görülüyor. Bu üç belge-fotoğrafta, mescidin son 150 sene içinde geçirdiği değişim kolaylıkla gözlemlenebilmektedir. Tarafımızdan 2005'te tespit edilen fotoğraflarda, caminin taşıyıcı dört duvarının tamamen harap olduğu, duvarlarda ve bilhassa pencere hizalarında temellerdeki oturmalardan dolayı derin çatlakların oluştuğu, ahşap son cemaat sundurması seneler evvel yıkıldığı için doğanın yıpratıcı koşullarına tamamen açık hale gelen hicri 953 tarihli mermer kitabenin kumlandığı, yüzeyinde ise derin çatlakların oluştuğu kolaylıkla fark edilmektedir.

Bugün itibariyle İstanbul ile ilgili ansiklopedilerde bile unutulmuş veya yer bulamamış olan, kayıtlardaki ismiyle Helvacıbaşı, tam ismiyle Helvacıbaşı İskender Ağa Mescidi, gün günden daha da çökmekte olan dört duvarı ve şerefeden yukarısı uçmuş haldeki minaresiyle tamire muhtaçtır ve tamiri ama yeniden ayaklandırılması imkânsız halde değildir.

BURAK ÇETİNTAŞ
BOĞAZİÇİ ÜNİVERSİTESİ
TARİH BÖLÜMÜ MASTER ÖĞRENCİSİ

1874'te çekilen bir fotoğrafta, henüz tamamen harap olmamış ve külahı hariç minaresi tam haldeki Helvacıbaşı Mescidi görülüyor... Resmin bir diğer özelliği de mescidin kargir taşıyıcı duvarlarının sıvalı ve ahşap çatı örtüsüne testere dişi tabir edilen tuğla örgü ile geçiliyor olduğunu belgelemesidir.

Burak ÇetintaşArşivi

Sabah & Joallier'in objektifinden avlu duvarlarının tamiri esnasında İskender Ağa Mescidi. Fotoğrafta duvarın henüz tamamlanmamış yerine rastlayan kısımda 1895'te yaptırılan jandarma karakolu bulunuyordu.

Necdet İşli Arşivi

Vakıflar eski eser uzmanı İsmail Fazıl Ayanoğlu'nun objektifinden harap mescit ve mescidin henüz yenilenmiş olan avlu duvarları.

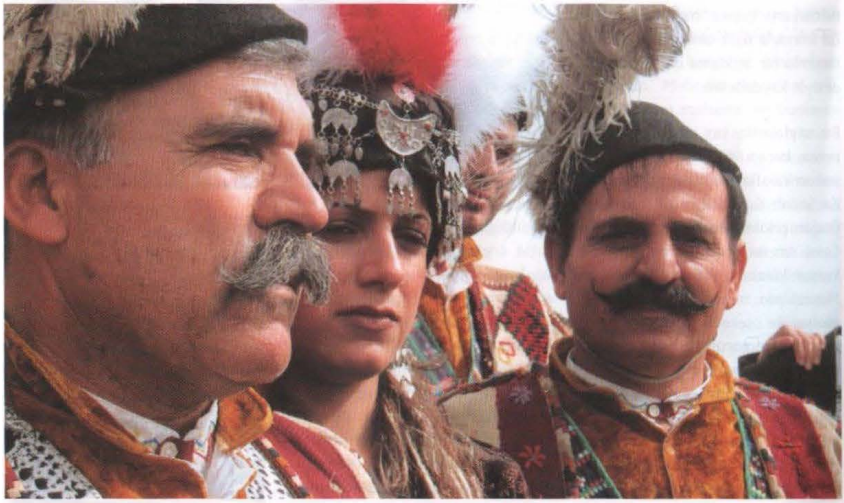
Fazıl Ayanoğlu tespiti

TURABDİN BÖLGESİNDE

SÜRYANİLER

ÜLKER SAYIN

Turabdin bölgesi Güneydoğu Anadolu'da Dicle ile Suriye sınırı arasındaki alanı kapsar. Bu bölge, 4. yüzyıldan itibaren kurulan manastırlarda yaşayan keşişler nedeniyle Hıristiyanlar tarafından "Tanrı hizmetkârları dağı" olarak nitelendirilmiştir. Buraya Babilliler, Asurlular, Persler, Yunanlılar, Abgarlar, Romalılar, Arap-İslam ve sonra Türkmen beylikleri gibi pek çok farklı kültürler gelip yerleşmişlerdir. Süryanilerin etnik kökeni oldukça tartışmalıdır. Kesin olan, bu Mezopotamya halkının Hıristiyanlığın kabulüyle "Süryani" adını aldığıdır.

1 Nisan Festivali için Suriye'den gelen geleneksel kıyafetli Nasturiler.

Fotoğraf: Hakan Aytekin.

Bugün Süryani halkı arasında halen tarihsel köken tartışmaları vardır; özellikle diasporadaki Süryaniler etnik köken konusunda ikiye ayrılmış durumdadır. Asurcular geçmişlerini Babil ve özellikle Asur kültürlerinde buluyor ve Asur kültürünü yaşatmak için kültürel etkinlikler düzenliyorlar. Geçmişlerini Mezopotamya'nın Arami kültüründe bulan Aramiciler ise Hıristiyanlığı benimsemekle "Süryani" adını ve kimliğini aldıklarından, kilise merkezli bir yaşam sürdürmekteler. Kendini Asurlu olarak niteleyen Süryaniler "siyasal" bir toplum olma iddiası taşırken, Aramiciler Hıristiyanlık inancı temelinde birleşiyorlar.[1] Bu arada Süryanilerin kökenini tüm eski Mezopotamya halklarına dayandıran tarihçiler de bulunmaktadır. Asurlular şehir devletlerinden ve Sami krallıklarından oluşan bir devlet olarak Mezopotamya'da hüküm sürmüşler. En eski yazıtları MÖ 2000 yıllarına uzanıyor. Aramilerin kökenleri ile bilgilerde ise büyük boşluklar var. Aramilerden ilk olarak MÖ 12. yüzyılın sonlarında kesin olarak bahsediliyor. Aramiler ve Ahlamuların birbirleriyle ilişkilendirilmeleri sonucu bu tarih 14. yüzyıla kadar geri gidebiliyor. Asur İmparatorluğu'nun

batıda en kaydedeğer düşmanlarını da Arami ve Ahlamular oluşturuyor. Aramilerle ilgili varsayımlardan biri, göçebe kökenli olup, Suriye çölünden Mezopotamya'nın kuzey ve batı kısmına çıkmış olduklarıdır. Başka bir varsayım da göçebe olmadıkları ve MÖ 2000 yıllarında Mezopotamya ve Suriye'nin kuzey bölgelerinde yaşayan Batı Sami halkları olduklarıdır.

Tevrat'a göre Asur ve Arami halkı (Aşur ve Aram, Nuh'un oğlu Sam'in beş çocuğundan ikisi) kardeş ama tarih boyunca düşman olmuşlar, ancak son dönemlerde (MÖ 1000'lerden itibaren) aynı dili, Aramiceyi konuşmuşlardır. Asurlular düşmanlarına gerek Arami, gerek başkaları olsun, oldukça zalim davranmışlardır. Asur Kralı Aşurnasipal MÖ 879 yılında bu bölgenin merkezi olan Midyat'ı ele geçirdiğini ve haraca bağladığını yazar. Ayrıca iddiasına göre 2800 adam öldürüp pek çok esir almıştır ve zaferlerini anlatan bir yazıt olarak heykelini diktirmiştir. Asur ve Babil kralları bu yörenin şarabını överler ve şarapçılık Süryaniler arasında günümüzde de yaygın bir uğraştır.

Asurlular ilk dönemlerinde Akkatçanın bir Asuri lehçesini konuşmuş ve edebiyatlarında Sümerceyi kullanmış olsalar da, MÖ 1000'lerde, Arami krallıklarını hegemonyaları altına aldıktan sonra pratik nedenlerden dolayı Aramiceyi kullanmaya başlamışlardır. Aramice kısa zamanda Ortadoğu'da yaygınlaşmış ve Mezopotamya halkının konuştuğu dil haline gelmiştir.

MÖ 11 ile 8. yüzyıllar arasında etnik bir terim olarak kullanılan "Arami", zamanla "Aramice konuşanlar" anlamına dönüşmüştür. Aramice en az üç bin yıllık bir geçmişe sahiptir ve dünyanın hâlâ konuşulan en eski dillerinden biridir.

Hıristiyanlığı resmi din olarak benimseyen ilk krallık halkı, Aramice konuşan Urfa'dır ve Ortadoğu'da Aramice konuşan Hıristiyanların edebi dili haline gelen Süryanice günümüz Urfa'sının Aramice lehçesine verilen isimdir.[2] Binlerce yıldır farklı bölgelerde konuşulan bu dil pek çok farklı lehçeye de sahiptir. Turabdin'de konuşulan "Turoyo" ise modern Aramicenin lehçelerinden biridir.

Turoyoyu Mardin ve özellikle Midyat ve civarındaki köylerde yaşayanlar konuşuyor. Yazı dili olan "Khtobonoyo"ya daha çok manastırlarda eğitim gören ruhaniler hâkim ve bu yazı dili halk tarafından anlaşılmıyor. Mardin'de Süryaniler aralarında daha çok Türkçe ve Arapça konuşuyorlar ama Midyat'ta Turoyo oldukça yaygın. Hatta köylerde Türkçe bilmeyen ama Turoyo ve Arapça ya da Kürtçe bilen yaşlı Süryanilere sıkça rastlanıyor. Turoyonun gramerini Alman doğu bilimleri uzmanı Otto Jastrow Latince harflerle kitaplaştırmış ve Turoyo öğrenmek isteyen öğrenciler için Almanya'da bir ders kitabı oluş-

Bir Süryani mezarı. Taş işçiliği önemli bir şahsiyete ait olduğunu düşündürüyor.

Fotoğraf: Lütfi Kavak

Asurlular ilk dönemlerinde Akkatçanın bir Asuri lehçesini konuşmuş ve edebiyatlarında Sümerceyi kullanmış olsalar da, MÖ 1000'lerde, Arami krallıklarını hegemonyaları altına aldıktan sonra pratik nedenlerden dolayı Aramiceyi kullanmaya başlamışlardır. Aramice kısa zamanda Ortadoğu'da yaygınlaşmış ve Mezopotamya halkının konuştuğu dil haline gelmiştir.

turmuştur. Ancak Süryani Kilisesi Turoyo'nun Latin harfleriyle yazılmasına, kendi Sami yazı geleneklerinin bozulmasına olumlu bakmıyor. Turoyo Avrupa ve Amerika'da yaşayan Süryanilere öğretilse de yeterince kullanılmadığından tehlikede.

Hans Hollerweger 1999 yılında basılan *Turabdin. Canlı Kültür Mirası* adlı kitabında bu yöre ve Hıristiyan kültür mirası ile ilgili bilgi veriyor. Turabdin'de, 1980'lerde ortalama 45-50 Süryani köyü varmış ve o dönemlerde bu köylerin halkının yüzde seksen-doksanının Süryani olduğu söyleniyor. 1990-1999 yılları arası 25'e yakın köy göç nedeniyle, üç Süryani köyü de güvenlik nedeniyle boşaltılmış. Şimdi bu köylerin çoğu boş ya da buralara Kürtler yerleşmiş.

Tarih boyunca Süryaniler pek çok göç yaşamış. 20. yüzyılın en büyük göçü, 1914 Ermeni tehcirinde yaşanmış ve çoğu Süryani Suriye'ye göçmek zorunda kalmış. 1960'lardaki göçün nedeni ise ekonomik. En yakın tarihli göç 1980'lerin başında başlayıp 90'lara kadar sürüyor. Bu dönem pek çok köy terk ediliyor.

Mor Şmuni Kilisesi'nde ayin.

Fotoğraf: Hakan Aytekin

Bugün Turabdin'de 2500-3000 Süryani yaşıyor. İstanbul'da ise tahmini 30 bin Süryani yaşamakta. Avrupa'da bu sayı 300 bin civarında. Avrupa'daki Süryanilerin %80'i Turabdin kökenli.[3] Süryaniler sadece yüz yıldır yaşadıkları Türkiye'nin güneydoğu ve doğusundan değil, yine yüzyıllardır yaşadıkları Suriye, Lübnan, Iran, Irak ve Hindistan'dan da Avrupa, Amerika ve Avustralya'ya büyük göçler yaşamışlar. Turabdin'e Avrupa ülkelerinden geri dönüşler de yaşanıyor. Bu köylerden biri Kafro. Kafro'da şimdi dönenlerin inşa ettiği 17 ev var.

Süryani köylerinden Aynvert/Gülgöze, bulunduğu ovaya hâkim bir tepenin üstünde kurulmuş ve yörenin Hıristiyanları için efsanevi bir özellik taşıyor. Gazeteci ve seyahat yazarı William Dalrymple'in *Kutsal Dağdan* adlı kitabında köyün efsaneleşmesine neden olan öykü yaşlı, sağır ve kör Bedros'un ağzından anlatılıyor. Bedros, tehcir öncesi Kürtlerin tepelerde, Hıristiyanların da kentlere yakın yerlerde, ayrı ayrı ve sorunsuz yaşadıklarını anlatıyor. Ancak Aynvert'in diğer köylerden farkı, gelecek tehlikeyi sezmiş olması. Hayvanlarını satmışlar, çok ucuza silahlar almışlar. Köylüler bakır tencereleri, papazlarsa kiliseye ait bakır kapları eritip kurşuna dönüştürmüşler. Buğday stoğu yapmışlar. Savaş çıkınca civarın Hıristiyan halkı Aynvert'e gelmiş. 160 evlik köy dolup taşmış. Yaptıkları duvarlarla köye bir kale görüntüsü vermişler. Kendilerini korumak için evlerin altlarına tüneller kazmışlar. En güçlü nokta, tepedeki kiliseymiş ve buraya da Midyat'takilerden ele geçirdikleri bir top yerleştirmişler. On dört gün sonra, 12 bin civarında Osmanlı alayı ve 13 bin Kürt gelmiş. Aynvert'in dışında kalan her Hıristiyan öldürülmüş. Erzak bulmaya gidenlerin çoğu geri dönmemiş. Üç yılı büyük zorluklarla orada geçirmişler. En sonunda Şeyh Fettullah adında bir imam arabuluculuk yapmış. Müslümanlar köydeki tüm silahları istemişler, ancak şeyh bir kısmını tutmalarını önermiş ve rehin olarak kendi oğlunu bırakmış. Diyarbakır'a giden şeyh oradaki kumandandan askerlerin ve Kürtlerin geri çekilmesi için yazılı bir emir almış.

Ancak bu efsaneleşmiş köyün öyküsü farklı kaynaklarda farklı anlatılıyor. Yves Ternon, Süryanilerin 13 bin kişilik bir orduya karşı 52 gün boyunca savaştığını yazıyor. Arabuluculuk yapan Hamidi ailesinden Nakşibendi Şeyhi Fettullah ise Mardin çevresinde hâlâ büyük saygıyla anılıyor.[4]

Şimdi Aynvert'te ortalama 10 Süryani, 30'un üstünde Kürt Müslüman hane halkı oturuyor. Hayvancılık, buğday, arpa, mercimek, nohut ve bağcılıktan geçimini sağlayan köy son dönemlerin en büyük göçünü 1980'lerde vermiş. Civarındaki Yezidi köyleri de boşalmış durumda. Aynvert'in dördüncü yüzyıldan kaldığı tahmin edilen Mor Had-Bşabo Kilisesi ve ibadete açık diğer iki kilise, Meryem Ana Kilisesi ve Mort Şmuni Kilisesi diasporada yaşayan Aynvertliler tarafından kurulan Aynvert Köyü Yaşatma Derneği aracılığıyla toplanan maddi destekle henüz restore edilmiş.[5]

1915 olaylarından sonra 1921 yılında Aynvert'te Süryanice dil eğitimi veren bir okul açılmış ve bu okulu diğer köylerdekiler izlemiş. 1980'de, Turabdin'in 15 köy okulunda 500 öğrenci ders görmekteydi. Ancak resmi makamların yasaklamaları nedeniyle bu eğitimler gizli sürdürülmekteydi. Süryaniler dillerini yaşatma konusunda günümüzde de sorunlar yaşamaktalar.

Süryaniler, Osmanlı döneminde Ermeni patrikliği tarafından temsil ediliyorlardı. Lozan'da tüm gayrimüslimler azınlık olarak kabul edilirken, Lozan sonrası uygulamada gayrimüslimlerden Osmanlı millet geleneğinin devamı olarak sadece Yahudi, Ermeni ve Rum milletleri azınlık statüsü kazandı. Süryaniler Türk vatandaşı olarak azınlık haklarına sahip olamadılar, dolayısıyla ne kendi okullarını açma ne de dillerini öğretme hakkına sahipler. Bu nedenle manastırlarında Süryaniceyi öğretmeleri "misyonerlik" ve "bölücülük" olarak adlandırıldı. Örneğin 1978 yılında *Hürriyet*'in Mardin yakınındaki Deyrulzafaran Manastırı'nda Süryanice dili eğitimi yapıldığını yayınlaması üzerine manastır kapatıldı. ("Şimdi de Süryani Vatandaşlarımıza El Attılar: Bazı kişiler, tarihi manastırda çocuklara Süryanice eğitim yaptırıp sonra da özel amaçla Ermeni okuluna gönderiyor" 28 Eylül 1978, *Hürriyet*).

Süryaniler uygulamada Ermeni, Yahudi ve Rum azınlıklar gibi okul açamıyor, kendi dillerinde eğitim

göremiyor ve bu cemaatlerin okullarına giremiyorlar. Resmi makamlar bu cemaatin Cumhuriyet'in kuruluşuyla bu haklardan feragat ettiklerini söyleseler de, bu "feragat etme" durumu Baskın Oran'a göre hukuken geçerli sayılmamakta, "çünkü azınlık hakları, Hobbes'dan (1588-1679) bu yana bireysel haktır (...) Dolayısıyla, bir bireyin hakkından o bireyin mensubu olduğu grubun lideri/temsilcisi feragat edemez."[6]

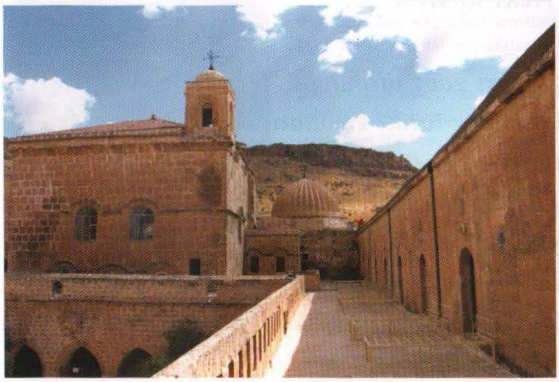
29-30 Mart 2007'de Midyat'ta, Ulaşılabilir Yaşam Derneği ve Avrupa Süryaniler Birliği tarafından Avrupa Birliği'nin de katkılarıyla "Uluslararası Süryani Sempozyumu ve 1 Nisan Festivali" düzenlendi. Sempozyumda göç, azınlık hakları ve Süryani kültürü ile ilgili paneller yapıldı. 1 Nisan'da ise Asurilerin 6657 yıllık Yeniden Doğuş bayramları kutlandı. Aramici Süryaniler Hıristiyanlıkla özdeşleştikleri için Asur kökenine dayanan bu bayramda yer almadılar. Bayrama Suriye'den Nasturiler de katıldı.

Süryaniler Hıristiyanlık içinde farklı din görüşleri nedeniyle zamanla bölünmüşlerdir. Mezhep ayrılıklarının oluşmasında, 7. yüzyıla kadar Bizans-Sasani devletlerinin politikaları ve 17. yüzyıl sonrası da Roma-Katolik Kilisesi ve Protestan kiliselerinin misyon çalışmaları rol oynar. Süryani Ortodoks Kilisesinin görüşüne göre, "Oğul (İsa), Baba (Tanrı) ile birdir. İsa hem tanrı, hem de insandır. Yani İsa'da tanrısal ve insani doğalar vardır ve bunlar birleşmiştir."[7] Tanrı gibi doğan, öldükten sonra da yine dirilen İsa'nın annesi Meryem de "Tanrının annesidir". 431 Efes ve 451 Kalkedon konsillerinde aforoz edilen, Nastur'un kurucusu olduğu (Süryani) Nasturi Kilisesi ise İsa'nın tanrısal ve insani olarak çift doğası olduğu, Meryem'in ise "Tanrının annesi", değil, "İsa'nın annesi" olduğu görüşünü taşır. Keldaniler ise misyonerlerin çalışmaları sonucu 16. yüzyılda papalığa bağlanmış bir Nasturi kilisesidir. Politik arka planı da olan bu bölünmeler zamanla daha da artmıştır. En son 19. yüzyılın ortalarından başlayarak misyonerlerin Mardin ve civarındaki bölgelerde yaptıkları yoğun çalışmalar sonucu Süryaniler yine bölünmüş ve Süryani Protestan, Süryani Katolik kiliseleri oluşmuştur. Günümüzde bu bölgede yaygın olarak Süryani Ortodoks Kilisesi görev yapmaktadır.

Doğu Hıristiyanlığının ilk temsilcileri olan Süryaniler, ritüellerini olabildiğince en eski hali ile sürdürmüşlerdir. Örneğin Süryani Kadim Ortodoks ritüelinde dua ve secdeden oluşan namaz önemlidir. Sabah, öğlen ve akşam namazında -pazar günü dışında- secde uygulanır. Hıristiyan dünyasında secde sadece Süryani Ortodoks ve Ermeni Gregoryan kilisesi tarafından uygulanır.

Süryanilerin en önemli dini merkezlerinden biri de Mardin'e beş kilometre uzaklıkta bulunan Deyrulzafaran Manastırı'dır. Süryanilerin patrikliği 1293'ten 1933 yılına kadar Deyrulzafaran Manastırı'nda kalmıştır. Patrik İlyas Şakır, 1922'de Ankara'ya giderek TBMM'nin kuruluşu dolayısıyla Atatürk'ü kutlamıştır. Sonra Hindistan'a giden patrik 1932 yılında orada ölür ve yine orada gömülür. 1933 yılında Süryani Kadim Ortodoks Kilisesinin metropolitleri Homs kentinde toplanıp Patrik Afrem Barsavm'ı patrikliğe seçmişler, ancak Patrik Afrem Barsavm Türkiye'de ikamet etme şartlarını yerine getiremeyince, patrikhane aynı yıl Homs kentine geçmiştir.

Günümüzde Süryani Kadim Patrikliği Suriye'de, Şam yakınlarında bulunan Seidnaya kentindedir. Mardin, Midyat ve Adıyaman'da olmak üzere Türkiye'de dört metropolitlik bulunmaktadır. Suriye, Lübnan, Kuzey Irak, Hindistan, Avrupa'nın ve Amerika'nın çeşitli üniversitelerinde ve okullarında Süryanice dil dersi veriliyor. Türkiye'de ise Süryaniler kapalı bir toplum olarak dillerini ve kültürlerini korumaya çalışmakta.

4. yy sonunda yapılan Deyrulzafaran Süryani kadim manastırı. Adını, çevrede yetişen zafaran bitkisinden aldığı söylenir.

Fotoğraf: Semih Özkan

KAYNAKLAR

Dalrymple William, *From the Holy Mountain*, Harper Perennial, Londra, 1997.

Hollerweger Hans, *Canlı Kültür Mirası. Turabdin*, Repro Atelier Hofmüller. Linz-Druckerei Rudolf Trauner, Linz, 1999.

İstanbul Süryani Ortodoks Metropolitliği, *Saklı İnci*, Antik Arami Mirası, Cilt I-II-III, 2006.

Jastrow Otto, *Lehrbuch der Turoyo-Sprache*, Harrassowitz Verlag-Wiesbaden, 2002.

Oran Baskın, *Türk Dış Politikası. Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt I, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006.

Şimşek Metin, *Süryaniler ve Diyarbakır*, Çivi Yazıları Yayınevi, İstanbul, 2003.

Bilge Yakup, *Geçmişten Günümüze Süryaniler*, Zvi-Geyik Yayınları, İstanbul, 2001.

S. Aydın, K. Emiroğlu, O. Özel, S. Ünsal, *Mardin Aşiret Cemaat-Devlet*, Tarih Vakfı, 2001.

DİPNOTLAR

1 Yakup Bilge, *Geçmişten Günümüze Süryaniler*, s. 16

2 İstanbul Süryani Ortodoks Metropolitliği, *Saklı İnci*, Cilt I, s. 14.

3 "Uluslararası Süryani Sempozyumu", Tuma Çelik'in konuşması.

4 *Mardin Aşiret Cemaat-Devlet*, s. 338.

5 Gabriel Akyüz, www.deyrulzafaran.org/tr/html/patrik.asp

6 Baskın Oran, *Türk Dış Politikası*, s. 231.

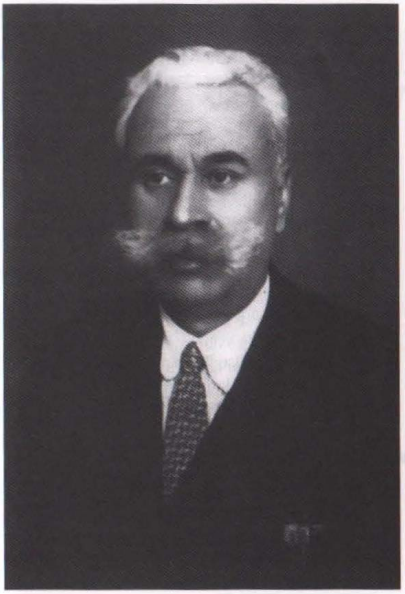
7 Yakup Bilge, s. 92

GİRİT'TE BİR SEMPOZYUM

PHOTOGRAPHEION BEHAEDDİN HAMZA RÜSTEM

MERT RÜSTEM

Girit'te 30-31 Mart 2007 tarihinde, "Girit: Şehir Yaşamı (1898-1940)" ve "Politik ve Ekonomik Tarih" konularında birer sempozyum düzenlendi. Sempozyumda Mert Rüstem ve Pelin Böke (bkz. **Toplumsal Tarih** *162) birer sunuş yaptılar. Giritli mübadil bir aileden gelen ve halen dede mesleği olan fotoğrafçılığı İzmir'de sürdüren M. Rüstem'in, Bahaettin Bey'in kurduğu ve sonra Hamza Rüstem'in devam ettirdiği Girit Kandiye'deki fotoğrafhanenin tarihini anlattığı konuşmasının kısmen kısaltılmış halini sunuyoruz.*

Hamza Rüstem, Bahaettin Bey'in kurduğu fotoğrafhaneyi ustası İstanbul'a gidince devralır.

Fotoğraflar Mert Erdem'den alınmıştır

Bilindiği gibi, Müslümanlar keşfinden beri inançları gereği fotoğraftan uzak durmuşlardır. Fotoğraf çektiren Müslümanlar vardı, ama bu meslek Osmanlı topraklarında gayrimüslimler tarafından yapılıyordu. Girit, farklı ve modern kültürüyle bir Müslümanın fotoğrafçılık mesleğine girmesine imkân vermiştir. Akdeniz'in zengin ve yoğun ticaretinin kavşak noktası olan Girit, genelde iyi tüccarlar yetiştiren bir merkez olmuştur. Türkiye'de de Giritlilerle temas halinde olan kimi kesimlerde, Giritlilerin iyi tüccar olduğu yönünde yaygın bir kanaat vardır.

Photographeion Behaeddin'in kurucusunun tam adı Bahaettin Rahmi Bediz'dir. 19 Haziran 1875'te Kandiye'de doğmuştur. Babası, 1841 Kandiye doğumlu İbrahim Rahmi Giridi Efendi'dir. Memur bir ailenin oğludur. Osmanlı topraklarında yaşayan Müslümanlar genelde memuriyet, askerlik veya çiftçilik yaparak geçimlerini sağlar, ticaretten uzak dururlardı.

1895'te, Bahaettin Bey İstanbul Galatasaray Lisesi'nde okurken babası vefat edince, miras kalan para ile uzun zamandır hayalini kurduğu ticarete atılmak ister. Doğduğu şehir Girit Kandiye'de bir kırtasiye mağazası açmaya karar verir. Mağazası için İstanbul'dan kırtasiye malzemeleri satın alırken, 455 kuruşa ilk fotoğraf makinesini ve karanlık oda malzemesini de alır.

28 Aralık 1895'te kırtasiye dükkânıyla ticaret hayatına başlar. Mağaza, bugünkü Dedalu sokağında açılmıştır. Müşterisi olan İtalyan askerler dükkânda makineyi görür ve fotoğraflarının çekilmesini isterler. O günlerde adada İngiliz, Fransız, İtalyan ve Rus askerler görev yapmaktadır. Evlerinden, ailelerinden uzak olan bu askerler yurtlarına fotoğraflarını göndermek, sağlıklı olduklarını belgelemek, ailelerine, dostlarına bulundukları yeri anlatmak, tanıtmak istiyorlardı. İtalyanların ricasıyla ilk fotoğrafını çeken Bahaettin Bey, bunu 6 franka satar. Kendi deyimiyle, İtalyanlar bu fotoğrafta "kendilerini ancak tanıyabiliyorlardı" ama sonuçtan memnun kalmışlardı. Böylece kırtasiye dükkânı fotoğrafhaneye dönüşmeye başlar ve 1897 yılında Photografeion Behaeddin kurulmuş olur.

Bahaettin Bey'in kurduğu bu fotoğrafhane, fotoğraf tarihçileri tarafından Osmanlı topraklarında kurulmuş ilk Müslüman fotoğrafhane olarak tanımlanır fakat kendisi buna hep karşı çıkmıştır. Cevaben de: "Hayır benden önce bir başka Giritli, Salih Zeki Bey vardır," der. Bu fotoğrafha-

ne günümüze çok fazla örnek bırakmamıştır. Salih Zeki Bey'in fotoğrafhanesi kartın arkasında da görüldüğü gibi (bkz. Foto X), Behaeddin Fotoğrafhanesi'nden az önce, 1896'da kurulmuştur ama fotoğraf tarihçileri 1 numarayı Bahaettin Bey'e layık görmüşlerdir. Behaeddin Fotoğrafhanesi fotoğrafın bulunuşundan 55 yıl sonra kurulmuştur. Fotoğraf Girit'e, Avrupa'ya oranla daha geç gelmiştir. O yıllarda savaşlar ve kargaşa ada halkını tedirgin etmekteydi. Zaman, para ve estetik esinlenme gerektiren fotoğrafa ilgi oldukça azdı. Bahaettin Bey çalışanlarının din veya ırk farklılığı ile ilgilenmez, sanatlarındaki başarılarına göre iş verirdi. İlk kadro Alman fotoğrafçı Reinhar, rötuşör Protestan misyoner Atnas Karanas, Cemil Bey, yönetici İbrahim Parikaki, karanlık odacı pozör Besim Efendi, iki kadın yardımcı ve 17 yaşlarındaki çıraktan oluşmaktaydı.

o günlerden günümüze kalmış en önemli belgelerdir. Bu fotoğraflara bakarak o yılların kıyafetleri, farklı kültürlerin giyim kuşamı, sosyal statüler hakkında pek çok çözümleme yapabilir.

Geleneksel kıyafeti ve silahlarıyla bir Giritli erkek.

Bahaettin Bey'in hazırladığı kartpostal serisi onu Girit'te ölümsüzleştirmiştir. Bu serinin oluşmasının sebebi, o yıllarda adada bulunan pek çok yabancı askerin ihtiyacından kaynaklanmıştır. Yayıncıların da kartpostal yapacakları fotoğraflara ihtiyaçları vardı, yani talep arzı doğurmuştu.

Bahaettin Bey, elimizdeki kayıtlara göre 201 kartpostal numaralandırmıştır ve 10 adet de numarasız kartpostal vardır. Bazı numaralar birden çok kartta kullanılmış, bazı numaralar da hem S&B hem de renklendirilmiş olarak basılmıştır. Bazı kartlar ise farklı kadrajlarla yayınlanmıştır. Ayrıca 18x47, 18x20, 18x70 ebadında Girit manzaraları da hazırlamış ve kartpostal baskıları Belçika'da yapılmıştır.

ManolisDoulgerakis, *Büyük Kastroya Dönüş* adlı kitabında Girit'i dönemin kartpostallarıyla tanıtmaktadır. Bu kitapta Behaeddin'e ait yaklaşık 120 adet kartpostal kullanılmıştır. Bahaettin Bey, 1899'da kurulan Girit Meclisi'ne mebus olarak da seçilmiş, siyasi olarak padişahın baskısına karşı çıkmış, Meşrutiyet'i savunmuştur. Devrin muhalefet hareketi Jön Türklere ilgi duymuş ve katılmıştır.

Bahaettin Rahmi Bediz, Girit'te arkeoloji fotoğrafı çekiminde.

Bahaettin Bey iyi Fransızca konuşurdu ve mesleğiyle ilgili gelişmeleri yakından takip eder, devrin en iyi makinelerini ve malzemelerini kullanmaya özen gösterirdi. Avrupa'dan özel dizayn foto kartlar, malzemeler, mesleğiyle ilgi dergiler, kitaplar getirtirdi. Ayrıca amatör ve profesyonel fotoğrafçıların ihtiyaçlarını gidermek için fotoğraf makineleri, filmler, fotoğraf kartları ve kimyasal madde satışı da yapmıştır.

Bahaettin Bey Girit'te saygı gören bir fotoğraf sanatçısıydı. Stüdyosunda çektiği pek çok portre, aile hatırası

Bahaettin Bey mesleğin gelişmesine katkıda bulunmuş, fotoğraf çekimi üzerine sürekli not tutmuştur. Fakat bu notlarını hiçbir zaman kitap olarak yayınlama fırsatı bulamamıştır. 1900'lü yıllarda fotoğrafçılığın amatörlere sevdirilmesi için yarışmalar düzenlenmekteydi. Bahaettin Bey de Girit'te, belki de adanın ilk fotoğraf yarışmasını düzenlemiştir. Bu yarışmayı Marayannis kazanmış ve bir müddet Bahaettin Bey ile çalışmıştır. Kendisi Sakız Adası'ndandır. Bir müddet sonra anlaşmazlığa düşüp yollarını ayırmışlardır.

Bahaettin Bey, 1909'da II. Meşrutiyet'in ilanından sonra İstanbul'da bir fotoğrafhane kurmayı planlar. Bu, İstanbul'da bir Müslümanın işlettiği ilk fotoğrafhane olacaktı, ancak kendi kurduğu,

Kandiye pazar yeri.

belli bir noktaya getirdiği firmasının geleceğine de karar vermesi gerekiyordu. Kendisine en yakın, en iyi yetişmiş, firmayı taşıyabilecek birisini aradı. Bu kişi önce çırağı, sonra kalfası olmuş, yetiştirdiği büyükbabam Hamza Rüstem oldu. Ona firmayı, kullanılan makineleri, teçhizatı ve arşivi kartpostal serisi ile birlikte devretti. O güne kadar Photografion Behaeddin adıyla anılan firma, Photografion Behaeddin Hamza Rüstem adını aldı. Hamza Rüstem mühürlerinde Yunanca, Fransızca ve nadiren Osmanlıca kullanılmıştır.

Bahaettin Bey'in ticari hayatı iniş çıkışlarla doludur. Kırtasiyecilik serüveni kısa sürmüştür. Girit'te 12 yıl yaşattığı firmasını Hamza Rüstem'e devretmiş, İstanbul ve İzmir'de kurduğu fotoğrafhaneleri kapatmak zorunda kalmış, kalan ömrünü memuriyet yaparak tamamlamıştır. Bahaettin Bey Girit'ten ayrıldıktan sonra, bir daha Girit'te hazırladığı gibi bir kartpostal serisi hazırlanmamıştır.

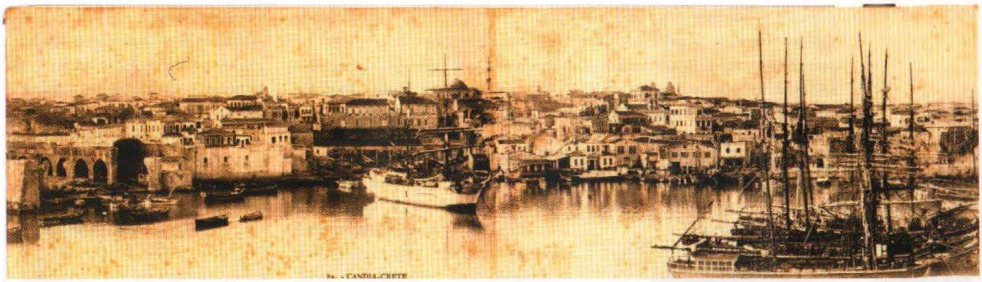
Hamza Rüstem de tıpkı ustası gibi Giritli bir ailenin oğludur. 1871 yılında Kandiye'de doğmuştur. Sanılanın aksine, Bahaettin Bey'le akraba değildir. Babası Kandiye doğumlu Mustafa Hoca'dır (1831-1937). Kendisi Bektaşi babalığına kadar yükselmiştir. Öğretmen ve okul sahibi olan babası Mustafa Efendi'den Farsça, Fransızca, İngilizce ve ailenin anadilleri olan Rumca ve Türkçe eğitim almıştı. Aile Girit'teki karışık ortamdan uzaklaşmak için adadan ayrılan Müslüman guruba katılmış, padişah fermanıyla Ege Bölgesi'nde bulunan Uşak vilayetine yerleşmiştir.

Hamza Rüstem de muhalif hareket olan Jön Türklere katılmıştır. Askeri

Bahaettin Bey'in kartpostalları

1- Girit şehirlerinin görüntüleri
1a- Genel görüntüler
Hanya
Sitia
Kandiye Limanı
1b- Kent mimarisi
Kandiye
Kandiye
Hanya Limanı
Venedik Çeşmesi
1c- Panoramalar
Kandiye
1d- Kent yaşamının görüntüleri: çarşı, bina, sokak vs.
Kandiye çarşısı
Mires pazar yeri
Kandiye sokak görüntüsü
2- Kırsal yaşam görüntüleri
2a- Köy görüntüleri
Aios Dheka'da köylüler
Rogdia
2b- Köy mimarisi görüntüleri
Postacının köye gelişi
Girit hatırası
2c- Köyde yaşam görüntüleri
Giritli köylü ailesi
2d- Tarım görüntüleri
Kasteli Pedia'da
3- Asker görüntüleri
Askeri bando
Girit jandarması
Girit jandarması
İngiliz kampı
İngiliz kampında spor
4- Kutlama ve karşılamalar
4a- Askeri kutlama ve törenler
İngiliz kampında kralın doğum günü kutlaması
Zaimi'nin kabul töreni
4b- Önemli ziyaretler
Prince George'un ziyareti
İnönü'nün gelişi
4c- Politik gösteriler
Girit'in Yunanistan'a katılışı kutlamaları
4d- Din temalı görüntüler
Manastır idarecileri
Paque günü
Türk yöneticinin cenazesi
Dervişler
5- Arkeolojik çalışmalar
Kandiye müzesi
Phaestos Sarayı
Phaestos'ta kazı çalışmaları
Knossos
6- Portreler
6a- Kentsoylu portreler
Şair Nicollo
Girit Oda Başkanı Michelidaki
6b- Halk portreleri
Milli kıyafetli Giritliler
Giritli Türk
Girit hatırası
Girit kıyafeti
Cüce
Giritli kostümü
7- Folklorik görüntüler
Girit dansı
8- Peyzaj çalışmaları
Lassithie

Dökümden de anlaşılacağı gibi, çağdaşlarından çok öteye giden Bahaettin Bey Girit'in sosyolojik ve siyasi tarihini belgelemiştir.

mühendishanede eğitim alırken Jön Türk olduğu anlaşılmış, sürgüne gönderilmiştir. Arap Yarımadası'nda bulunan Fizan'a jandarma eşliğinde giderken yolda kaçmış ve sadece üzerindeki kıyafetler olduğu halde Girit'e, Kandiye'ye sığınmıştır. Doğduğu topraklardan o da ayrı kalmamıştır.

İngiliz kampı civarında seyyar satıcılık yaparak hayatını kazanmaya çalışırken kampa fotoğraf çekmeye gelen Bahaettin Bey'in dikkatini çekmiş, karın tokluğu ve yatacak yer karşılığında çıraklık yapmaya başlamıştır. Çalışkanlığı, meslek sevgisi, teknik becerisi, birden fazla yabancı dil bilmesi meslekte ilerlemesine yardımcı olmuş, kısa zamanda kalfalığa yükselmiştir.

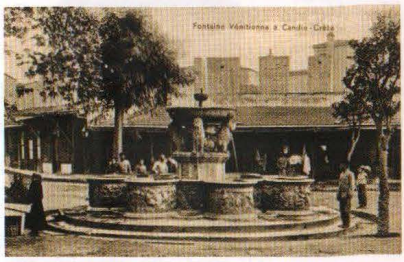
Hamza Rüstem ustası İstanbul'a giderken firmayı devralmış, Fotoğrafçı Behaeddin Hamza Rüstem adıyla ticarete devam etmiştir. Böylece ustasının adını da yaşatmıştır. Bu nedenle, bazı anılarda 1909'dan sonra Bahaettin Bey'i gördüğünü, konuştuğunu anlatanlar vardır. Oysa onlar Hamza Rüstem'i tanımıştır. Hamza Rüstem de ustası gibi firmasında çalışanların din, dil veya ırkına bakmamış, başarılarına göre iş vermiştir. Fotoğrafhanede Ortodoks, Müslüman fotoğrafçılar beraber çalışmıştır.

Hamza Rüstem iş sahibi olduktan sonra ailesinin de onayladığı bir evlilik yapmak ister ve bir fotoğrafını Uşak'taki (Foto X) ailesine yollar. Giritli Müslümanlar Giritli Müslümanlarla evlenerek adada edindikleri kültürü korumaya çalışmışlardır. Bu gelenek yakın zamana kadar devam etmiştir. Aile, Hanya doğumlu babaannem Zehra Hanım'ı ailesinin onayıyla Girit'e yollar. İlk iki çocukları burada doğar. Bir oğlan, bir kız: Hüseyin ve Sabite.

Hamza Rüstem de Avrupa'daki gelişmeleri yakından takip etmiştir. Yeni çıkan teknikleri öğrenmiş, makineleri getirtmiş, amatör ya da profesyonel Giritli fotoğrafçılara hem makine hem de malzeme tedarik etmiştir.

Hamza Bey ustasından devraldığı kartpostalların yayın hakkını elinde tutmuştur. Elimizde bununla ilgili belgeler mevcuttur ve bu haktan dolayı aldığı bir senet de bulunmaktadır. Toplam kaç adet basıldığını bilmediğimiz bu kartpostallar dünyanın dört bir yanına dağılmış, Girit'in tanıtımına büyük hizmet etmiştir. Yine bugün elimize geçen kartlardan okuduklarımızla, o yıllarda yaşayanların sevgilerini, özlemlerini, korkularını, kaygılarını öğrenmekteyiz. Hamza Rüstem fotoğrafhaneyi Girit'te yaklaşık 15 yıl yönetmiştir. Buna karşı Bahaettin Bey 12 yıl yönetmiştir. Fotoğrafhanenin her döneminde kadın çalışanları olmuştur. Böylece o günlerin tutucu ailelerinin güveni kazanılmış, ailelerin hanımları da gerek stüdyoda gerek evlerinde fotoğraflanabilmiştir.

Mübadele anlaşmasından sonra Hamza Rüstem stüdyo malzemelerini ve ev eşyalarını halen firmanın ticari hayatını sürdürdüğü İzmir'e taşımıştır. İzmir'de iki oğul sahibi olan Hamza Rüstem, yetiştirdiği üç oğlu sayesinde firmanın günümüze kadar ayakta kalmasını sağlamıştır. Tek kızı Sabite Girit'ten İzmir'e gelmiş, yolculuk sonunda yakalandığı hastalık nedeniyle İzmir'de vefat etmiştir. Hamza Rüstem çalışanlarını genelde Giritlilerden seçmiştir. Çalışanlarından pek çoğu da firma kurmuştur. İzmir'de halen çalışan pek çok fotoğrafhane Girit kökenli ailelere aittir. Ustasının İzmir'e gelip fotoğrafhane açması üzerine o güne kadar kullandığı Behaeddin Fotoğrafhanesi adını Hamza Rüstem Fotoğrafhanesi olarak değiştirmiştir. Firma günümüzde Mert Rüstem (konuşmacı) yönetiminde şirketleşmiş, İzmir'de ticarete devam etmektedir.

Girit-Kandiye panaroma.

Girit'te Venedik çeşmesi.

Kandiye'de bir cadde.

Girit'te Müslümanlar yaklaşık 250 yıl yaşamış, kız almış, vermiş, vergi ödemiş, oy vermiş, sevmiş, sevilmişlerdir, çoğu giderken yanlarına çok az şey alabilmiştir, ama gittikleri yerlere Giritli kimliğini taşımışlardır.

1926-1927 TKP MK TUTANAKLARI

BÜYÜK KIRILMA

METE TUNÇAY

"14 Mayıs 1965'te Vedat Nedim Tör'ü İstanbul'da Kuledibi'nde ziyaret etmiştim... Viyana buluşmasından sonra, V.N. Bey İstanbul'da TKP'ni yönetirken, Şefik Hüsnü Bey ona takma adlı mektuplarla yurt dışından direktifler gönderirmiş. Ş.H. Bey mektuplarında Komintern'in emridir diyerek, tramvay amelesine vb. grevler yaptırılmasını ısrarla istemiş. V.N. Bey ise o koşullarda bu gibi eylemlerin güçlüğünü ve zamansızlığını, işçiler arasında yeni yeni filizlenen parti hücrelerinin ezilmesine yol açacağını ileri sürerek direnmiş."

Türkiye'de Sol Akımlar II: 1925-1936 (BDS Yay., 1992) başlıklı taslak kitabımda, 1926 ve 1927 yıllarını anlatmaya çalışırken, Sinan Dervişoğlu'nun hazırladığı *TKP 1926 Viyana Konferansı* (TÜSTAV Yay., 2004) ve Şeyda Oğuz'un hazırladığı *1927 Adana Demiryolu Grevi* (TÜSTAV Yay., 2005) kitapları henüz olmadığı için, o konularda birçok eksik bilgiyle yetinmek zorunda kalmıştım.

Fakat, şimdi yine Sinan Dervişoğlu'nun özgün Osmanlıca metinlerden çevrimyazı yaparak ve yabancı dillerdekileri Türkçeye çevirerek yayıma hazırladığı *1926-1927 TKP MK Tutanakları: Büyük Kırılma* (TÜSTAV Yay., 2007) başlıklı çok önemli kitap, benim o çalışmamda aktardığım ya da görece kolay erişilebilir yayınlarına gönderme yaptığım birtakım belgelerle birlikte okunmak gerekir. Bunların başlıcaları şunlardır:

- Viyana Konferansı ertesinde KEYK Doğu Sekretaryası'ndan M.N. Roy ile C. Piatnistsky'nin TKP Merkez Komitesine gönderdikleri 1 Temmuz 1926 tarihli talimat (s. 33),

- Mehmet Süleyman'ın (Vedat Nedim Tör) 15 Eylül 1926'da *Balkan Federasyonu* dergisinde çıkan Terakkiperver muhalefet ve İzmir suikastı girişimi üstüne yorumu (s. 130),

- Dr. Şefik Hüsnü'nün, aynı derginin 1 Ocak 1927 tarihli sayısında Fransızcası, 1 Şubat 1927 sayısında da Türkçesi çıkan "Balkan Sosyalist Federasyonu" anketine yanıtı (s. 131-33),

- *Şefik Hüsnü: Komintern Organlarındaki Yazı ve Konuşmaları* (Aydınlık Yay., 1977) adlı derlemedeki 1926 yılına ait 11 metinden, Viyana Konferansı sonrasında çıkmış 7'si ve 1927 yılına ait 4 metin (s. 49-176). Bunlarda, Türkiye'nin siyasal durumu, CHF, işçiler ve komünist hareket, kapitalist gelişme yoluna giren Türkiye ile Çin devriminin farkları gibi konular işlenmektedir.

- Stalin'in 1 Ağustos 1927'de Kemalizmi değerlendiren konuşması (Jane Degras, *Soviet Documents in Foreign Policy* derlemesinden benim yaptığım alıntı, s. 39 çerçeve içinde),

- Fethi Tevetoğlu ve Şevki Mutlugil gibi antikomünist yazarların polis arşivlerinden aldığı ve benim s. 40-45'te aktardığım belgeler:

- "Sabiha Emine / Mesrure"nin KEYK Sekreterliğine mektubu,

- Sekreter Danski'nin TKP MK'ne gönderdiği yanıt.

Ben (s. 41'de), bunların Tevetoğlu ve Mutlugil tarafından verilen tarihlerinin yanlış olduğunu tartışıyorum. Ama Mesrure'nin *Büyük Kırılma*'da (s. 335-36) aktarılan Haziran 1927 tarihli dilekçesinden önce olmalı.

· Şefik Hüsnü'nün "Tayfur" imzasıyla TKP MK'ne yazdığı iki mektup (ikincisi Darendelioğlu'ndan),

· Komünist Gençler Enternasyonali sekreteri Çikarov'un Türkiye Komünist Gençler Birliğine 7 Temmuz 1927 tarihli mektubu,

· Şefik Hüsnü'nün KE Balkanlar ve Doğu Sekreterliğine 10 Eylül 1927 tarihli raporu (Vedat Nedim'in polise teslim ettiği belgeler arasında).

· El yazısı şapirografla çoğaltılmış 1927 yayınları: *Lenin* risalesi, üç sayı *Alev* dergisi, *Bolşevik* risalesi (bende s. 139-49).

· Bunlardan başka, benim *1927 Komünist Tevkifatı* (Birikim Yay., 1978) başlıklı kitaba yazdığım sunuşu da *TSA II: 1925-36*'ya almıştım (s. 46-57). Oradan 40 küsur yıl öncesine ait iki bilgiyi burada da tekrarlamanın *Büyük Kırılma*'ya iyi bir giriş olacağı kanısındayım:

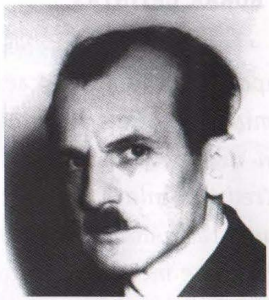
"Birincisi, 14 Mayıs 1965 tarihinde Sayın Vedat Nedim Tör'ü İstanbul'da Kuledibi'ndeki Yapı ve Kredi Bankası şubesinin üstünde bulunan kültür işleri bürosunda ziyaret ettiğim zaman bana anlattıkları.., Viyana buluşmasından sonra, V.N. Bey İstanbul'da TKP'ni yönetirken, Şefik Hüsnü Bey ona takma adlı mektuplarla yurt dışından direktifler gönderirmiş. Aralarının açılmasının başlıca nedeni, Ş.H. Beyin bu mektuplarında Komintern'in emridir diyerek, Tramvay amelesine vb. grevler yaptırılmasını ısrarla istemesi olmuş. V.N. Bey ise o zamanki koşullarda bu gibi eylemlerin güçlüğünü ve zamansızlığını, işçiler arasında yeni yeni filizlenen parti hücrelerinin ezilmesine yol açacağını ileri sürerek direnmiş. Ş.H. Beyse, parti disiplini adına onu sıkıştırmaya devam etmiş. V.N. Bey, Ş.H. Beyin Komintern'e vereceği faaliyet raporlarında çok iş yapmış olarak göze girmek gibi amaçlarla, Türkiye'deki partinin çıkarlarına aldırış etmediğinden kuşkulanmaya başlamış. Sonra Ş.H. Bey bir gün gizlice çıkagelmiş..

Açıklamak istediğim ikinci nokta, 7 Ocak 1967 tarihinde Sosyalist Kültür Derneği'nde Türkiye'de Solun Tarihi üstüne verdiğim bir konferanstan sonra, söz alan merhum Şevket Süreyya Aydemir'in söyledikleriyle ilgili. Bilindiği gibi, 1925'te İstiklâl Mahkemesi kararıyla 10 yıl ağır hapse mahkûm olan Şevket Süreyya Bey, bir buçuk yıl yattıktan sonra bir yasa değişikliği sonucu serbest bırakılmıştı. O gün konferansı izleyen tartışmada söylediklerinden anlaşıldığına göre, Ş.S. Bey hapisten çıkınca TKP yönetiminde V.N. Beyle birlikte çalışmaya başlamıştır. Aydemir, bu dönemde Komintern'le asıl kendisinin çatıştığını ve parti içindeki anlaşmazlığı yerinde soruşturmak amacıyla Türkiye'ye gelen Komintern temsilcisi Kitaigorodski'yi tersleyerek aynı gün geri dönmek zorunda bıraktığını ileri sürüyordu. 1927 davasından İbeş yıll sonra, *Kadro*'yu çıkarmaya başlayarak aşağı yukarı partiliyken savundukları görüşleri bu dergi çevresinde sürdüreceklerdi."

Büyük Kırılma'yı hazırlayan Sinan Dervişoğlu, kitaba yazdığı giriş yazısında (s. 11-19), "kırılmaya yol açan çatışma, genel olarak 'pro-kemalizm / anti-kemalizm' ekseninde yorumlanmaktadır" diyor. Devamla, "Ancak ulaştığımız belgeler, bambaşka bir resmi ortaya çıkarmaktadır. Kemalizm yandaşlığı, tamamıyla kırılmanın sonrasına ait bir olgudur. Bu sürece damgasını vuran ise, kanımızca, daha çok uluslararası komünist harekette yer yer rastlanan ve gerek kişisel gerek grupsal sübjektivizmlerin harekete geçirdiği bir başka olgudur: SeKa ve Harici Büro şeklinde kristalize olan İç Parti – Dış Parti çatışması."

Ona göre, TKP "görece başına buyruk bir tutum" izlemiş ve iki taraf arasındaki çatışmanın başlatıcısı kesinlikle Komintern olmamıştır.

Ben ise, kendi payıma iç-dış anlaşmazlığını önemli saymakla birlikte, Kemalizm konusundaki anlayış farklarının önemli olduğu kanımı muhafaza ediyorum. Dahası, TKP tarihi içinde hiçbir zaman kesin bir sonuca bağlanmamış olan bu konu, 1925 öncesinde parti çizgisi Komintern tarafından işbirlikçi bir "sağ sapma"

Şefik Hüsnü ile tramvay amelesine grev yaptırılması konusunda anlaşmazlığa düşen Vedat Nedim Tör.

diye nitelenmişti. (Bkz. benim TSA I: 1908-25 kitabımda "*Aydınlık*'ın Soldan Eleştirisi" bölümü – son basımda s. 191.) 1924 yazında toplanan Komintern'in Beşinci Kongresinde TKP'nin artık Bolşevikleştirilmesi istenmiş ve Moskova'da çalıştığı için doğal olarak Komintern'e daha yakın tutum takınan Harici Büroya karşılık, eski parti çizgisinden kopamayan ve bir ölçüde de yurt içinde Takrir-i Sükûn döneminin baskısından bunalan MK Kemalizmi desteklerken, aynı zamanda onu etkileme umudunu sürdürmüştür. Kemalizm yandaşlığı *Kadro*'da başlamamıştır ve 1925 öncesinden gelen, bir bakıma Komintern'in 1936'daki Separat kararıyla da doğruluğu onaylanan bir anlayıştır.

Fakat, Vedat Nedim'in ve Şevket Süreyya'nın *Büyük Kırılma*'daki mektup ve raporları, adları parti tarihinde "hain" ve "dönek"e çıkarılan bu iyi yetişmiş Marksistlerin, o dönemde gayet isabetli gözlem ve çözümlemeler yapabildiklerini gösteriyor.

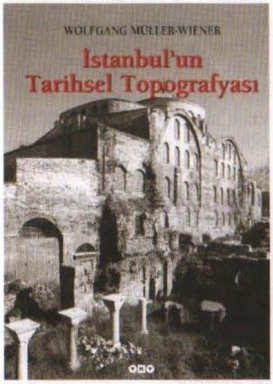
Başka birtakım TÜSTAV yayınları gibi, bu büyük kitabın da Türkiye'deki geçmiş sosyal mücadeleleri daha iyi anlamamıza hizmet ettiği muhakkaktır. Dervişoğlu'na bol bol tebrik ve tahsin (övgü)!

İSTANBUL'UN ANAHTARI NİTELİĞİNDE BİR KİTAP

İSTANBUL'UN TARİHSEL TOPOGRAFYASI

BURAK ÇETİNTAŞ

Osmanlı İmparatorluğu'na 469 sene başkentlik yapmış olan İstanbul'un 3000 senelik geçmişini ele alan ve bu alanda hazırlanmış en kapsamlı çalışma olarak kabul edilen Wolfgang Müller-Wiener'in **İstanbul'un Tarihsel Topografyası** *isimli eseri Yapı Kredi Yayınları tarafından geçtiğimiz ay üçüncü baskısıyla okurlarla buluştu... Alanında hazırlanmış derli toplu tek eser olarak kabul edilen ve içeriği ile metodolojisi açısından benzerlerinden ayrılan kitap üç ana bölümden oluşuyor: "Kentin Tarihi", "Konstantinopolis" ve "İstanbul". Bölümler alt başlıklarla zenginleştirilmiş.*

Geçen ay, bizde örneğine hayli güç rastlanan bir iş oldu ve Wolfgang Müller Wiener'in YKY'den çıkan *İstanbul'un Tarihsel Topografyası* isimli ve eskilerin tabiriyle muhallet, şimdikilerin deyimiyle geniş kapsamlı kitabı beş sene içinde üçüncü defa, fakat yazık ki 1500 adet olarak yeniden basıldı. Bu, yine de Türkiye için görülmesi zor olaylardan... Zira hem böyle hacimli, hem konunun uzmanına hitap eden ama aynı zamanda meraklısına da tatminkâr bilgi verebilen, büyük boyutlu ve kaliteli baskılı, fiyatı da biraz pahalı olan bir kitabın bu kadar kısa süre içinde tükenerek tekrar tekrar basılması öyle rastlanır işlerden değildir.

Müller-Wiener'in *İstanbul'un Tarihsel Topografyası* isimli çalışmasının 2004 tarihli ikinci baskısı da zaten çok uzun zaman evvel tükenmişti. Piyasada hayli güç bulunan çalışma kitap mezatlarına düşmüş, hatta satış fiyatının iki misline satılır hale gelmişti. Üniversitelerin mimarlık, mimarlık tarihi, sanat tarihi, tarih gibi bölümlerinde okuyan ve mesleğini seven hocaların heveslendirdiği birçok genç 2001'de birinci ve 2004'te ikinci baskısı yapılan bu bir nevi şehir sözlüğü niteliğindeki kitabı edinip mütevazı kütüphanelerinin başköşesine büyük bir itina ile çoktan yerleştirmiş, başvuru kaynağı yapmıştı.

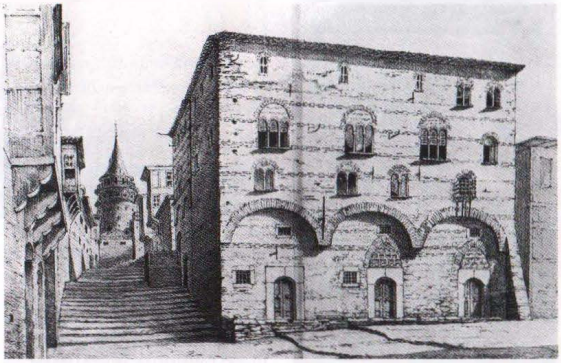
Alanında hazırlanmış derli toplu tek eser olarak kabul edilen ve içeriği ile metodolojisi açısından benzerlerinden ayrılan *İstanbul'un Tarihsel Topografyası* isimli kitap üç ana bölümden oluşuyor. "Kentin Tarihi", "Konstantinopolis" ve "İstanbul" başlıklı bu bölümler alt başlıklarla zenginleştirilmiş. Genel olarak kent tarihinden söz edilen birinci bölüm kronolojik sırayla Byzantion, Konstantinopolis ve İstanbul'un kuruluş evrelerinden başlayarak geçmişi ele alınıyor. İkinci bölümde Doğu Roma'nın yüzyıllarca merkezi olarak kalan Konstantinopolis'in bir şehir olarak röntgeni çekilmiş; şehri süsleyen anıtlar, hamamlar, kiliseler, savunma yapıları, saraylar ve su yapılarının yanı sıra şehrin sosyoekonomik ve kültürel hayatının şekillendiği limanlar, hipodrom, meydanlar ve caddeler de etraflıca anlatılmış. Bu bölümde, yüzyıllar önce tarihe karıştığı halde çeşitli sebeplerden dolayı yapılan kazılarda yeniden gün ışığına çıkartılan kalıntılar hakkında hem açıklayıcı bilgi veriliyor hem de bu bilgiler görsel malzemelerle destekleniyor. Şehrin biçimlenmesinde büyük rol oynayan yapıların ve kamusal alanların üstlendikleri fonksiyonlar da kısa metinlerle fakat başarıyla açıklanıyor.

Şehrin Türklerin eline geçtiği tarihten sonra uğradığı değişim de vakıf zihniyeti ve hayır kaygısıyla inşa edilmiş türlü yapıların sıralandığı "İstanbul" ana başlıklı üçüncü bölümde ele alınıyor. Burada da Osmanlı

mimarisinin klasikleşmiş büyük kütleli yapılarından olan ve bünyesinde kütüphane, darülkurra, darülhadis, imarethane, darüşşifa gibi birimleri barındıran küllliyelerin yanı sıra bugün var olan yahut olmayan medreseler, saraylar, hanlar, çarşılar, surlar ve hisarlar ile dini yapılar olarak kabul edilebilecek türbeler ve büyük kütleli camiler birbiri ardına sıralanıyor. Bu bölümde de, hâlâ ayakta olan veya zaman içinde yok olmuş anıtsal yapıların 1880'lerden itibaren çeşitli kurumlarca çekilmiş olan ve çoğu Alman Arkeoloji Enstitüsü arşivinden sağlanan fotoğraflarına sıklıkla yer verilmiş. Kitap, detaylı bir dizin ve cilt içindeki cebin içine yerleştirilmiş topografik bir haritayla tamamlanıyor.

Wolfgang Müller-Wiener'in *Bizans'tan Osmanlı'ya İstanbul Limanı* isimli önemli bir kaynak eseri daha var. Kısa sürede tükendiği için Tarih Vakfı tarafından ikinci defa basılan ve İstanbul'un limanlarını, dolayısıyla deniz ticaretine dayalı ekonomik faaliyetlerini de enine boyuna ele alan bu çalışma ise; metro kazıları yapılmaya başlandıktan sonra gün ışığına çıkan ve Bizans'ın o tarihte henüz tam anlamıyla keşfedilmemiş limanlarını konu alıyordu.

19. yüzyılın ilk yarısından itibaren, aynı zamanda eğitimci kimliği de olan âlim ve araştırmacı kimseler İstanbul'da bulundukları süreyi gayet verimli bir şekilde değerlendirmiş, Doğu'nun zengin ve dahası bakir tarihsel malzemesini imkânlarının elverdiği nispette enine boyuna incelemiş ve bu çalışmalarını -kimi alanında birkaç ciltlik külliyat oluşturacak hacimde olmak kaydıyla- kitaplaştırmışlardı. Mesela 1890'larda Robert Kolej'in davetiyle gelip ders veren İstanbul âşığı Alexander Van Millingen İstanbul'u çevreleyen kara ve deniz surları,

Palatium Comunis'in güneye bakan ön cephesi. 19. yüzyılın birinci yarısındaki ön mekânıyla. Solda Galata Kulesi. Litografi.

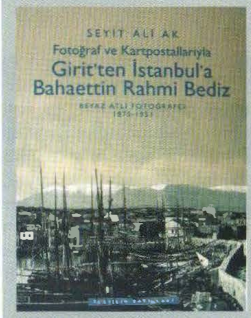
Bizans döneminden kalma kiliseler ve hipodromla ilgili iki ciltlik büyük bir eser yayımlamıştı. Müller-Wiener ise bu ekolün geçtiğimiz yüzyıldaki son temsilcisi olmuş; bu çok yönlü ve müstakil eseri kaleme almıştı.

İstanbul'un Tarihsel Topografyası isimli bu kıymetli eserin ortaya çıkmasında yazarı kadar dünyanın köklü geçmişe sahip şehirlerinde şubesi olan ve Müller-Wiener'in de İstanbul'da bir dönem idareciliğini üstlendiği Alman Arkeoloji Enstitüsü'nün katkısı büyük. Ne var ki, enstitü bugün faaliyetlerini asgariye indirmiş durumda. Zengin kütüphanesi ve fotoğraf arşivi ile araştırmacılara hizmet vermeyi sürdürüyor olmakla birlikte, bu zengin arşivin oluşmasını sağlayan alan çalışmalarına tahsisat yetersizliği dolayısıyla devam edilemiyor. Ancak, dün denecek kadar yakın bir tarihte İstanbul'un tarihsel topografyasını tespit amacıyla yola çıkan Alfons Maria Schneider'in ve mesela bu kısa yazının konusu olan kitabı kaleme alan Müller-Wiener'in gerek fotoğraf makineleri ile bizzat yaptıkları ve gerekse ekiplerine yaptırdıkları saha çalışmaları ve fotoğraflamalar bugünün araştırmacıları için şüphesiz altın değerinde. Dileğimiz, senelerden beri faaliyetlerini sadece ilim aşkıyla sürdüren Alman Arkeoloji Enstitüsü'nün tespitlerini yarına belge bırakabilmek için dün olduğu gibi bugün de sürdürmesi...

BURAK ÇETİNTAŞ
BOĞAZİÇİ ÜNİVERSİTESİ
TARİH BÖLÜMÜ MASTER ÖĞRENCİSİ

Müller-Wiener üzerine birkaç söz

İstanbul'un Tarihsel Topografyası'nın yazarı Müller-Wiener, 1923 yılında Almanya'nın Thüringen kentinde doğdu. Türk kültürü için önemli sayılan bir şehirde; Karlsruhe'de okudu, gönül ve bir ömür verdiği İstanbul'da, en verimli çağında ve akademik açıdan genç sayılabilecek bir yaşta, 1991'de öldü. Sayılı antik dönem mimarlık tarihçilerinden biri olan Müller-Wiener 1956'dan itibaren Türkiye'de arkeolojik kazılar yapmış, 1962'de İstanbul'daki Alman Arkeoloji Enstitüsü'nde ikinci müdür olarak göreve başlamıştı. 1976-1988 seneleri arasında enstitü birinci müdürlüğüne getirilen Müller-Wiener burada önemli bazı projelere imza attı, enstitü arşivinin hızla zenginleşmesini sağladı. İstanbul'da bulunduğu sırada, 1960'lardan itibaren üzerinde çalışmaya başladığı İstanbul'un topografik yapısı ile ilgili derinlemesine araştırmalar yapan yazar aynı tarihlerde İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde de mimarlık tarihi dersleri vermişti. 1991'de *Bizans'tan Osmanlı'ya İstanbul Limanı* isimli eserini tamamladığı sırada hayata gözlerini yuman değerli araştırmacı, ardında İstanbul'u konu alan dört önemli kaynak eser ve onlarca bilimsel makale bıraktı. Müller-Wiener uzun seneler mesai sarfederek çalıştığı, sayısı binlerle ifade edilebilecek birincil kaynakları ve konuyla ilgili diğer kitapları tarayarak çatısını oluşturduğu ve görsel malzemelerini Alman Arkeoloji Enstitüsü'nün fotoğraf koleksiyonundan seçip ilgili başlıkların altında yer vererek zenginleştirdiği kitabını ilk olarak 1977'de, fakat yazık ki Türkçe değil, Almanca olarak yayınlamıştı. Eserin Türkçeye kazandırılabilmesi için ise Türk okuyucuların neredeyse 25 sene beklemeleri gerekecekti...

FOTOĞRAF VE KARTPOSTALLARIYLA GİRİT'TEN İSTANBUL'A BAHAETTİN RAHMİ BEDİZ BEYAZ ATLI FOTOĞRAFÇI 1875-1951

SEYİT ALİ AK

İLETİŞİM YAYINCILIK

276 SF.

Fotoğraf tarihçilerinin pek çoğuna göre ilk "Türk Müslüman fotoğrafçı" olarak bilinen Bahaettin Rahmi Bediz çektiği fotoğrafların, özellikle portrelerin, dönemi için belge oluşturan nitelikleri ve kalitelerinin sanatsal derinliği de göz önüne alındığında, Türkiye'de fotoğrafçılık sanatının da öncüleri arasındadır. Fotoğrafları günümüzde, sadece Türkiye'de değil, Girit'te de çağına ait referanslar olarak değerlendirilmektedir

Bediz'in Girit'te tanıştığı fotoğraf sanatına olan aşkı ve tutkusu, zaman zaman hayatını idame ettirmek için başka işler yapsa da, onu hiç terk etmemiştir. Avrupai tarzda çalışan stüdyolar kurmuş, birçok öğrenci, çırak ve usta yetiştirmiştir... Girit'te başladığı arkeolojik kazı fotoğrafçılığını, ilk Hitit kazılarında yetkinliğe ulaştırmıştır.

Bahaettin Rahmi Bediz'in dış çekimlerinde yaşamı estetize eden güçlü bir yapısal kurgusu vardır. Büyük cam negatifler kullanarak ahşap makinelerle yaptığı "zaman" boyutunu aştığı çekimlerde zarif bir kurgu anlayışı öne çıkar. Yaşadığı dönemin aydın ve sanatçılarıyla yaptığı portre çalışmalarında ise, yetkin bir "ekspresyonizm" vurgusu vardır. Çektiği her kare fotoğrafta sanatına karşı duyduğu sorumluluk, yaratma güdüsü, ritmi; duygu, düşünce ve düş dünyası arasında kurduğu denge dikkat çekicidir. Yaşadığı dönemin en "zarif" tanıklarından biri olan "Beyaz Atlı Fotoğrafçı" Bahaettin Rahmi Bediz'in hayatını, birbirinden değerli fotoğrafları ve kartpostalları eşliğinde Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e uzanan tarih dilimi içinde akıp giden bir "foto"roman gibi okumak da mümkün...

İLK KENT İÇİ TOPLU TAŞIMA İŞLETMESİ
ŞİRKET-İ HAYRİYE 1851-1945

MURAT KORALTÜRK

İDO

268 SF.

Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'nde yardımcı doçent olarak görev yapan Murat Koraltürk tarafından hazırlanan Şirketi Hayriye kitabı dört bölümden oluşuyor.
İlk bölümde Boğaziçi'nde yerleşim ve ulaşımın gelişimi anlatılırken, ikinci bölümde Şirket-i Hayriye'nin kuruluşundan 1945'te hükümetçe satın alınmasına kadar geçen süreçteki tarihsel gelişim ele alınıyor.
Bu bölümün ardından Şirket-i Hayriye'nin iktisadi durumu ve ulaştırma işlevi, son olarak da İstanbulluların gündelik yaşamında Şirket-i Hayriye'nin yeri konu ediniliyor.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Türkiye Denizcilik İşletmeleri ve Atatürk Kitaplığı özel koleksiyonu da dahil olmak üzere pek çok kaynaktan faydalanılarak yazılan kitap için Şirket-i Hayriye ile ilgili mevzuatın bulunduğu yayınlar ve günlük gazetelerden de yaralanıldı. Murat Koraltürk arşivinde yer alan görsel malzemelerin zenginlik kattığı kitap hem içerik hem görsel olarak önemli bir kaynak olarak "Şirket-i Hayriye'yle yetişmemiş kuşaklara ve bilhassa genç okurlarda Şirket-i Hayriye'ye, şirketin birbirinden güzel vapurlarına ve renkli kişiliklere sahip kaptanlarına dair izler" bırakacak nitelikte.

Türkiye'de faaliyete geçen ilk kent içi toplu taşıma işletmesi olan Şirket-i Hayriye, aynı zamanda ülkede kurulan ilk anonim şirkettir. Tanzimat döneminden İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar yaklaşık yüz yılı bulan uzun zaman diliminde İstanbul'da Boğaziçi'nde faaliyet göstermiş, kent içi ulaşımda önemli rol oynamıştır. Şirket-i Hayriye'ye ilişkin Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bir çok belge bulunmaktadır. Bu araştırmada, yalnızca iradeler tasnifinde bulunan belgelerden yaralanılmıştır.

OSMANLI MİMARİSİ

DOĞAN KUBAN

YEM YAYIN

720 SF.

Uzun soluklu bir çalışmanın sonucu olan bu eser, mimarlık tarihi alanında başta gelen isimlerden biri olan Doğan Kuban tarafından kaleme alındı.

Mimarlık tarihi yazımına ilişkin genel bir değerlendirme ile başlayan çalışma, erken Osmanlı döneminden Cumhuriyet'e dek Osmanlı'nın mimari mirasını inceliyor. Kuban bu çalışmasında yalnızca sanat ve mimarlık çerçevesinde kalmayıp, mimarlık tarihi ile tarih arasındaki ilişkileri de irdeliyor. Mimari ve onu yaratan kültür ortamı arasındaki bağları, şimdiye kadar alışılmış olan yaklaşımlardan farklı ve ayrıntılı biçimde ele alıyor. Osmanlı mimarlık tarihi imparatorluğun çoklu kültürel yapısı ve tarihi gelişmelerle ilişkilendirilerek sunuluyor.

Çalışmanın amacı şöyle özetleniyor: "Osmanlı tarihi, kültürü ve sanatına ilişkin önyargıları ortaya koymak ve 19. yüzyıldan bu yana Türk ve yabancı tarihçiler tarafından oluşturulan klişelere son vermektir. Bu, sosyal tarih ve mimarlık tarihi arasındaki ilişki kurma ve mimarlığın aynasından Osmanlı tarihine bakmak."

WEB'DE TARİH EĞİTİMİ/ÖĞRETİMİ

DR. GÜREL TÜZÜN

Türkiye'de tarih eğitim ve öğretimindeki sorunlar 1994 yılından bu yana Tarih Vakfı'nın ana uğraş alanlarından birini oluşturuyor. Aradan geçen sürede ulusal ve uluslararası düzeyde birçok çalışma gerçekleştiren vakıf, konuyla ilgili bir dizi de kitap yayımladı. Bütün bu çalışmalarla ilgili bilgilere Tarih Vakfı web sitesinden erişilebiliyor (www.tarihvakfi.org.tr/ayrinti.asp?Strld=7). Tarih Eğitimi ve Ders Kitapları Sempozyumu, Balkan Tarih Ders Kitapları Projesi, Tarih Eğitiminin Yeniden Yapılandırılması Atölyesi, Tarih Eğitimi ve Tarihte "Öteki" Sorunu gibi çalışmalar ve bunlarla ilgili yayınlar özellikle önem taşıyor.

Üniversitelerin tarih eğitimi veren ve/ya da tarih öğretmeni yetiştiren bölüm ve fakültelerinin web sitelerinde konumuzla ilgili bilgi ve tartışmalara hemen hiç rastlanmıyor. Milli Eğitim Bakanlığı Talim Terbiye Kurulu'nun öğretmenlere yönelik web sayfalarında ise yalnızca program dosyaları, müfredat tanıtımı, yıllık planlar gibi konulara yer veriliyor (http://ttkb.meb.gov.tr/ogretmen/).

Google ya da Yahoo gibi bir arama motoruna girip tarih eğitimi/öğretimiyle ilgili Türkçe web sitelerini aradığınızda karşınıza binlerce adres çıkıyor ama bunların çoğunluğunu konuyla ilgili kitapların kısa tanıtımını içeren sayfalar oluşturuyor. Konuya ilişkin bilgi ve tartışmalara yer veren web sitelerinin sayısı ise çok sınırlı. Bu yılın başlarında açılan ve Modern Tarih adını taşıyan web sitesinde "sosyal, kültürel alanlara ve gündelik yaşama da yer veren, sadece anlatıcı olmayan, aynı zamanda açıklayıcı olan bir tarih anlayışı" savunuluyor (www.moderntarih.org/index.php/hakkimizda/). Bu sitede "Yazılar", "Temel Kaynaklar", "Tarih Eğitimi" gibi bölümler bulunuyor.

Samanyolu Eğitim Kurumları tarafından oluşturulan "Eğitim ve Öğrenci Portalı" (www.egitimportali.com/tarih.php), "Zümre Çalışması", "Tarih Formasyonu", "Tarih Ders Notları", "Müfredat ve Planlar", "Ders Sunumları", "Tarih Sayfaları", "Tarihte Bu Ay", "Kıssadan Hisse" gibi bölümlerden oluşuyor. Bu web sitesi gerçekten zengin bir içeriğe sahip. Örneğin "Ders Sunumları" bölümünde, "Genel Tarih ve Türk Tarihi", "Osmanlı Tarihi" ve "İnkılap Tarihi" alt bölümlerinde verilmiş 40 ders bulunuyor. "Sunumlar" bölümünde ise, "Güncel Tarih Sunumları", "Genel Sunumlar" ve "Tarihten Portreler" başlıkları altında, Düyun-ı Umumiye, Osmanlı Kimliği, Ermeni Meselesi, Kıbrıs Sorunu, Osmanlı'da Azınlıklar, Verimli Ders Çalışmak, Öğrenmeyi Öğrenmek gibi sunumlar yer alıyor.

Bir tarih öğretmeninin hazırlayıp yürüttüğü "Tarih Öğretmeni" sitesi de böyle bir çalışmadan beklenmeyecek kadar kapsamlı (www.tarihogretmeni.com/indexa.htm). "Ders Notları", "Sunular", "Ödevler", "Tarih Sınıfı", "Tarih Kulübü", "Kronolojik Tarih", "Gizemli Tarih", "Tarih Haritaları" gibi bir dizi bölümden oluşuyor. "Tarih Yazıları" bölümünde ise çeşitli yazarların tarih eğitim ve öğretimiyle ilgili yazılarına yer veriliyor. Sitede ayrıca, 5 CD-ROM'dan oluşan bir tarih setinin tanıtım ve satışı da yapılıyor.

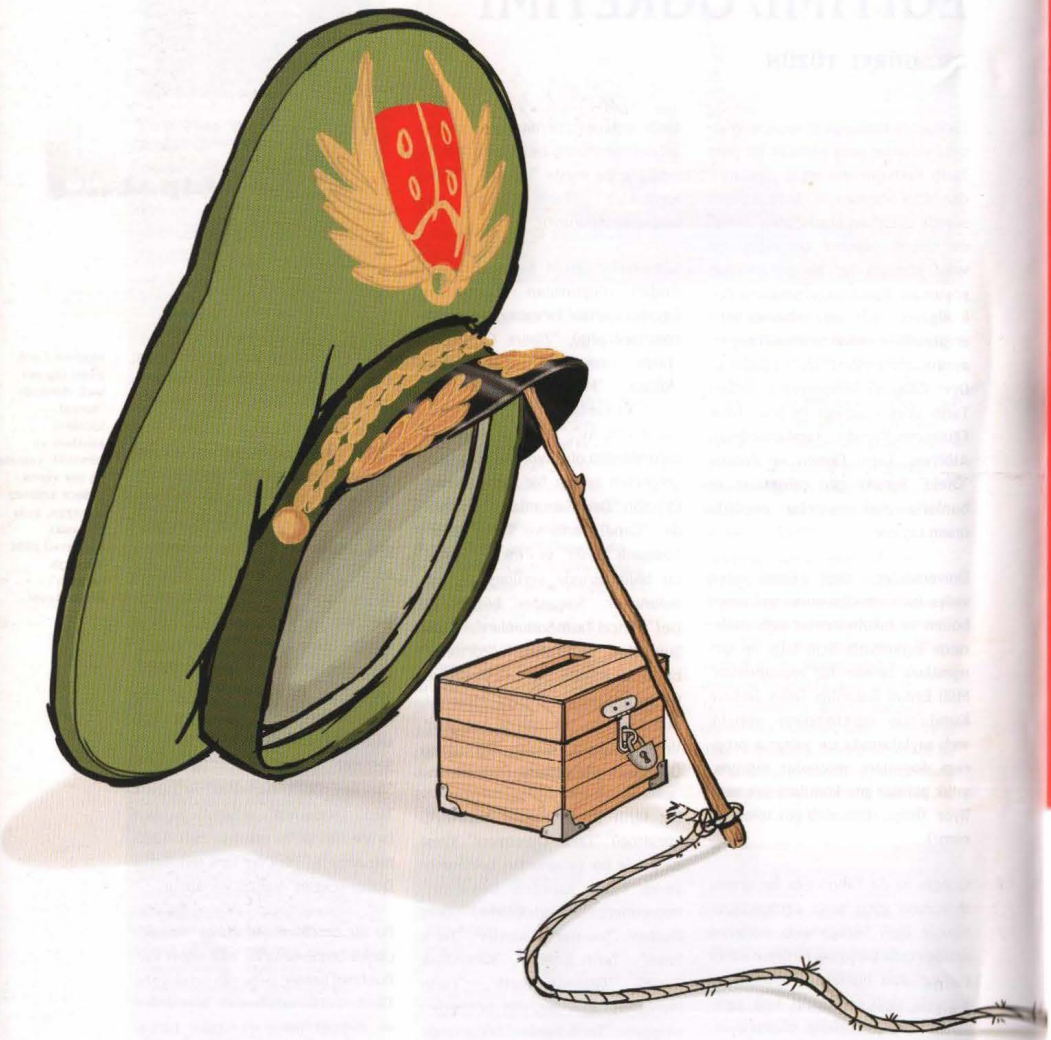
Arama sonucu bulunan web sitelerinin çoğu tarih eğitiminin sorunlarını irdelemek yerine, öğretmenlere yardımcı eğitim malzemesi sunmayı amaçlıyor. Bunlardan biri, Osmanlı Devleti'nin 700. yılı nedeniyle hazırlanan "Osmanlı Web Sitesi" (www.osmanli700.gen.tr/indx.html). Sitedeki bilgiler Padişahlar, Kesitler, Albüm, Kişiler, Olaylar, Mekânlar gibi başlıklar altında sunuluyor, ayrıca Osmanlı CD-ROM'unun satışı yapılıyor. Osmanlı Araştırmaları Vakfı'nın web sitesinde de (www.osmanli.org.tr) Bilinmeyen Osmanlı, Türk Süsleme Sanatları, Osmanlı Sultanları, Osmanlı'da Eğitim gibi bölümler bulunuyor. Türk Tarihi adlı web sitesindeki bölümler "Savaş ve Seferler", "Devletler", "Beylikler", "Ata Beylikler", "Hanlıklar" ve "Büyük Türk Devletleri" adlarını taşıyor (www.turktarihi.gen.tr). Site adının altında "Türk'ün Türk'ten Başka Dostu Yoktur!" ifadesi yer alıyor.

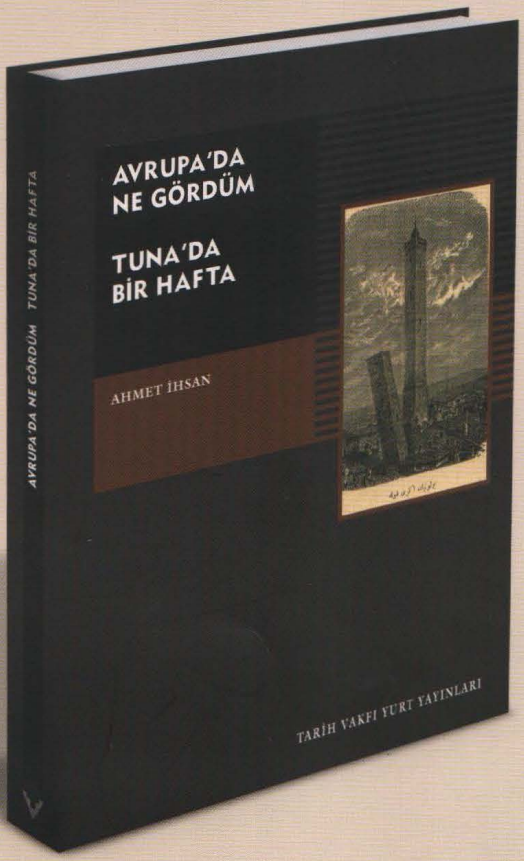

Modern Tarih adını taşıyan web sitesinde "sosyal, kültürel alanlara ve gündelik yaşama da yer veren, sadece anlatıcı olmayan, aynı zamanda açıklayıcı olan bir tarih anlayışı" savunuluyor.

Bu tür örnekleri çoğaltmak olanaklı çünkü böyle onlarca web sitesi var. Bunların hemen hepsinin ortak yanı, Tarih Vakfı tarafından eleştirilen ve değiştirilmesi için çaba harcanan şovenist, ötekileştirici ve yanlı bir tarih anlayışını benimsemeleri. Bazı web sitelerinde Türkçü/Turancı, bazılarında ise İslamcı bir yaklaşım ağır basıyor. Bu durum, tarih öğretmenlerine alternatif eğitim malzemeleri sunmaya yönelik çalışmaların önemini daha da artırıyor.

AYDAN ÇELİK aydancelik@yahoo.com

AVRUPA'DA NE GÖRDÜM

TUNA'DA BİR HAFTA

Ahmet İhsan

ISBN 978-975-333-210-1
Haziran 2007,
620 Sayfa

34,00YTL

[Osman] Hamdi Bey kitabımı görüp geçmiyor, bazı parçalarını okuyordu ve ilâve eyledi:

-Seyahatnamenizi, Ahmet Mithat Efendi ile birlikte gittiğimiz müsteşrikler kongıresi vesilesile Ahmet Mithat Efendinin yazdığı **Avrupa'da Bir Cevelan**'dan daha iyi buldum. Sizinle etraflı konuşmak ve görüşmek isterim. Yarın sabah bana yalıya gelir misiniz?

Ahmet İhsan, Matbuat Hatıralarım

S
MYRA

TARİH VAKFI

TARİH VAKFI YURT YAYINLARI
Barbaros Bulvarı, Yıldız Sarayı Arabacılar Dairesi 34349 Beşiktaş İstanbul
T (0212) 227 37 33-(0212) 227 37 34 F (0212) 227 37 32 E yayinlar@tarihvakfi.org.tr